

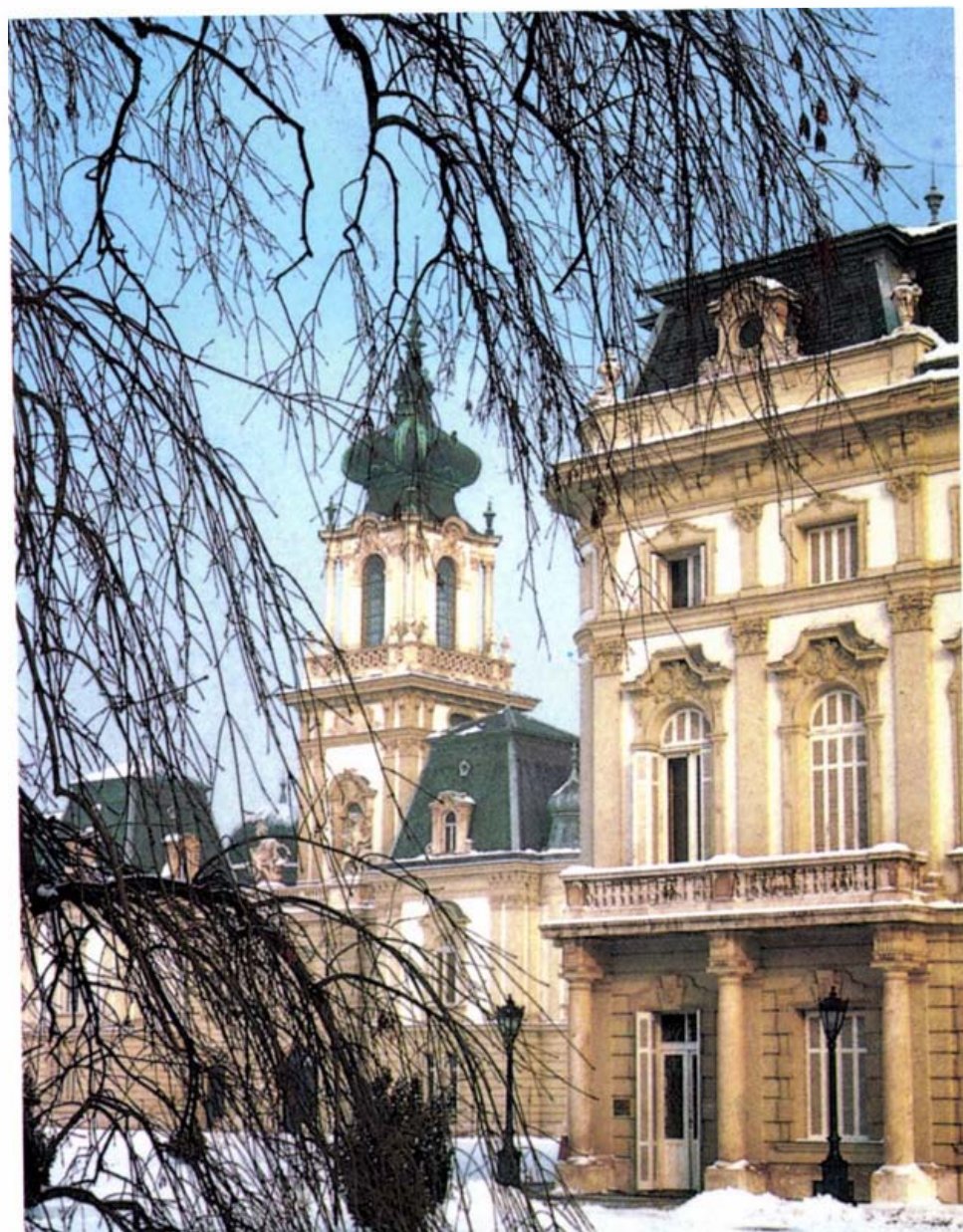
65 983

1995/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIII. ÉVFOLYAM

Népművészeti nap Tardon

A tardi Művelődési Ház és a Mezőkövesd és Környéke Kultúrájáért Egyesület Népművészeti Napot rendezett a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tard községben.

Három megye hét együttesének 200 népviseletbe öltözött hagyományörzője mutatkozott be a színes kulturális programokon. Század eleji szőttesek kiállítására nyílt a kultúrházban, ahol népművészeti vásár is volt és együttesek bemutatkozása, akik megtekintették a tardi tájházat is.

Szabó Sándor

55983

55983

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIII. ÉVFOLYAM

1995.

A Honismeret 1995. XXIII. évfolyamának tartalomjegyzéke

- Bodó Imre:* Kilencvenöt éve született Fekete István 2/7
Halász Péter: A honismereti szakkörök jelentőségéről 4/3
Kállay István: A magyar arisztokrácia történelmi szerepe 1/3
Kelemen Elemér: Ezeréves a magyar iskola 3/3
Nagy Tóth Ferenc: Az Erdélyi Mezőség környezet- és tájvédelmi jelentősége 2/14
Pozsgay Imre: Magyarság és a világ magyarságának szellemi kapcsolatai 6/3
Sári Katalin: „... a galamb volt a lényeg!” Muray Róbert festőművésszel beszélget 2/3
Schmidt Egon: Az éjszaka rovarvadászai 2/10
Sült-Aba Ferenc: Magyarság – kereszténység – európaiság 6/9

ÉVFORDULÓK

- Bogdán Lajos:* Hetvenöt éve halt meg Kalmány Lajos 2/42
Domokos Mária: Gáspár Simon Antal és a bukovinai székelyek utolsó földönfutása 2/29
Gáspár Simon Antal: A bukovinai magyarok hazatérése 2/30
Góg Imre: Kétszáz éve született Vásárhelyi Pál 5/7
Halász Péter: A magyar honismereti mozgalom harmadik éve 6/37
Halász Péter: Százötven esztendeje született Moldován Gergely 2/25
Hála József: Hetvenöt esztendősen lenne Együd Árpád 6/35
Hornokné Némethi Eszter: Az endrődi csendőrsortűz 3/10
Kálmán Gyula: Százötven éve született Teleki Sámuel 6/22
Dr. Kiss László: Száz éve hunyt el Fejérváry Miklós, a Müncheni Kódex megtalálója 5/16
Kondicsné dr. Kovács Éva – dr. Stipkovits Ferenc: Körmened 750 éve 3/6
Magyar Zoltán: A türjei Szent-László-falképciklus 4/6
Merényi – Metzger Gábor: Báró Simonyi Lajos emlékezete 1/12
Némethi Tibor: Eberhardt Károly emlékezete 4/25
Lukács László: Szellemi találkozásaim Csanádi Imrével 2/39

- Mezei László Miklós:* A Honismeret évfordulónaptára, 1996. 5/100
Pintér János: Kétszáznegyvenöt éve született gróf Festetics György 1/8
Dr. Ravasz Éva: Száz éves a magyar polgári anyakönyvezés 6/26
Sebestyén Kálmán: A filmvetítés kezdete Tordán 5/13
Selmeczi Kovács Attila: Xántus János 1/18
Szabó Géza: Hetvenöt esztendeje halt meg Haugh Béla pedagógus és múzeumőr 5/19
Szabó László: A jászok eredete 4/8
Szegedi Jánosné: Györy Sándor, a reformkor mérnöke 4/18
Székely György: Egy itáliai merénylet 650 év előtt és a magyar lovagkor 4/12
Székelyné Körösi Ilona – Kriston Vizi József: A két Kiss Áron évfordulója 6/33
Szűcs Ernő: Debreceni mozgóképzőintézetek 1944-ig 5/9
Tófalvi Zoltán: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságról 4/20
Udvarhelyi Nándor: Kétszázötven esztendeje született Benkő Ferenc 4/15
Varga Sándor: A szlovéniai magyarok 2/20
Varga Sándor: A szlovéniai magyarok II. 3/17
Veress István: Dr. Szász Pál és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület 1/14

EZERSZÁZ ESZTENDŐ

- Sári Katalin:* A Nemzeti Múzeum és a millenniumi Gedai István főigazgatóval beszélget 5/3
Halminé Bartó Anna: Millenniumi krónika, anno 1896. 6/17

SORSKÉRDÉSEK

- Bagu Balázs – Tuba Géza:* Üzenet a szolyvai pokolból 2/67
Kisebbségi önkormányzatok és népességtudomány. 4/52
Kuntár Lajos: Az irkutszki hadifogolytábor olvasókönyve 1/33

- Dr. Matekovits György:* A bánsági magyarságról 2/64
S. dr. Laczkovits Emőke: Egy szórványgondozó tanítónő emlékére 1/30
Wild Katalin: A dél-magyarországi németek nyelvi helyzete 1/36

HAGYOMÁNY

- Adorján Rudolf Károly:* Temető és temetkezés a Maros megyei unitáriusoknál 6/43
Dr. Alföldi Kálmán: Dalnokverseny Rév-Komáromban 1869 pünkösdjén 3/25
Balázs Lajos: Jézus Képe a búzaszemen 1/22
B. Kótyuk Erzsébet: Csecsemő- és kisgyermekkori betegségek népi gyógy módjai az Ung megyei Ráton 5/28
Csetényi Mihályné: Dr. Gonda Sándor tiszazugi lónemesítő 1/21
Dánielné Matus Erzsébet: Karácsonyi népszokások a Hont megyei Lelécen 6/48
Dunkét Géza: Farsangi szokások Hegyközöttelken 1/27
Dr. Fehér Erzsébet: Lorántffy Zsuzsanna bibliai könyve és román iskolája 3/23
Feiszt György: Községi címerek Vas megyében 3/22
Földvári Sándor: Cirillbetűs szerkönyvek a magyar művelődéstörténetben 4/38
Gócsáné Móró Csilla: Blaskovich György és János 2/55
Dr. György Erzsébet: Tanácskozás a hagyományos tojásdíszítményekről 2/62
Lukács László: Tájház Szentgálon 4/47
Magirus Gyuláné: A budai polgári lövészegylet 4/41
Nagy Janka Teodóra: Ács Lipót és a sárközi népművészet 5/37
Nagy Mari – Vidák István: Úz eredetű hímes-tojás – minták a Székelyföldön? 2/59
Saad Judit: Eltűnt kávéházak nyomában 4/44
Sári Katalin: „Elődeink mézesbákkal készültek Karácsonyra.” Bácskai Dorottya mézeskalácsos népi iparművész 6/54
Sári Katalin: Fülöp Klára népi iparművésznél 2/58
Sári Katalin: Szüreti multság Paloznakon 5/21
Sebestyén Kálmán: A kalotaszegi Magyarvalkó 4/30
Székelyhidí Ferenc: Egy Bolyai-kutató emlékezete 2/52
Szikaszai Mihály: Hazánk legrégebbi vasúti állomásépülete Szolnokon 2/56
Tázlói Gábor: Újesztendő köszöntő hajdani Etelköz egyik magyar falujából 6/56
Udvarhelyi Nándor: Telekiek nyomában a Maros mentén 2/44

- Végh Károly:* Hagyomány és kultúra Szabó Pál műveiben 5/22

EMLÉKEZZÜNK

- Kicsi Sándor:* Szülőfalum Dálnok és a Református Székely Mikó Kollégium 3/27
Dr. Kolta László: A hajmáskéri tüzériskolától a francia hadifogságig 5/38
Dr. Kolta László: Politikai diákperek Bonyhádon 4/57
Sári Katalin beszélget Kutas Emilné Podmaniczky Mártával. „Én komolyan vettem a családi vállalkozást.” 3/32
Sári Katalin: „Tizenegy hónapos államfői működése alatt több kísérletet tett a demokrácia megmentésére.” 6/59

TERMÉS

- Ambros Attiláné dr. Kéri Katalin:* Nemi erkölcsök, magzatelvezetés a történeti Baranya református falvaiban 1/57
Ambrosné dr. Kéri Katalin: Így látták a magyar nőket kölföldön a századfordulón 5/69
Balassa Iván: A Haáz-család Udvarszékhelyen 6/72
Balogh Péter: Szombathelyi emléktáblák 3/41
Böszörményi István: Petőfi Losoncon 6/68
Danis Tamás: Maróthy Margit, a Nemzeti Színház örökös tagja 2/81
Dánieliz Endre: A szalontai Csonkatorony alagútjai 6/61
Debreceni Anikó: A Felvidék és az Ung lapok tükrében 4/75
Demény István Pál: Archaikus elemek Vörösmarty Tündér-völgy című elbeszélő költeményében 2/87
Farkas Tibor: A bántai római gát 2/76
Fábián Ernő: Régi kovásznai feredezések 3/47
Dr. Forgó István: A Makó-Bogárcói pusztatemplom és a hitélet 2/85
Görös Mihály: A kassai vértanúk szentté avatása 6/74
Hegy József: A patali bibliai fejedelem 1/41
Hégyráth László: A budai Halászbástya és építményei 5/49
Horráth Lajos: Kárpátalja „behívott” képviselői az 1939-i magyar országgyűlésben 5/75
H. Szabó Lajos: Az Amerikában kiadott „Kossuth-dollárok” történetéről 1/49
István Lajos: Az erőtadó vasfű 2/92
Dr. Juhász Imre: A Hajdúszoboszlói Gazdálkodó Ifjak Egyesülete 5/71
Kiss Z. Géza: A Pécs-budai külváros pusztulása és megújulása egy tűzvész fényében 6/63
Laczkó András: Borbirák, pásztorok, faktorok 1/53

Mezey Barna: Felsőbíráskodás a Rákóczi-szabadságharcban 2/78
Ördög Emánuel: Új ház épül 1/59
Dr. Papp Gézánié: „Vala Szent Erzsébet asszony falvában Pest mellett...” 4/68
Sári Katalin: A hazai örmények történelmi szerepéről. Simon J. Zavennal, az Arménia Népe Örmény Kulturális Egyesület alapítójával beszélget 5/52
Soós Kálmán: Hodinka Antal hivatalos és tudományos megítélése Kárpátalján 5/62
dr. Stipkovits Ferenc: Utca és közterület elnevezések Kőrmenden 3/36
Strobel Árpád: Egy jókai-levélről 6/79
Sztygyártó Sándor: A kolozsvári Zsidó Színház, 1941 – 1944 6/80
Szűcs János: Csíkszéki pogánydúlások a XVII. században 1/43
Tankó Gyula: Zsidók a Gyimes-völgyében 5/54
Topál Judit: Római villa a senkiföldjén 4/63
Vörös Dezső: Blaha Lujza négy éve Hevesen és Tenken 1/51

A HONISMERET FORRÁSAI

Kiss Réka: A Vadász és versenylap (1857 – 1867) 5/80

FÓRUM

Balassa Iván: Erdős Kamill és a Roma Múzeum terve 5/85
 Helytörténeti pályázat felhívása 5/89
Jeney Lajos: Szűcs Sándor életrajzához 1/69
Pásztor Emil: Petőfi utolsó napjai és halála 1/66
Ritz Gábor: A történelem házhoz megy 5/88
Szabó T. Ádám: ... a költő jobban érzi 3/51

KILÁTÓ

Dr. Kovács Jenő: Magyar szentek képei Bajorországban 3/50
Lázár Katalin: Mit tudnak rólunk a hantik (osztjások)? 1/64
Szabó T. Ádám: A mátyusföldi Negyedtől az indiai Bloomingtonig 1/62

KRÓNIKA

Balassa Iván: Az Erdélyi Múzeum Egyesület budapesti bemutatkozása 3/68
Balassa Iván: Rajeczky Benjamin emléktáblája Egerben 2/96
Balogh Péter: A Rumi Rajki István Műpártoló Kör 3/62

Bartha Éva: Beszámoló a Honismereti Szövetség hároméves tevékenységéről 6/87
Beke György: Gy. Szabó Bála és Kusztos Endre Szankon 2/94
Bocz Péter: Görög Sándor emlékére 1/86
Bogdán Lajos: Diszpolgári cím honismereti munkáért 6/94
Böszörményi István: Emléktábla avatás Losoncon 1/79
Bukovinszky Beáta: A Rajeczky-emlékszoba Pásztón 5/90
Dr. Cseke Fereuc: Zrinyi-Újvár, a költő Zrinyi Miklós egyetlen eredeti emlékhelye Magyarországon 6/92
ifj. Dobosy László: Kazinczy Gábor emléktáblát avattak Bánfalván 4/91
Gazdag István: Hajdú-Bihar megyei Levéltári Napok, 1995. 6/96
Gáhlé Jáger Márta: Tanácskozás a helytörténeti olvasókönyvekről 4/90
Gáspár Tibor: Tarczay Lajos emléktáblája Hétyenyben 2/99
Győre Pál: Az abonyi reformátusság hőse 2/100
Győre Pál: Kossuth dombornú Abonyban 1/84
Halász Péter: Átadták a városnak Bernády György szobrát 1/83
Halász Péter: Csángó hagyományörzők Egyházasközaron 4/92
Halász Péter: A XXIII. Honismereti Akadémia megnyitója 6/82
Hamar Imre: Fájó búcsú Hadnagy Lászlótól 6/98
H. Bathó Edit: Ördög Emánuelre emlékezve 1/89
 Honismereti Emléklapot kaptak 1995-ben 6/86
 A Honismereti Szövetség 1995. évi tisztújító küldöttgyűlésén megválasztott tisztségviselők 6/86
 A Honismereti Szövetség Notitia Hungariae Emlékplakettjével kitüntetettek, 1995 6/83
Dr. Horváth Béla: Emlékezés Budavár II. világháborús ostromának hősi halottaira 6/93
Kalóz Sándor – Petraskó Tamás: Emese álmának megfejtői 1/74
Kálmán Gyula: A hetvenöt éves Nagy Ferenc fafaragó népművész köszöntése 5/93
Kelemen Elemér: Az iskolatörténeti évfordulós munkálatokról 3/64
Kríza Ilkó: Az Európa-díjas Alba Régia táncegyüttes 1/76
Lanczendorfer Zsuzsanna: A hetvenöt esztendő dr. Barsi Ernő köszöntése 4/84
Lukács László: Agrártörténeti kiállítás Csalán 4/93
Lukács László: Néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál 2/97
Matyikó Sebestyén József: Dr. Zákony Ferenc emlékünnepe Siófokon 1/85

Dr. Mihály Ildikó – Balogh László: Huszonöt éves a jászkiséri Honismereti Szakkör 4/83
 Nagy Janka Teodóra: Honismereti nap Szekszárdon 3/74
 Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: Honismereti tábor Bölesén 6/97
 Nagy Károly kitüntetése 2/101
 Nagy Károly: Soltész József özdi helytörténész 75 éves 5/96
 Pethő László: Honismereti múzeum készül Királyhelmeceken 1/86
 Rakó József: A Pro Patria szövetségről 1/73
 Sylvester Lajos: Emlékmű az Úz völgyben 1/81
 Szabó Géza: Kísérleti régészeti tábor Regölyben 3/72
 Dr. Szabó László: A Vas Megyei Honismereti Egyesület négy éve 3/55
 Szakály Ferenc: Általános iskolások honismeretre nevelése Vas megyében 3/60
 Dr. Tóth József: A Tájak-Korok Múzeumok mozgalomról 1/71
 Vajda Ferencné – Hajdú Jánosné: A Honismereti Szövetség Számvizsgáló Bizottságának jelentése 6/91
 Dr. Vargha Dezső: In memoriam Laki János 3/74
 Vass Lajosné dr. Kaposi Edit: A Vass Lajos Népzenei Szövetség köszöntése 3/70
 Z. Urbán Aladár: 1848-49-es emlékmű Ipolyvarbón 5/91
 Z. Urbán Aladár: Kubányi Lajos – az Ipolymente festője 4/88

KÖNYVESPOLC

Az ausztráliai Magyar Múlt (Csorba Csaba) 3/87
 Ábrahám Imre: Varga Domokos: Kies Kiskun-ság, szeretett Szentmiklós 6/111
 Baji Etelka – Csorba László: Kastélyok és mágnások (Dr. Stockné Horváth Mária) 1/90
 Balassa Iván: Bura László: A szatmári Református Kollégium és diákjai 6/109
 Balassa Iván: Lábadai Károly: Istenek hajlékai a Drávaszögben 2/108
 Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században (Balázs Géza) 2/106
 Balázs Géza: Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században 2/106
 Barna Gábor: Lábadai Károly: Kopács, a víz melletti falu 6/113
 Bartók György: Nőgrádi műemlékek 5/98
 Bernády György városa és a város Bernádyja (Tőfalvi Zoltán) 1/95
 Buczkó József: Kovácsmesterség Hajdúnánáson (Matyikó Sebestyén József) 4/97
 Bura László: A szatmári Református Kollégium és diákjai (Balassa Iván) 6/109

Dr. Csiffáry Gergely: Petercsák Tivadar: A képes levelezőlap története 4/98
 Csorba Csaba: Az ausztráliai Magyar Múlt 3/87
 Csorba Csaba: Huszka József: A magyar turáni ornamentika története 4/96
 Dankó Imre: Két miskolci folyóiratról 1/97
 Dankó Imre: Regék várainkról 2/103
 Demeter Zayzon Mária (szerk.): „Egy igaz történet, részletekben...” (M.Z.D.) 6/115
 Demeter Zsófia: Kósa László: A gyulai református egyház története 6/107
 Diószegi Lajos: Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából (Szamosujvári Sándor) 1/101
 Dombóvári János: Pusztafedémestől Tállyáig (Radics Éva) 6/116
 Dr. Dömötör Ákos: Villányi Péter: Zabari mesék 2/109
 Egyed Ákos: A szlovák kérdés a dualizmus korában 6/100
 Fejér László: Kalapis Zoltán: Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban 3/91
 Frontnaplók a Donkanyarból (Sz. Bányai Irén) 1/91
 Garam Éva: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum (Dr. Trugly Sándor) 2/107
 Gazdag István (szerk.): Várompércs története (Ölveti Gábor) 5/97
 Györe Géza: A 900 éves Magyarkanizsa 1/97
 Halász Péter: Köteles Pál: Magyarország – Európáig 3/76
 Halász Péter: Venczel József: A falumunka útján 1/92
 Hermann Gusztáv: Székelyudvarhely művelődéstörténete (Udvarhelyi Nándor) 2/104
 Híres magyar városok régi képes levelezőlapokon (Karácsony Gréta) 3/92
 Huszka József: A magyar turáni ornamentika története (Csorba Csaba) 4/96
 Húsz éves a Vasi Honismereti Közlemények (Kuntár Lajos) 3/83
 Kalapis Zoltán: Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban (Fejér László) 3/91
 Kanyar József: Sebestyén Kálmán: Erdély református népoktatása 3/86
 Karácsony Gréta: Híres magyar városok régi képes levelezőlapokon 3/92
 Két miskolci folyóiratról (Dankó Imre) 1/97
 A 900 éves Magyarkanizsa (Györe Géza) 1/97
 Kisalföldi Kalendárium 1995. (Tuba László) 3/94
 Kiskunhalas anno... – Pécs egykor és ma – Kőszeg (Dr. Stockné Horváth Mária) 3/92
 Kovács Dániel: Tokaj történeti monográfiája 6/105

- Kósa László: A gyulai református egyház története (*Demeter Zsófia*) 6/107
- Köteles Pál: Magyarország – Európaiság (*Halász Péter*) 3/76
- Kuntár Lajos: Húsz éves a Vasi Honismereti Közlemények 3/83
- Lábadai Károly: Istenek hajlékai a Drávaszögben (*Balassa Iván*) 2/108
- Lábadai Károly: Kópács, a víz melletti falu (*Barna Gábor*) 6/113
- László Gyula: A Szent-László legenda középkori falképei (*Magyar Zoltán*) 6/103
- Id. László Gyula – Tordai Vilma: Egy székely család története (*Matyikó Sebestyén József*) 5/98
- A Magyar Művelődési Intézet Évkönyve 1994 (*Mezei László Miklós*) 3/89
- Magyarország történeti helységnévtára (*Szilasiné Csenki Éva*) 2/102
- Magyar Zoltán*: László Gyula: A Szent-László legenda középkori falképei 6/103
- Matyikó Sebestyén József*: Buczkó József: Kovácsmesterség Hajdúnánáson 4/97
- Matyikó Sebestyén József*: Id. László Gyula – Tordai Vilma: Egy székely család története 5/98
- Mesél a szegvári határ (*Vecsernyés János*) 6/119
- Mezei László Miklós*: A Magyar Művelődési Intézet Évkönyve 1994 3/89
- Molnár Sándor: 30 éves a Vay Ádám Múzeum (*Oláh András*) 4/100
- M.Z.D.*: Demeter Zayzon Mária (szerk.): „Egy igaz történet, részletekben...” 6/115
- Németh Ferenc: A torontáli szőnyeg (*Vándor Klára*) 1/99
- Németh Péterné: Pedagógusok az 1956-os forradalomban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (*Oláh András*) 6/113
- Nógrádi műemlékek (*Bartók Györgyi*) 5/98
- Oláh András*: Molnár Sándor: 30 éves a Vay Ádám Múzeum 4/100
- Oláh András*: Németh Péterné: Pedagógusok az 1956-os forradalomban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 6/113
- Ólveti Gábor*: Gazdag István (szerk.): Várospércs története 5/97
- Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése (*Pálffy Gyula*) 4/99
- Pap Miklós: Ami az irodalomtörténetből kimaradt (*Dr. Szamosujvári Sándor*) 6/110
- Pálffy Gyula*: Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése 4/99
- Petercsák Tivadar: A képes levelezőlap története (*Dr. Csiffáry Gergely*) 4/98
- Pethő Gyula*: Vas megye honismereti kiadványairól 3/79
- Radics Éva*: Dombóvári János: Pusztafedémes-től Tállyáig 6/116
- Regék várainkról (*Dankó Imre*) 2/103
- Sebestyén Kálmán: Erdély református népoktatása (*Kanyar József*) 3/86
- Dr. Stockné Horváth Mária*: Baji Etelka – Csorba László: Kastélyok és mágnások 1/90
- Dr. Stockné Horváth Mária*: Kiskunhalas anno... – Pécs egykor és ma – Kőszeg 3/92
- Szamosujvári Sándor*: Diószegi Lajos: Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából 1/101
- Dr. Szamosujvári Sándor*: Pap Miklós: Ami az irodalomtörténetből kimaradt 6/110
- Sz. *Bányai Irén*: Frontnaplók a Don-kanyarból 1/91
- Szilasiné Csenki Éva*: Magyarország történeti helységnévtára 2/102
- A szlovák kérdés a dualizmus korában (*Egyed Ákos*) 6/100
- Thullner István: Moson vármegye helytörténeti olvasókönyve (*Tuba László*) 1/93
- Tokaj történeti monográfiája (*Kováts Dániel*) 6/105
- Tófalvi Zoltán*: Bernády György városa és a város Bernádyja 1/95
- Dr. Trugly Sándor*: Garam Éva: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum 2/102
- Tuba László*: Kisalföldi Kalendárium 1995 3/94
- Tuba László*: Thullner István: Moson vármegye helytörténeti olvasókönyve 1/93
- Udvarhelyi Nándor*: Hermann Gusztáv: Székelyudvarhely művelődéstörténete 2/104
- Varga Domokos*: Kies Kiskunság, szeretett Szentmiklós (*Ábrahám Imre*) 6/111
- Vas megye honismereti kiadványairól (*Pethő Gyula*) 3/79
- Vándor Klára*: Németh Ferenc: A torontáli szőnyeg 1/99
- Vecsernyés János*: Mesél a szegvári határ 6/119
- Venczel József: A falumunka útján (*Halász Péter*) 1/92
- Villányi Péter: Zabari mesék (*Dr. Dömötör Ákos*) 2/109

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Összeállította: *Bartók Györgyi*: 1/103, *Belovári Gézáné*: 2/111, 3/95, 4/108, 5/117, 6/120

PÁLYÁZAT

- Felhívás helytörténeti pályázatokra az 1995-1996 évre 5/120
- Felhívás Somogy megyei falukrónikák készítésére 4/51
- Felhívás a XLIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra 4/105

Pályázat a Nagykunság múltjának és jelenének megírására 3/5

A Szántódi Tudományos Bizottság pályázata 1/40

Pályázat a XLII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke 4/102

HÍREK

Bagu Balázs: Megalakult a Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaság 4/29

Emese Álma művelődéstörténeti vetélkedő felhívása 5/79

Felhívás a honismereti szakkörökhöz 4/5

Felhívás a Múzeumbarát Körök Országos Szövetségének létrehozására 5/27

Felhívás az Emese Álma vetélkedőre 5/79

Kerékgyártó Mihály: A XXXIII. Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázat díjkiosztása 4/29

Kerékgyártó Mihály: Városi múzeuma lesz Ózdnak 1/20

Megalakult a Bodrogközi Művelődési Egyesület 2/19

Tarsolyelem – Szolnok, Strázsahalom (Hornyaák László rajza)

Mikszáth Kiadó

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	<i>Kállay István: A magyar arisztokrácia történelmi szerepe</i>	3
ÉVFORDULÓK	Kétszáznegyvenöt éve született gróf Festetics György (<i>Pintér János</i>).....	8
	Báró Simonyi Lajos emlékezete (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>)	12
	Dr. Szász Pál és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (<i>Veress István</i>).....	14
	Xántus János (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>).....	18
HAGYOMÁNY	Dr. Goñda Sándor tiszazug: lónemesítő (<i>Csetényi Mihályné</i>)	21
	Jézus Képe a búzaszemen (<i>Balázs Lajos</i>).....	22
	Farsangi szokások Hegyköztőlten.....	27
SORSKÉRDÉSEK	Egy szórványgondozó tanítónő emlékére (S. dr. Lackovits Emőke).....	30
	Az irkutszki hadifogolytábor olvasókönyve (<i>Kuntár Lajos</i>).....	33
	A dél-magyarországi németek nyelvi helyzete (<i>Wild Katalin</i>).....	36
TERMÉS	A pataki bibliás fejedelem (<i>Hegyi József</i>).....	41
	Csíkuszéki pogánydúlások a XVII. században (<i>Szőcs János</i>).....	43
	Az Amerikában kiadott „Kossuth-dollárok” történetéről (<i>H. Szabó Lajos</i>).....	49
	Blaha Lujza négy éve Hevesen és Tenken (<i>Vörös Dezső</i>)	51
	Borbírák, pásztorok, faktorok (<i>Laczkó András</i>).....	53
	Nemi erkölcsök, magzatvesztetés a történeti Baranya reformjútus falvaiban (<i>Ambrus Attiláné dr. Kéri Katalin</i>).....	57
	Új ház épül (<i>Őrődög Emánuel</i>).....	59
KILÁTÓ	A mátyusföldi Negyedtől az indiai Bloomingtonig (<i>Szabó T. Ádám</i>).....	62
	Mit tudnak rólunk a hantik (osztjákok)? (<i>Lázár Katalin</i>).....	64
FÓRUM	Petőfi utolsó napjai és halála (<i>Pásztor Emil</i>)	66
	Szűcs Sándor életrajzához (<i>Jeney Lajos</i>)	69
KRÓNKA	A Tájak-Korok-Múzeumok mozgalomról (<i>Dr. Tóth József</i>).....	71
	A Pro Patria szövetségről (<i>Rakó József</i>)	73
	Emese álmának megfejtői (<i>Kalóz Sándor – Petraskó Tamás</i>).....	74
	Az Európa-díjas Alba-Régia táncegyüttes (<i>Kríza Ildikó</i>).....	76
	Emléktábla avatás Losoncon (<i>Böszörményi István</i>)	79
	Emlékmű az Úz-völgyében (<i>Sylvester Lajos</i>)	81
	Átadták a városnak Bernády György szobrát (<i>Halász Péter</i>)	83
	Kossuth dombormű Abonyban (<i>Győre Pál</i>).....	84
	Dr. Zákonyi Ferenc emlékünnepe Siófokon (<i>Matyikó Sebestyén József</i>)	85
	Honismereti múzeum készül Királyhelmeccen (<i>Pethő László</i>).....	86

Görög Sándor emlékére (<i>Bocz Péter</i>).....	86
Ördög Emánuelre emlékezve (<i>H. Bathó Edit</i>).....	89

KÖNYVESPOLC

Baji Etelka-Csorba László: Kastélyok és mágnások (<i>Dr. Stockné Horváth Mária</i>).....	90
Frontnaplók a Don-kanyarból (<i>Sz. Bányai Irén</i>).....	91
Venczel József: A falumunka útján (<i>Halász Péter</i>).....	92
Thullner István: Moson vármegye helytörténeti olvasókönyve (<i>Tuba László</i>).....	93
Bernády György városa és a város Bernádyja (<i>Tófalvi Zoltán</i>).....	95
A 900 éves Magyarkanizsa (<i>Györe Géza</i>).....	97
Két miskolci folyóiratról (<i>Dankó Imre</i>).....	97
Németh Farencc: A torontáli szőnyeg (<i>Vándor Klára</i>).....	99
Diószegi Lajos: Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzból (<i>Szamosújvári Sándor</i>).....	101

**HONISMERETI
BIBLIOGRÁFIA**

Összeállította: Bartók Györgyi.....	103
Az első borítón a keszthelyi Festetics kastély látható	

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
MÁNDLI GYULA

SÁRAY-SZABÓ ÉVA
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
NÓTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Albert Levente fotóriporter, Háromszék Szerk., Sepsiszentgyörgy – **Ambrus Attiláné dr. Kéri Katalin** egyetemi adjunktus, JPTE-BTK, Pécs – **Balázs Lajos** tanár, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda – **Bartók Györgyi**, a Magyar Művelődési Intézet Szakkönyvtárának vezetője, Bp. – **Bocz Péter** helytörténész, Hajdúdorog – **Csetényi Mihályné** tanár, Csépa – **Dankó Imre** ny. egyetemi docens, Debrecen – **Dukrét Géza** tanár, Nagyvárad – **Györe Géza** ÁMK vezető, Horvátország – **Györe Pál** múzeum-vezető, Abony – **Halász Péter**, igazgató, Magyar Művelődési Intézet, Bp. – **H. Bathó Edit** múzeum-igazgató, Jászberény – **Hegyi József**, a Rákóczi Gimnázium tanára, Sárospatak – **H. Szabó Lajos**, a Pápa-környéki Vízárulat igazgatója – **Jeney Lajos** tanár, Bp. – **Kalóz Sándor** gimnáziumi tanár, Tiszaföldvár – **Kállay István** egyetemi tanár, ELTE BTK Bp. – **Kerékgyártó Mihály** műszaki oktató, 102. sz. Ipari Szakmunkásképző és Szakiskola, Ózd – **Krizs Ildikó** osztályvezető, MTA Népajrái Kutató Intézet, Bp. – **Kuntár Lajos dr.** ny. szakfelügyelő, Vas megyei Pedagógiai Intézet, Szombathely – **Laczkó András** tanár, Toldi Gimnázium, Kaposvár – **Lázár Katalin** tud. munkatárs, MTA Zenetudományi Intézet, Bp. – **Matyikó Sebestyén József**,

a Kálmán Imre Múzeum igazgatója, Siófok – **Mercny-Metzger Gábor** leváltáros, Békés megyei Levéltár, Gyula – **Pásztor Emil**, az Esterházy Károly Tanárképző Főiskola ny. tanára, Eger – **Pethő László** tanár, Tanítóképző Főiskola, Jászberény – **Petraskó Tamás** tanár, „P és M Sziget” BT, Tiszaföldvár – **Pintér János**, a Műv. és Közokt. Minisztérium osztályvezetője, Bp. – **Rakó József**, a Pro Patria Szövetség elnöke, Bp. – **S. Lackovits Emőke**, a Laczkó Dezső Múzeum osztályvezetője, Veszprém – **Selmecki Kovács Attila**, a Néprajzi Múzeum főigazgatóhelyettese, Bp. – **Stockné Horváth Mária**, a Legújabbkori Történeti Múzeum könyvtárosa, Bp. – **Sylvester Lajos** újságíró, Háromszék Szerk., Sepsiszentgyörgy – **Sz. Bányai Irén**, a Magyar Nemzeti Múzeum főmuzeológusa, Bp. – **Szabó T. Ádám**, tud. kutató, ELTE, Bp. – **Szamosújvári Sándor dr.**, vezető tanár, Debrecen – **Szőcs János**, muzeológus, Csíkszereda – **Tófalvi Zoltán**, újságíró, Marosvásárhely – **Tóth József dr.** főmunkatárs, Óbudai Ifjúsági Központ, Bp. – **Tuba László**, a Győr-Sopron megyei könyvtár igazgatója, Győr – **Vándor Klára** népi iparművész, Bp. – **Veress István** okl. mezőgaz. mérnök, Kolozsvár – **Vörös Dezső** tanár, Középfokú Okt. Intézet, Heves – **Wild Katalin**, a JPTE tanára, Pécs

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I. Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-5207 Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a MIKSZÁTH KIADÓ ÉS NYOMDA gondozásában, fv. DR. NÉMETH JÁNOS ig., Nyomdavezető: GREGOR JÓZSEF. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára 58 Ft. Évi előfizetési díja 300 Ft. Előfizethető postautalványon, valamint a következő fizetési módok: Postabank Rt. 219-98636/021-02809. INDEX-25387 Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

A magyar arisztokrácia történeti szerepe

A történelmet az emberek és a körülmények csinálják, de ez előbbieket nem egyenlően, hanem lehetőségeik, a hatalomban elfoglalt helyük szerint. A magyar arisztokrácia 1848-ig csaknem teljesen, ezt követően pedig jelentős részben a hatalmi elit része volt. Történeti szerepét a szerint szemlélhetjük, hogyan élt adott lehetőségeivel, mennyiben tett eleget a társadalmi helyzet által elé állított követelményeknek és kötelezettségeknek.

A középkori keresztény királyság hatalmi szervezetében, gazdasági és társadalmi rendjében a honfoglaló és az adományos nemesség – Hóman Bálint megfogalmazásában – nagybirtokú ivadékaival a birtokos nemesek, a nobilis egységbe forrottak össze és vagyonban meggazdagodva, mindinkább elkülönültek a szegényebb szabadoktól. A birtokos nemesség két rétegét, a honfoglaló szállásbirtokosokat, a királyi főembereket és tisztviselőket: a hivatali arisztokráciát elkülönítő válaszfal már a XI. század végén ledőlt, amikor Kálmán király a korábbi származású adománybirtokot a szállásbirtokkal jogilag egyenértékű, ágról-ágra öröklődő nemzetségi birtokoknak ismerte el. Ehhez járultak az egyre növekvő számú indigéna (honosított) nemzetségek, akiknek utódai a foglaló nemességgel összeházasodva a régi magyar nemzetségekhez hasonló vérségi közösségeket alkottak. Közülük számosan azonosultak magyar hazájukkal és történelmünk kiválóságainak sorát növelték.

A nemzetségi jog alapján álló ősnemesség és az adományosok utódainak összeházasodásával kialakult tehető réteg, a birtokos arisztokrácia a XII-XIII. században már erős hatalmi tényezőként jelentkezett, amely a király akaratával is szembe mert szállni. Ettől kezdve már jogot formálnak hatalmi vezető pozíciókra, gyakran szövetkeznek a központi hatalom ellen. Ez azt is magával hozta, hogy uralkodóváltás esetén a hatalmi elit részbeni leváltására is sor került. Így szorultak ki a hatalomból Károly Róbert alatt pl. a Csák, Kőszegi, Ákos, Ernye, Aba, Kán, Subich, Monoszló, Győr, Türje, Gutkeled, Kaplony, Katapán, Miskolc stb. nemzetségek és családok.

A „minden nemes egyenlő” elv alapján a hatalmi elit rétegei: a főpapok, országos főméltóságok, az előkelők és a vármegyei ispánok az Anjou-kor végére születési arisztokráciává tömörültek, akiknek a hatalma a nagybirtok és az ebből következő hivatali méltóság. Szabadságuk ugyan azonos volt a többi nemesével, de több olyan kiváltsággal bírtak, mint pl. a királyi tanácsban való szereplés, a törvénykezési immunitás, a földesúri bírászkodás, a haza védelme: katonatartás és a várak fenntartása.

A nagybirtokos arisztokrácia Mohács utáni történeti szerepének morális igazolását Szekfű Gyula az ország védelmében látja. A nemzetnek védelemre volt szüksége és ezt az arisztokrácián kívül más nem adhatta meg. Az új várendszer kiépítéséig ez a feladat egyedül rá hárult, ami azt is jelentette, hogy nem volt többé társadalmi ellensúlya. Ez az arisztokrácia túlsúlyát hozta.

Az arisztokrácia, magánjogi alapon szervezett hatalmára támaszkodva, egyre több állami feladatot vállalt magára. Részt vesz a közigazgatásban, beszedi a hadiadót és az egyházi tizedet (a földesúri szolgáltatásokkal egyetemben), katonát állít, szervezi a beszállásolást, hadsereget tart fenn, amelyet háború esetén maga vezet, irányítja a falusi önkormányzatokat, betelepíti az országot, építkezik, rendezi a céhek ügyeit, a kereskedelem ügyét, a tűzvédelmet, az egészségügyet, a jótékonyt, az árvaügyet, a földmérést és a telekkönyvet. Fenntartja a birtokán lévő egyházakat. Mindez azt mutatja, hogy a magyar arisztokrácia igen széleskörű tevékenységet fejtett ki.

Elsősorban a földtulajdonnal járó politikai hatalomból kifolyólag arra törekedett, hogy minél nagyobb feladatkört lásson el az ország vezetéséből. Az arisztokrácia e munkáját személyesen végezte, vagy területi szerveinek: a családülésnek, a tisztiszéknek, az igazgató tanácsnak engedte át. E tevékenység a birtokgazdálkodás és a jogszolgáltatás mellett szintén jelentős, hiszen az ország irányítása e nélkül lehetetlen lett volna.

A magyar arisztokrácia a történelem minden korszakában nagy szerepet vállalt a közéletből. Mária Terézia uralkodásának 40 éve alatt pl. a *Batthyány család* 1751-1765 között nádort, 1742-1756 között horvát bánt, 1732-1746 között kancellárt, 1759-1782 között tárnokmestert, 1746-1748 között kamarai alelnököt, 1776-1779 között primást és 1760-1776 között kalocsai érseket adott az országnak. A *Pálffy család* 1741-1751 között nádort, 1731-1741 és 1765-1773 között országbíró, 1758-1761 között kancellárt, 1778-1786 között alkancellárt, 1758-1772 között koronaörit és 1738-1799 között főajtónállót állított. Az *Esterházy család* 1741-1748 között országbíró, 1733-1741 között horvát bánt, 1762-1776 között kancellárt, 1746-1754 között tárnokmestert, 1741-1763 között koronaörit, 1731-1746 között főlovászmestert és 1725-1745 között primást adott. 1741-1744 között egyszerre négy Esterházy viselt magas méltóságot: Esterházy József országbíró, János koronaöri, Ferenc főlovászmester és Imre primás. 1765-1772 között egyszerre három Pálffyval találkoztunk: Pálffy Miklós országbíró, Lipót koronaöri, és Károly főajtónálló. Míután az állami fizetések csak jelképesek voltak, közéleti hivatalukat nagyrészt a saját költségükön látták el, erre a célra fordítva nagybirtokaik jövedelmének egy részét (pl. Esterházy frankfurti majd szentpétervári nagykövetsége). A jövedelem másik részéből a kultúrát, a tudományt és a művészetet támogatták. Erre elég egy példát említenünk: herceg Esterházy Miklós alkalmazta Haydnt és zenekarát.

Az arisztokrácia tagjai ott ültek a felsőtáblán, uradalmi tisztjei az alsótáblán. Az Esterházy és a Károlyi birtokok testületi szervei pl. nagy figyelmet fordítottak az országgyűlés tevékenységére, elsősorban az adókivetésre. A kismartoni herceg Esterházy birtokközpont pl. 1751-ben az uradalmi ügyész és a levéltárost küldte az országgyűlésre. A nagykárolyi igazgatótanács 1794-ben utasította erdélyi uradalmi ügyészét, hogy az országgyűlésen vegyen részt és arról jelentsen. Egyes arisztokraták saját megbízottat, ágenst tartottak az alsótáblán.

E mellett nem hanyagolták el a vármegyei szintet sem: ahol örökös főispánok voltak személyesen, ahol nem, küldötteik által képviseltették magukat a megyei közgyűlésen. A közigazgatást anyagilag is támogatták: Szatmár vármegye adminisztrációját pl. az örökös főispán Károlyi grófok nagykárolyi uradalmi pénztára finanszírozta. A herceg Esterházy uradalom kismartoni igazgatósága 1758-ban értékes telket adott sólerakó hely építésére, 1781-ben Léván telket postaállomás létesítésére. Egyes uradalmak (Balassa, Károlyi) a postát készpénzzel és természetbeniekkel is támogatták. 1812-ben a körmendi Batthyány uradalom javította meg a helybeli harmincados házat.

Az állami adók behajtásában való közreműködés hagyományos feladat volt. Ezt az 1723:63. tc. is tudomásul vette, csak Mária Terézia Urbárium a hártotta el elvben az állami adó beszédésében és továbbításában a földesúr, illetve tisztjei beavatkozását. Foganatja azonban ennek sem lett: a nagybirtok kormányzata 1848-ig folytatta adóbeszedési működését. Az uradalomra kivetett hadiadó nagyságát az uradalmi főtisztek, vagy maga a nagybirtokos, a megyegyűléseken ismerték meg. Az adókivetés alapjául szolgáló összeírást az uradalmi tisztek készítették és ők végezték a kivetést is. A nagybirtokkormányzat ügyelt arra, hogy a jobbágyokat ne terheljék túl állami adókkal, valamint hogy a kivetés igazságos és arányos legyen. Herceg Esterházy 1751-ben a tisztartók feladatává tette: vizsgálják meg, hogy a királyi adókat jól osztották-e szét. Az 1752. évi primási utasítás szerint a jószágkormányzónak kellett ügyelnie arra, hogy „a költségek ereje el ne foggyon. Ha ennek a megyei proportio az oka, kérjen könnyebbí-

tést." A primás felhívta a figyelmet, hogy a jobbágyfalvakat és magukat a jobbágyokat egyenlően kell terhelni. Mária Terézia Urbáriuma is az igazságos adófelosztást hangoztatta. Az arisztokraták egy része, pl. Esterházy, Károlyi, Zichy, arra törekedett, hogy az állami adókat tisztjei útján maga szedje be, hogy a jobbágyokat a megyei adószedő ne nyomorgassa.

Az adókon felül az uradalmak közvetlen katonatartással és beszállásolással tartoztak. Ennek a nyilvántartása, szétosztása és a felmerült panaszok kivizsgálása a nagybirtok feladata volt. Közreműködtek a katonafogásban és az újonccállításban. A francia háborúk idején telekosztás ígéretével küldték hadba a zselléreket. A nemesi felkelés közkatonáit az uradalmak zsoldért fogadták. A hazatérők azt a kedvezményt kapták, hogy nem vitték el őket katonának. Erre maga herceg Esterházy Miklós adott utasítást.

Az arisztokrata családok ősidőktől fogva tartottak fenn saját katonaságot. Ezek közül a legismertebb az Esterházy- és a Károlyi-ezred. 1734-ig az egyik Esterházy-zászlóaljra (69 fő) 1967 Ft-ot, 74 mérő búzát, 145 mérő rozst, 1234 font sót, 1500 font húst és 22 veder bort fordítottak. A készpénz ettől kezdve 4266 Ft-ra emelkedett.

A Károlyi-ezred irányítását maguk a Károlyi grófok látták el. Az ezredet 1734-ben az egykori kuruc generális, Károlyi Sándor alapította. Törzse egy ezredesből, alezredesből, főstrázsamesterből, szállásmesterből, titkárból, káplánból, segédtsiztből, élelmező tsiztből, felcserből, dobosból, kocsimesterből és porkolábbból állott. A katonaságot kezdetben teljes egészében a grófi magánpénztár tartotta fenn.

Szekfű Gyula a magyar arisztokrácia XVIII. századi történeti szerepét, mint ahogy a korábbi korszakban a honvédelemben, az ország újratelepítésében látta. Véleménye szerint ez különböztette meg a nyugati gabonatermelő agrár nagyüzemektől. Kétségtelen, hogy a telepítés a magyar arisztokrácia fontos tevékenysége, eredménye azonban, a nemzetiségi vidékek megnövekedése miatt, nem teljesen egyértelmű. A telepítés a legtöbb helyen az arisztokrácia kezében volt, az állami szervekkel együttműködve ők határozták meg annak irányát és helyét. Figyelembe vették a munkaerő-szükségletet, az iparosokkal, kereskedőkkel való ellátottságot.

Az uradalmak területén élő iparosok és kereskedők felügyelete a birtokkormányzat dolga volt. Ennek elsődleges célja, hogy „mesterségbeli munkát vagy más hasznot tegyenek”, ezt szolgálta céhekbe való tömörülésük. Működésüket, gazdálkodásukat a nagybirtok ellenőrizte: a céhmesterek gazdálkodásukról a tisztiszéknek adtak számot. A csákvári Esterházy tisztiszék pl. 1798-ban a helybeli fazekasok villongását igyekezett megfékezni. A Bánffy család 1806. évi családgyűlése a somlyói csizmadiacéhet rendszabályozta meg.

A gyakori tűzvészek, az abból adódó károk arra kényszerítették a nagybirtokot, hogy foglalkozzon a tűz megelőzésével. Elrendelték pl. vascsáklyák tartását, „tűz ellen való fecskendőt” szereztek be, kőkémények építését szorgalmazták (a téglát ingyen adták hozzá). A tűz megelőzésére szigorú szabályokat hoztak. A Csákyak tisztiszéke 12-15 korháccsal és elkobzással büntette azokat az asszonyokat, akik a kemenében szárították és ezzel tűzveszélyt okoztak. 1812-ben a Széchenyiek arra kötelezték a cenki hamuzsír-égetés bérlőjét, hogy a fát csak a kijelölt helyen tárolja és égesse el: „Csak így lehet megakadályozni, hogy a tűz tovább kapjon és kárt tegyen”. A tűzkárt szenvedetteket támogatásban részesítették.

A nagybirtok ellátott bizonyos egészségügyi, közegészségügyi teendőket. Járványok idején közreműködött a kordon létesítésében és fenntartásában, szállást adott a megyei orvosnak. Saját jobbágyaik gyógyítására kevesebb gondot fordítottak, de vannak adataink erről is. 1780-ban pl. a bittsei orvos kérte a herceg Esterházy-igazgatóságát, hogy természetbeni juttatást kapjon, mivel már 20 éve ingyen gyógyította a jobbágyokat. Néhány, a herceg Esterházy kismartoni, fraknoi, kőszegi, lékai, sopronnyéki, pecsényédi, a tatai Esterházy, a keszthelyi Festetics és a körmendi Batthyány urada-

lomban kórház működött. Ezek fenntartása teljes mértékben az uradalmakat terhelte. Festetics Kristóf 1765-ben, a majorátust alapító végrendeletében (amely majorátusra Festetics György gróf 1783-ban kért uralkodói jóváhagyást) úgy rendelkezett, hogy a keszthelyi javakat bíró örökös „gondoskodjék az ispotályról. Vegye föl az igyefogyott személyeket, elsősorban a született keszthelyi fiakat vagy a keszthelyi (uradalmi) tartományban lévő jobbágyi fiakat és régi szolgákat”. A kórházban helyezték el a munkaképtelenné vált öregeket, betegeket: néhány helyet külön erre a célra tartottak fenn. Közismert, hogy Batthyány Strattmann László körmendi szemorvos ezt a szép hagyományt, a szegény betegek ingyen kezelését, a XX. században is tovább folytatta.

Fontos feladat volt a jobbágy-árvák sorsának a rendezése. A kérdéssel Mária Terézia Urbáriumáig hivatalosan nem foglalkoztak, ez viszont kimondta, hogy a gyámság, illetve az árvák védelme a nagybirtokot illeti. A gyakorlat szerint, ha az elhalt jobbágy vagy zsellér árvát hagyott hátra, azt a birtokkormányzat írta össze, mindent pontosan bevezetve az árvakönyvbe. A vagyont értékesítették, a pénzt az árvapénztárban helyezték el. A tőkét azután kamatra kiadták, a bevett kamatot az árvák tartására fordították. Így ezek a pénztárak a hiteligény kielégítése szempontjából is fontos szerepet játszottak. Az elszámoltatást a birtokkormányzat végezte.

A kegyúri jogból következett az arisztokrácia számára a vallásüggyel való foglalkozás. A kegyúri jog intézménye a középkorból átplántált és a nagybirtokhoz fűződő jogok és kötelezettségek összessége volt. Eredetileg a birtokos a birtokán emelt egyházzal és papjával, mint a maga alkalmazottjával, rendelkezett. Ez magában foglalta az egyházi személyek kinevezésével, ellátásával, az egyházi épületek, intézmények fenntartásával, az egyházi pénzkezeléssel, alapítványokkal kapcsolatos, valamint a különböző vitás ügyeket. Az egyházak, a templom, a plébánia, a paróchia, az iskola építésére és fenntartására a magyar arisztokrácia sokat áldozott, az alsó fokú iskoláztatást csaknem teljes egészében magára vállalta.

A birtokkormányzat és a közigazgatás mellett az arisztokrácia részt vállalt a jogszolgáltatásból, ami 1848 előtt nem volt elválasztva a birtokkormányzattól. Az úriszék a földesúri hatóságnak, a földesúr hatalmának a megjelölése, amely magában foglalta a jobbágyai feletti összes jogait. Azt a hatalmat jelentette, hogy a nagybirtok az illetékeségébe tartozó, a jobbágyai közti vagy másoknak azok elleni pereiben a törvény szerint ítélkezzen, a bűnösöket megbüntesse. Ez azonban nemcsak jog, hanem kötelesség is. Már a Hármaskönyv kimondta az isteni és az emberi jogra hivatkozva: „Minden földesúr, bármiféle jobbágyai, parasztjai és nemtelen cselédjei részéről, minden megsértett vagy károsított panaszos embernek pusztá kérésére és panaszára tartozik törvényt és igazságot tenni és szolgáltatni”. Büntetést vont maga után, ha a nagybirtokos vonakodott törvénykezni, ha 15 napon belül nem hívta össze az úriszéket, vagy ha egy felbbezett és a megyétől visszaadott pert nem folytatott.

A jogszolgáltatás költségei teljes egészében a nagybirtokot terheltek. A XVIII. századra, a korábbi bírságolási rendszer megszűntével, az úriszék nem járt bevétellel. A kiadások viszont annál magasabbak voltak. A költségek a bírák (elnök, ülnökök, törvényes bizonyág és tanúk) napi- és fuvardíjaiból, szállásköltségekből, ellátásból, az elhasznált irodaszerek (papír, tinta, spanyolviasz, zsineg stb.) árából és nem utolsósorban a rabtartás kiadásáiból tevődtek össze. Az 1776. január 7-11-i kluknói Csáky-úriszék költségei pl. 70 Vft-ot tettek ki. A tételek között fehér és házikenyér, vaj, fűszer, különböző konyhai nyersanyagok, marha-, bojtú- és sertéshús, szalonna, sör, bor, világítás, citrom, káposzta, lópatkolás, szánjavítás, konyak, kávé, cukor, a hajdúnak, lovászoknak, szakácsnak adott borralaló, a lovaknak szalma, zab található. A zólyomi Esterházy nagybirtok 1805-1820 között 3726 Ft-ot, a Perényi-úriszék 1833. január 23-án (egy nap) 183 Ft-ot adott ki. Mindezzel az arisztokrácia a saját területén magára vállalta a lakosság mintegy 90%-át érintő alsószintű bíráskodást, pótolta a járásbírósgát.

1848, majd 1867 után a magyar arisztokráciának ez a hatásköre megszűnt, de megmaradt a közéletben, a politikában játszott szerep. Többek között az Andrássy, Apor, Batthyány, Bethlen, Csáky, Esterházy, Festetics, Károlyi, Pallavicini, Podmaniczky, Széchenyi, Tisza és Zichy család a XX. századi magyar történelemből is méltón vette ki a részét.

*Gróf Kendeffy kastély. Óralja-Bogdánfalva, Hunyadmegye
Horváth József felvétele*

ÉVFORDULÓK

Kétszáznegyven éve született gróf Festetics György

Festetics György 1755. december 31-én a Sopron megyei Ságón (a mai Simaságon) született. A horvátországi eredetű Festetics család a XVII. század első felében kapott magyar nemességet, majd csaknem egy évszázad múltán szerzett Keszthelyen birtokot. *Festetics Pál* – György apja – mint Mária Terézia bizalmi embere a bécsi kancellárián, 1772-ben lett a magyar kamara alelnöke, s egyúttal grófi cím tulajdonosa.

Festetics György alsó fokú iskoláinak elvégzése után – az aulikus főúri családok gyermekeihez hasonlóan – a bécsi Theresianumban tanult, hogy idővel magas beosztású állami hivatalnokként szolgálja a Habsburgokat. Ezért a Theresianum elvégzése után a megfelelő gyakorlat megszerzése érdekében a magyar kamaránál, majd később a horvát királyi tanácsnál helyezkedett el. A szürke hivatalnoki élet azonban nem elégtette ki a becsvágyó fiatalembert, felettesei és családja mélységes megdöbbenésére – és élénk ellenzésük dacára – 1778-ban a katonai pályára lépett. A Nádasdy, majd a Barco huszárezred határvidékeken állomásozó egységeinél teljesített szolgálata után 1786-ban Bécsbe került a magyar nemesi testőrséghez, ahol őrnagyi rangot kapott. Egy év múlva már a Graeven huszárezred állományában szerepelt, 1788-ban pedig alezredekessé léptették elő.

A II. József németesítő törekvéseivel szembeni nemesi ellenállás a császár halála (1790) után számottevően megerősödött és kiszélesedett. Mivel a sajátos magyarországi viszonyok között nyugat-európai értelemben vett burzsoáziáról nem beszélhetünk, a középirtokos köznemesség állt a reformtörekvések élére. Célkitűzéseikben a nemzeti függetlenség és a gazdasági önállóság követelése mellett előtérbe került a polgári átalakulás kérdése is. Mindez azonban keveredett a feudális előjogok védelmével, ami egyúttal a haladás egyik akadályát is jelentette. A nemesség nemzeti törekvésének fő színtere az Országgyűlés volt.

1790 júniusára összehívták az Országgyűlést, melyre Festetics mint főrend hivatalos volt. A gróf ekkor már Budán tartózkodott, mivel a Graeven huszárezred két szakaszát rendfenntartási célból odavezényelték. Az ezred magyar tisztjei nevében Festetics alezredes és *Laczkovics János* svadronyoskapitány (utóbbit később a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétele miatt lefejezték) folyamodványt készítettek, melyet az Országgyűlés mindkét házában benyújtották. Ebben azt kérték, hogy béke idején a magyar ezredek Magyarországon állomásozzanak, és hozzanak létre magyar katonatiszt-képző iskolát. A folyamodványban sérelmezték, hogy a magyar ezredekben „országunk nemes hazafiainak káros hátráltatásával és megvetésével” idegen nemzeti-ségű és gyenge képességű főisztek parancsolnak. A német vezényleti nyelv gyakorta együttjárt a magyar nemzeti önérzet megsértésével: „a fegyver gyakoroltatásban elkövetett leg-kisebb hibáért édes véreink s hazánk-fiai testekben nem csak keményen tagoltatnak, (azaz veretnek – P.J.) de sokszor még azon fellyül az idegen tisztek által nemünk alacsonyítására szolgáló illetlen nevekkel ártatlanul szidalmaztak, és elannyira már üldöztetnek, hogy számos hazafiaink... hazájuknak örökös el-hagyására vetemedtek vala”. Festeticsék szerint csak a katonai szolgálat hasznára válnék, ha „a közönséges szolgálat rende és parantsolás magyar nyelven folytatattnék.”

Az írás óriási vihart váltott ki az Országgyűlésen, és – ellenkező előjellel – Bécsben is. Festeticset letartóztatták, több héten át fogva tartották, majd egy németalföldi ezredhez, azután Milánóba helyezték. Festetics számára a katonai pálya befejeződött: 1791-ben nyugdíjazását kérte, s hazaköltözött Keszthelyre, a Festetics latifundium központjába. Bécs urai még hosszú ideig rendkívül gyanús és veszedelmes embernek tartották. Mint a Zala megyei nemesi ellenzék egyik vezéralakja nem értett egyet a Napóleon ellen 1797-ben szervezett nemesi felkeléssel sem, ezzel Bécs előtt még inkább megbízhatatlanná vált. Megfosztották kamarási rangjától és kitiltották az udvarból.

A XVIII. század végétől a napóleoni háborúk következtében – mivel a hadseregek hatalmas fogyasztók voltak – számottevően megnöttek a magyarországi mezőgazdasági áruk értékesítési lehetőségei. A birtokosok többsége beírta azzal, hogy a robotmunka fokozásával, a hagyományos termelési eljárásokkal is több haszonra tett szert. Jónéhányan azonban birtokaik jövedelmezőségét sokkal nagyobb mértékben kívánták növelni, s ennek érdekében gazdaságaik és a termelés korszerűsítésére törekedtek. A tárgyi feltételek hiányán túl problémaként jelentkezett, hogy nem rendelkeztek megfelelő szakemberekkel. Ez utóbbi gond enyhítése érdekében alapította meg gróf Festetics György 1797-ben a világ első, felsőfokú képesítést nyújtó mezőgazdasági tanintézetét, a keszthelyi *Georgikont*.

Festetics már az 1790-es évek elejétől törekedett az ésszerű gazdálkodásra. Ennek megvalósításában uradalmainak jószágigazgatója, a XVIII-XIX. század fordulójának kiemelkedő tudású elméleti és gyakorlati mezőgazdasági szakembere, Nagyváthy János töltött be vezető szerepet. Nagyváthy szerepe vitatott a Georgikon alapításával kapcsolatban – hiszen 1797-ben már Csurgón élt, a végkielégítésként kapott 40 holdon gazdálkodott, s az uradalom ügyeibe semmi beleszólása nem volt – de szellemi hatása elvitathatatlan.

Hazánk az agrárismeretek terjesztésének és oktatásának megindítása terén fontos szerepet játszott Európában. A XVIII. század második felében már tanították az erdőszet tudományát és gyakorlatát a selmecebányai Bányászati Akadémián. A pesti egyetemen az 1700-as évek végén Mitterpacher Lajos vezetésével mezőgazdaságtani, Tolnay Sándor irányításával pedig állatgyógyászati tanszék alakult és tevékenykedett. 1780-ban hozta létre Tessedik Sámuel lelkész, egyúttal polihisztor szakíró és gyakorlati gazda, dolgozva-nevelő gazdasági iskoláját Szarvason. Tessedik a Georgikon alapításához példájával és Festetics kérésére tanácsaival jelentős mértékben hozzájárult. A gróf kikérte Mitterpacher, továbbá Kitaibel Pál, a neves botanikus és Rausch Ferenc pesti egyetemi tanár véleményét is.

1797. július 1-jétől kezdődött a tanítás a Georgikonban, egy tanárral és egy tanulóval. A cél az volt, hogy a Festetics uradalmak számára képezzen szakembereket, de a Magyar Hírmondó című folyóirat 1798-ban már arról tudósított, hogy külső hallgatók is jelentkezhetnek az intézetbe. Még az alapítás évében került Keszthelyre tanárának *Pethe Ferenc*, a kor egyik legnagyobb mezőgazdasági szaktektintéje. Négy évi georgikoni tevékenysége az intézmény megerősödését jelentette, hatása még évtizedek múltán is érezhető volt.

Úgy tűnik, Festetics iskolaalapítása, de főleg a napóleoni háború költségeihez való hozzájárulásai – csaknem százezer forint hadisegély, nagy mennyiségű élelmiszer – enyhítették a bécsi udvar gyanakvását. A megbocsátást a következő esztendő hozta: 1801 nyarán *József nádor* meglátogatta a Georgikont, s a fényes külsőségek közötti ünnepség csúcspontjaként római korabeli öltözékben egy eke szarvát megfogva néhány barázdát szántott. Az ekét húzó ökröket Festetics vezette. Ez a ceremónia nemcsak Festetics, hanem a Georgikon tekintélyét is növelte. Az 1802-1803-as tanévben már 36-ra emelkedett a diákok száma, akik közül 27 külső hallgató volt. A létszám a későbbiekben változóan alakult, 1810-től évente átlagosan 30 hallgatója volt a Georgikonnak.

A nyolc intézetből álló Georgikonban – mely nevében Vergilius híres tankölteményére és Festetics keresztnévére utal – az elsődleges gazdatiszt képzés mellett egyéb felsőfokú, továbbá közép- és alsó fokú oktatás is folyt. Felsőfokon gazdatisztokat, uradalmi ügyvédeket, erdészeket és mérnököket képeztek. A közép- és alsó fokú oktatás határvonala gyakorta egybemosódott, ha mégis különválasztjuk, akkor a vincellérek, ménes mesterek és a geodéták képzése nevezhető középfokúnak. A legfontosabb szakmai alapismereteket tanították meg a vadászoknak, lovászoknak, béreseknek és a gazdaasszonyoknak.

A Georgikon gerincét a hároméves *Tudományos Gazdasági Iskola* jelentette, mely 1797-ben kezdte meg működését. A felvételi követelmény középiskolai végzettség, magyar, latin és német nyelvtudás volt. A hallgatókat „főpraktikánsoknak” hívták, közülük évente két-két fő kapott a gróftól ösztöndíjat, mint „belső főpraktikáns”, a többiek voltak a „külső főpraktikánsok”. A tananyagot – melynek felosztását túlnyomó részben *Pethe Ferenc* dolgozta ki, s lényegében a Georgikon egész működése alatt érvényben maradt – mezőgazdasági, matematikai és természethistóriai, illetve állatgyógyászati ismeretek alkották. A mezőgazdasági tárgyak tanulása során a hallgatók megismertek a szántóföldi és kerti növények, gyümölcsök termesztésével, szőlő- és erdőműveléssel, az állattenyésztéssel, valamint a halászat és vadászat alapfogalmival. A „mathézis” tárgyai közül matematikával, geometriával, gazdasági számvittel és építészettel foglalkoztak. A természethistória és az állatgyógyászat témakörébe – többek között – a zoológia, botanika, kémia, illetve a járványtan, gyógyszerian, anatómia, állatkórtan és gyógyítás, valamint az állategészségügyi rendelkezések ismeretei tartoztak. Jelentős súlyt helyeztek a gazdaságvezetési, birtokigazgatási és jogi ismeretek megfelelő szintű elsajátítására is.

1798-ban kezdődött meg az „alpraktikánsok” azaz a bérestanulók oktatása a *Földműves Iskolában*. Festetics felismerte, hogy ne a jobbágyi robotmunkára, hanem a majorsági gazdálkodásra kell alapozni a termelést, s ehhez szakképzett, az eredményességben érdekelt alkalmazottakra van szükség.

Az 1804-ben felállított *Pristaldeumban* végzetek az uradalmak jogi ügyeit intézték mint ügyvédek, jogtanácsosok vagy ügyészek.

1806-ban kezdte meg működését az *Erdész- és Vadászkiskola* melynek két fakultása volt. A felsőbb szinten tanultak az „erdei praktikánsok” akik később főerdészek lettek. A másik tagozaton „erdőpásztorokat” vagyis erdőőröket, erdőkerülőket és vadőröket képeztek.

Ugyancsak 1806-ban alapították a *Kertész Iskolát*, itt azonban csak vincellérek képzésével foglalkoztak.

Festetics György bűszke volt híres fenékpusztai ménesére, érthetően gondot fordított arra, hogy 1807-ben *Ménesmester és Lovászközpont* is létesítsenek a Georgikon keretei között, a megfelelő szakember utánpótlás biztosítása céljából.

1808-ban hozták létre a *Mérnök- és Építésziskolát*. Felső szinten mérnököket képeztek, akik gazdasági épületek tervezésével, építési és csatornázási munkálatok irányításával foglalkoztak. Középfokon oktatták a geodétákat, akik az uradalmak földmérési munkáiban vettek részt.

Az 1808-as kísérleti jelleggel létrehozott *Gazdaasszonyképző* nem váltotta be a reményeket.

Szervesen kapcsolódott az elméleti oktatáshoz a gyakorlati képzés, melynek színtere a Festetics által különösen fontosnak tartott tangazdaság volt. Területét már az alapítás évében kijelölték, nagysága az 1810-es évekre már megközelítette a 700 holdat, azaz csaknem 400 hektárt. A tangazdaság önálló egységet alkotott, és a többi Festetics uradalomhoz hasonlóan a jószágkormányzóság (Direktio) felügyelete alá tartozott. Művelési ágak szerint a tangazdaság negyed-negyed része kaszáló illetve erdő, 20-20 %-a szántó, illetve legelő, a többi belső telek, kert és szőlő volt. Már a tangazdaság kijelölésekor megkezdtek a gazdasági épületek építését, melyeket folyamatosan bővítettek és gyarapítottak. Sorra épültek az ökor-, göboly-, tehén- és lóistállók, magtárak, színek, pajták, béreslakások.

A szántóföldi munkák előkészítése során gondot fordítottak a talajjavításra, csatornázások és lecsapolások révén. Fontosnak tartották a rendszeres trágyázást is, ami korántsem volt általános a korabeli Magyarországon. A hazánkban uralkodónak mondható nyomásos gazdálkodás helyett a Pethe által kidolgozott korszerű vetésforgót alkalmazták. A gabonafélék, kapások, takarmányfélések és olajos növények termesztése mellett még a dohány, a len, a kender és a sáfrány meghonosításával is kísérleteztek. A georgikoni gazdaság átlagtermései nemcsak messze meghaladták az országos szintet, de kitűntek a többi Festetics birtok közül is. A termés jelentős részét piacra vitték. Termesztettek kertészeti növényeket is, különösen a zöldséges kert választéka volt gazdag. A palántázásnál rendszeresen melegágyat használtak. Cserszegtomajon néhány holdon szőlőt telepítettek, majd hordós és palackos bort is előállítottak. Útőrő kezdeményezésnek számított a gyümölcsös létrehozása. Az 1810-es években 6 kh területen különböző alma, körte, barack, cseresznye, meggy, szilva, dió és mandula fajtákat termesztettek és nemesítettek.

Festetics elsőik között hozott be hazánkba jól tejlő nyugati fajtájú szarvasmarhákat. A vízvezetékkel is felszerelt istállóknak az állatokat számmal, névvel ellátott törzslapokon tartották nyilván. (Magyarországon jó száz év múltán vált általánossá a szarvasmarha törzskönyvelés.) Nagy gondot fordítottak a takarmányokra és a tejtermelésre. Az ökröket nemcsak igaerejük miatt tartották, hanem hízlalásra is fogták. A hazai juhajták helyett a hús- és gyapjútermelés szempontjából jóval nagyobb hasznot biztosító spanyol merinót tenyésztették korszerű tartási és takarmányozási körülmények között. Lótenyésztést a tangazdaságban nem folytattak, ennek színhelye a nagyhírű fenékpusztai ménes volt.

A Georgikon gyakorlati termelési eredményeit jelentős mértékben elősegítette, hogy Magyarországon szinte egyedülállóan, korszerű mezőgazdasági gépekkel és eszközökkel – ezek egy részét Pethe Ferenc tervezte – szerelték fel a tangazdaságot. Főként az alapító életében a georgikoni tangazdaság a hazai belterjes gazdálkodáshoz, a magyar mezőgazdaság kapitalizálódása felé vezető, hosszú és buktatókkal teli úton az első állomások egyikének tekinthető.

A Georgikonban a tanév – igazodva a mezei munkákhoz – november elejétől szept-

temberig tartott, harmadokra (trimeszterekre) osztva. A szemeszter beosztásra 1831-ben tértek át. A hallgatók-tanulók elfoglaltsága nyári időszakban hajnali négytől (az állattenyésztéssel összefüggő területeken), illetve reggel hattól este nyolcig, télen este hatig tartott. Az elméleti órákat általában délelőtt tartották a ma is álló emeletes épületben.

A hallgatók-tanulók az első években a tanév végén, majd 1817-től a Helikon-ünnepségek alkalmával adtak számot tudásukról. A vizsgákra széles körű nyilvánosság előtt került sor, hiszen arra írókat, tudósokat, földbirtokosokat, főpapokat, a megyék főrangú tisztviselőit hívták meg. Az irodalmi előadásokkal színesített, a tangazdaság megtekintésével jelentős eseménnyé bővült ünnepségeknek országos visszhangjuk támadt.

Gróf Festetics György nemcsak a Georgikonnal alkotott maradandót. A helikoni ünnepségek mellett az ő érdeme a keszthelyi Festetics kastély további építése és benne a Helikon könyvtár létrehozása, a csurgói református gimnázium alapítása, a keszthelyi gimnázium fejlesztése, Hévíz gyógyfürdővé tétele.

1819. április 2-án bekövetkezett halála után a Georgikon hanyatlásnak indult, jelentősége csökkent, de úttörő szerepe elvülhetetlen. Jelenleg Keszthelyen agrártudományi egyetem működik, mely büszkén vallja magát a Festetics alapította intézmény utódjának. Az egykori tangazdaság központjában, a helyreállított gazdasági épületben jött létre 1972-ben a Georgikon Majormúzeum, méltó emléket állítva Festetics Györgynek és munkásságának.

Dr. Pintér János

Báró Simonyi Lajos emlékezete

BÁRÓ SIMONYI LAJOS

Száz esztendővel ezelőtt, 1894 december 12-én hunyt el a XIX. század második felének egy kevésbé ismert, de jelentős magyar politikusa, báró Simonyi Lajos.

1824 április 13-án látta meg a napvilágot a galíciai Tarnopolban. Édesapja a legendás hírnök Simonyi óbester, azaz barbácsi és vitézzvári báró Simonyi József, édesanyja pedig az osztrák születésű hegelsfürti Leiner Terézia volt. Ebben az időben az apa az

Ausztria által megszállt lengyel tartományban, Galiciában állomásozott, mint a 4. számú Hessen-Homburg huszárezred parancsnoka. Simonyi óbester 1832 augusztus 23-án az aradi várbörtönben meghalt, így fia nevelése az özvegyre maradt.

Az ifjú Lajos báró és a nála két évvel fiatalabb Katalin nevű húga, a Simonyi család birtokán az Arad vármegyei Vadászon (ma a romániai Vinatori) nőtt fel. Lajos nevelője a művelt és tehetséges aradi ügyvéd Rochel János (1802-1877) lett. Az özvegy báróné és a fiatal ügyvéd között komoly kapcsolat alakult ki, amely később házassághoz vezetett.

A Vadászon – családi körben – eltöltött évek után a Kassai Akadémián jogot tanult, majd tanulmányai végeztével bekapcsolódott a reformkori magyar politikai életbe. Degré Alajosnak, az írónak és politikusnak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Simonyi már az 1843-as országgyűlésen részt vett. „Volt tehát tere és alkalmá az ifjúságnak szellemét képezni s hazafiságot tanulni. Tanultak is, hisz az 1843. évi országgyűlés növendékei: Horváth Boldizsár, Csengery Antal, Irinyi József, Simonyi Ernő, br. Simonyi Lajos, Szende Béla... a közügyek kiváló harcosai s részben az ország kormányának tekintélyes férfaivá váltak.”

Országgyűlési követnek azonban, csak – nagykorúságának elérésekor – 24 éves korában 1848-ban választották meg az Arad vármegyei kispjenői kerületben. Határozott fellépése, jó megjelenése és lovagias modora mindenki előtt rokonszenvenssé tette. Amikor a kormány és az országgyűlés 1849 januárjában Debrecenbe menekült, ő is velük tartott. Majd amikor úgy látta, hogy a hazát jobban tudja szolgálni karddal, mint szóval, csatlakozott Görgey tábornok seregéhez, ahol futárszolgálatot teljesített. A világosi fegyverletétel után osztrák hadifogságba esett, s mint foglyot a temesvári várbörtönbe zárták. Innen csak a család összeköttetése és pénze révén sikerült pár hónap után kiszabadulnia.

Az abszolutizmus idején (1849-1867) Simonyi báró is a passzív ellenállás mozgalmához csatlakozott. Nem vállalt semmilyen hivatalt, visszavonult a családi birtokra ahol csak a gazdálkodással foglalkozott.

Sok évi szünet után Ferenc József 1861-ben összehívta a magyar országgyűlést. Simonyi ekkor ismét bekapcsolódott a politikai életbe, mint a kispjenői kerület országgyűlési képviselője. A két politikai párt közül – a Deák Ferenc vezette Felirati Párt és a gróf Teleki László nevével fémjelzett Határozati Párt – az utóbbihoz csatlakozott. Az 1865-ös országgyűlésen továbbra is a kispjenői kerületet képviselte, 1869-től pedig a Bihar vármegyei Nagyszalonta képviselőjévé választották. Ekkor már a Tisza Kálmán vezette ellenzéki párt, a Balközép egyik vezető politikusa volt.

1875-ben Tisza Kálmán „szögre akasztotta” ellenzéki programját, a bihari pontokat és megegyezett a kormánypárttal, az ú.n. Deák-párttal. A két párt Szabadelvű Párt néven egyesült és Tisza elvállalta a miniszterelnökséget. Simonyi Lajosnak nagy része volt a fúzió létrejöttében és ezért már az átmeneti – báró Wenckheim Béla vezette – kormányban megkapta, 1875 március 2-án a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri tárcát.

Az uralkodó még ez év október 20-án Tisza Kálmánt nevezte ki miniszterelnökké, aki kormányába átvette a Wenckheim – kormány tagjait, így Simonyi Lajos is megtartotta tárcáját. A gazdasági kiegyezés körül hosszasan elhúzódó tárgyalások alaposan megtépázták a Szabadelvű Pártot, amely kezdett szétmorzsolódní. 1876 május 10-én mintegy hetvenen léptek ki és az ősz folyamán megalakították a Független Szabadelvű Pártot.

Az új párt vezére báró Simonyi Lajos lett, aki már augusztus 21-én lemondott miniszterségéről. 1878. április 13-án a Simonyi Lajos vezette párt és Szilágyi Dezső pártonkívüli „disszidensei” egyesültek. Így létrejött egy 115 képviselőből álló parlamenti csoport, amely az Egyesült Ellenzék nevet vette fel. Ez a laza pártszövetség azonban heterogén csoportosulás maradt. Tagságából mindenki megőrizte korábbi politikai törekvéseit, éppen ezért vezetőik csak úgy tudták őket együtt tartani, hogy a párt lemondott egy világosan körvonalazott program megalkotásáról. Báró Simonyi Lajos tehát ennek a „habaréknak” is nevezett tömörülésnek lett a vezetője. Időközben

súlyosan megromlott egészségi állapota miatt azonban kénytelen volt a politikai küzdelmekkel felhagyva, visszavonulnia.

Itt kell egy pár szót ejtenünk családi életéről. A báró valamikor az 1850-es évek elején vezette oltárhoz gróf Königsberg-Rottenfels Zsigmond Arad vármegye földbirtokos és váradi Török Terézia leányát, Juliannát (1824-1905). A menyasszony csicserei Ormos Péter (1814-1905) Arad vármegyei alispán elvált felesége volt. Második házasságába hozott leányát Ormos Irént (1847-1932) Simonyi báró adoptálta. A házasság azonban nem volt szerencsés és csakhamar váláshoz vezetett. Simonyi Lajos nem kötött újabb házasságot, de hű társa lett a „szépséges” Pretzner Karolinnak (1851-1919), akit végrendeletileg minden ingó és ingatlan vagyonának örökösévé tett. Simonyinak egyik kapcsolatából sem született utóda és így a bárói család vele, már a második generációban kihalt. Simonyi Lajos 1881-ben Vadász széles határában egy új falut alapított, melynek neve Simonyfalva (ma a romániai Satu-Nou) lett.

1885-ben a főrendiház tagjává nevezték ki, de egyre súlyosbodó betegsége miatt az ott folyó tárgyalásokon csak ritkán tudott megjelenni. Élete utolsó öt évében több szélütés is érte és így az 1894. december 12-én Budapesten bekövetkezett halála szinte megváltás volt számára.

Földi maradványait édesapja és két gyermekkorban elhunyt öccse, István (1827-1828) és Károly (1831-1833) mellé temették a vadászi családi sírboltba. Innen 1913. április 24-én Budapestre hozták hamvaikat és a Kerepesi úti (jelenleg Fiumei úti) temetőbe helyezték örök nyugalomra a báró Simonyi család tagjait. A fekete márványból készült és Simonyi óbester mellszobrával díszített sírbolt a Sirkert 18/1. parcellájában ma is megtalálható.

Merényi-Metzger Gábor

Irodalom: Bölöny József: Magyarország kormányai 1848-1987. Akadémiai, 1897. – Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Szépirodalmi, 1983. – Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, II. Tellér kiadó, 1993. – Magyar Életrajzi Lexikon. II. kötet. Akadémia 1969.– Magyar Nemzeti Zsebkönyv. Főrangú családok, I. Bp. 1888. – Magyarország története, VI/2. Akadémia. 1979. – Márki Sándor: Aradmegye és Arad szabad királyi város története, II. Arad, 1895. – Móricz Pál: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei, I-II. Bp. 1892. – Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, XII. Bp. 1908.

Dr. Szász Pál és az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesülete¹

Most, amikor e kopjafánál tisztelgünk Erdély egyik nagy szülöttjének emléke előtt, mindegyre az jár az eszemben, hogy ugyan hány kopjafa vár még felállításra, vajon mikor jön el az az idő amikor olyan vezéregyéniségek előtt, mint amilyen dr. Szász Pál is volt, legalább jelképesen lerójuk kegyeletünket és hálánkat mindazért, amit életükben értünk és meggyötört szülőföldünk földműves népéért tettek. Kopjafák erdeje vár még felállításra, ám ez a mai legyen jelkép jellegű és ne csak emlékeztessen bennünket nagy elődeinkre, hanem mindenekelőtt keltse életre bennünk azt a nemes lángot, amely őket s így Szász Pált is fűtötték, úgyannyira, hogy egész életüket állították ügyünk szolgálatába.

¹ Elhangzott 1994. szeptember 10-én, az EMGE 150. évfordulója alkalmából és dr. Szász Pál halálának 40-ik évfordulójának emlékére megrendezett nagyenyedi ünnepségen, a Szász Pál emlékére felállított kopjafa előtt.

Szász Pál a múlt század végén, 1881. május 11-én született Nagyenyeden. Édesapja több mint egy évtizedig Alsófehér megye főispánja volt. Tanulmányait a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban, a nagyszzebeni német gimnáziumban és a kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetemen végezte, ahol jogi doktorátust is szerzett. Budapestre került, ahol mint fiatal ügyvéd bekapcsolódott a politikai életbe. Munkásságáért képviselőnek választják. Az első világháborúban mint önkéntes vesz részt mind az orosz, mind az olasz fronton.

Dr. Szász Pált, 1936. áprilisában választották meg az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökévé és a kolozsvári Bánffy palota udvarán lévő teremben elhangzott székfoglaló beszéde nem általánosságokat tartalmazott, hanem konkrét, jól körülhatárolt feladatokat sorolt fel, amelyek fájdalmasan időszerűek napjainkban is.

Legfontosabbnak tartotta a kisgazdák minél gyorsabb megsegítését, szaktanfolyamok szervezését, olcsó, nemesített vetőmagvak, ültetőanyag, tenyészállatok beszerzését és nem utolsósorban mezőgazdasági gépekkel való ellátását mindazoknak, akik a betevő falatunkat megteremtik. S mindezt a gazdakörök révén, valamint szövetkezetek, elsősorban hitel- és tejszövetkezetek létrehozásával, hogy közös erővel sikerüljön mielőbb teljesíteni a kitűzött célokat.

Ő volt az, aki 1941. januárjában megjelentette a dél-erdélyi *Erdélyi Gazda* első számát, amelynek vezércikkében így írt: „Dolgozni akarunk!... szeretettel és hozzáértéssel akarjuk művelni a földet, mely mindannyiunknak kenyeret ad; többet és jobbat akarunk termelni, tehát tanulni és fejlődni akarunk!”

1945-ben dr. Szász Pál feleségül veszi Arpszofen Anasztázia bárónőt. Házasságukból 1948-ban fiúgyermek született; Pál, aki ma Nagyváradon él tehetséges építész-mérnök-ként.

1949. március 2-án az állambiztonság emberei gáltói birtokát elkobozták, Szász Pált feleségével és kisfiával együtt Gyulafehérvárra szállították. Ugyanaz év november 3-án az állambiztonságiak ismeretlen helyre vitték és ettől az időtől kezdve sem felesége, sem ismerősei nem láthatták. Több mint valószínű, hogy 1951-ig a jilavai és a nagyenyedi fogházban volt bezárva. 1951-ben a bukaresti hadbíróóság elé állították, ahol 10 évi kényszermunkára ítélték. Három évig az Ocelele Mari-i sóbányában dolgoztatták, ahol 1954-ben tüdőgyulladásban hunyt el. Feleségét haláláról hivatalosan nem értesítették. Özvegye csak egy csomagot kapott személyes tárgyaival. A csomagban egy papírszeletre ráírva románul: meghalt.

Negyven évvel halála után, most amikor dr. Szász Pál emlékének e kopjafa előtt tisztelgünk, azt kívánom: váljon ez a kopjafa lármafává s hirdesse Erdélyszerte azt, amiért Szász Pál élt és életét adta: dolgozni, tanulni, fejlődni akarunk, hogy megművelhesük azt a földet, mely bölcsőnk, sírunk s e kettő között táplálónk és megtartónk! Engedtesse meg, hogy ebből az alkalomból néhány személyes élményemről szóljak, olyanokról, amelyekről ma már csak igen kevesen tudnak s amelyek emberközelle hozzák azt akinek emlékét idézzük.

Dr. Szász Pált serdülő korom óta ismertem; már akkor tiszteltem magabiztos, határozott fellépéséért. Később, mint fiatal szakember, gyakran fordultam meg gáltói birtokán. A kis mintagazdaságnak is beillő terület elárulta, hogy gazdája mind az állattenyésztésben, mind a kertészetben a legújabb módszereket alkalmazza és minden téren sikraszáll az újért.

Szász Pál az akkori kisebbségi életünk vezetői között igazi vezéregyéniség volt. Csodáltam politikai érettségét, tapasztalatát és rugalmasságát, nemkülönben kifinomult diplomáciai érzékét, ám ugyanakkor nehéz, kényes, sorsdöntő helyzetekben is bátor tettekkészségét.

Dr. Szász Pál minden vonatkozásban egész ember volt. Mint politikus nagyon nehéz időben vállalta az erdélyi magyarság vezetését. A Bethlen Kollégium főgondnokaként

rövid időn belül új szellemet honosított meg, mely elsősorban diákcentrikus volt, de ha szükség volt rá, harcolt a tanárok életéért is. A Bethlen Kollégium új tagozatát, a csombordi Téli Gazdasági és Szőlészeti Iskolát nemcsak az indulásnál segítette, hanem amíg módjában volt, állandóan szem előtt tartotta.

Felmérhetetlen munkát végzett mint az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke. Ezen a téren elsősorban a kisgazdák megnyerésében és megsegítésében hozott korszakalkotó változásokat. Kibővítette a felügyelői kart és újjászervezte a gazdaköröket, a téli tanfolyamokat és az *Erdélyi Gazda* lapot, nem beszélve a kisgazdák érdekeit célzó különböző akciókról. Könyvet adott a falusi gazdák kezébe. Itt elsősorban a tartalmas és izléses kivitelű *Gazdanaptár*-ra gondolok, de jelentős szerepet játszott a gazdák ismereteinek bővítésében az úgynevezett EMGE füzetek sorozata is. A dr. Nagy Endre és dr. Szász Ferenc *Gazdatudomány* című tankönyve nagyon rövid idő alatt elfogyott a könyvesboltokból. Szász Pál segítette ennek a munkának a második és harmadik kiadásait.

Legnagyobb érdeme, hogy a bécsi döntés után nem választotta a könnyebb utat, hanem ahogyan lehetett megkezdte a dél-erdélyi EMGE szervezését. Erre a munkára 1940. novemberében került sor a Bethlen kastélyban. Ezt a történelmi nevezetességű épületet az enyedi kollégium engedte át az EMGÉ-nek. Itt volt az első felügyelői értekezlet. Dél-Erdélynek és a Bánságnak hat felügyelője maradt (kamarási Szász Ferenc, Finta Andor, Orosz Károly, lándori Szász Ferenc, Biró Pál és Meggyesi István) Ezen kívül két felügyelő dolgozott a központi irodában (Bitay Endre és Kénossy Zoltán). Néhány hét múlva, 1940. decemberében, ugyancsak a Bethlen kastélyban tartotta meg Szász Pál a dél-erdélyi *Erdélyi Gazda* alakuló ülését. A lap megindításával Kacsó Sándort, a megszüntetett *Brassói Lapok* főszerkesztőjét bízta meg. Már az indulásnál kitűnt, hogy az Erdélyi Gazda nemcsak gazdasági szaklap, hanem a Dél-Erdélyben maradt magyarságnak politikai, kulturális és társadalmi lapja is. Szellemi életünk címmel állandó rovat indult az Erdélyi Gazdában. A rovat vezetését Vita Zsigmond vállalta. Egy másik nagyon fontos rovat a törvények és rendeletek ismertetésével foglalkozott. Az Erdélyi Gazdának rendkívül fontos szerepe volt a tömegkommunikációban. A lapon keresztül tartotta a kapcsolatot az egyesület a tagsággal, az elnök pedig a vezércikkben irányította a felügyelők tevékenységét. Dél-Erdélyben az Erdélyi Gazda működése nem volt zökkenőmentes. A harmadik szám után 1941. március végén a rendőrség minden indok nélkül betiltotta. Több mint 7 hónap telt el, míg a lap újra megjelenhetett. Szász Pál az 1942. május 15-i számban *Újrakezdés* címmel vezércikkben jelentette a gazdáknak, hogy újra olvashatják a lapot. Hogy az eltelt 7 hónap alatt mennyit lótot-futott az újrakezdésért, azt nem említette.

Dr. Szász Pál bölcs előrelátással hamar felmérte, hogy a különböző magyar sajtótermékek megjelenése csak úgy lehetséges, ha a dél-erdélyi magyarság saját nyomdával rendelkezik. A Brassói Lapok felszámolásával a Bethlen Kollégium megvásárolta a nyomdát és ugyanakkor a nyomda műszaki vezetőit és munkásait is Enyedre költöztette. 1941. utolsó harmadában a Bethlen nyomda már működött és így megoldódott mind az Erdélyi Gazda, mint a hiányzó magyar tankönyvek megjelenése.

Az új nyomda lehetővé tette az 1942-es *Gazdanaptár* megjelenését, igaz hogy késve. A több mint 260 oldalas, könyv alakú naptár értékes olvasnivalót nyújtott a falusi gazdáknak; szaktanácsot, tájékoztatót adott és ezen kívül szórakoztató is volt. A nyomda révén vált lehetővé, ugyancsak Szász Pál kezdeményezésére, az EMGE füzetek megjelentetése is.

1942. szeptemberében központi parancsra újra betiltják az Erdélyi Gazdát. Ez elsősorban az EMGE munkáját fékezte és tette áttekinthetetlenné. Szerencsére enyhült a gyűlések korlátozásának tilalma, így a központi felügyelők gyakrabban látogathatták a gazdaköröket. A falusi leányok, asszonyok részére is megkezdődtek a tanfolyamok.

Majdnem egy félévi szünetelés után 1943. április 11-én az Erdélyi Gazda újra megjelent, mégpedig mint hetilap. Egy hét múlva Szász Pál vezércikkében többek között a következőket írta: „Eddigi hivatásunkhoz híven ismét azt hirdetem, ne nézzünk hátra, hanem előre. Dolgozzunk hittel, bizalommal és szorgalommal. Végezzünk hasznos termelőmunkát, hogy nyugodt lelkiismerettel nézhessünk egymás és embertársaink szemébe.” Néhány sorral alább a következőképpen folytatja: „Fogjunk össze más hasonló célú intézményeinkkel, hogy együtt haladva támaszt nyerjünk és támaszt nyújtsunk egymásnak.”

Itt Szász Pál a szövetkezetekre és azok közül elsősorban a Hangya szövetkezetekre gondolt. Természetesen ez a felhívás szólt a Romániai Magyar Népközösség vezetőinek és tagjainak is. Továbbá és nem utolsósorban a dél-erdélyi magyar egyházak vezetőinek, akikkel Szász Pálnak nagyon jó kapcsolatai voltak.

1944 elején a háború mind közelebb és közelebb került az ország keleti határához, napról-napra nőtt a feszültség. Ilyen légkörben nem lehetett megünnepelni az EMGE alapításának 100-ik évfordulóját, de az Erdélyi Gazda hasábjain *Ünnepünk nehéz időben* című vezércikkében újra Szász Pál szólt a falvak lakóihoz, hangsúlyozva, hogy segíteniük kell a menekülteken, fajra, vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül. „A keresztyén erkölcsnek a vallása és vállalása az a parancs, amelyet 100 éves múltunk ad nekünk.”

Az Erdélyi Gazda 1944 augusztus 27-i száma elkészült ugyan, de már nem juthatott el olvasóihoz. Megakadályozta a történelem felgyorsult kereke. 1944 szeptember elején a dél-erdélyi megyékben megkezdődtek a letartóztatások. Mintegy 180, főleg magyar értelmiségit vettek őrizetbe, akik zömmel valamelyik magyar intézménynél dolgoztak. Ezek közül mintegy másfélszáz Tîrgu Jiuba a lágerbe került, ahonnan csak 1945 nyarán engedték haza. Enyedről 15-en kerültek Tîrgu Jiuba. A Fehér megyei falvakból mintegy húszan voltunk, zömmel református papok, ezen kívül a csombordi szőlészeti iskolától dr. Nagy Endre és jómagam. Minket a gyulafehérvári csendőrségre vittek, ahová nemsokára behozták dr. Szász Pált is. Innen indítottak el egy marhavagonban Tîrgu Jiu felé, két csendőrrel. Szász Pál úgy intézte, hogy a vagonunk Bukarestet is érintse. Egy reggel arra ébredtünk, hogy egy bukaresti rendezőpályaudvaron vesztegelünk. Szász Pál elment és csak késő délután tért vissza, kijelentve, hogy sorunk jobbára fordul. Tîrgu Jiuba érkezve Szász Pál minket a láger közelébe sem engedett. Hosszú várakozás után mindenki részére névre szóló elbocsátási bizonyítványt hozott, amelyben az állt, hogy minket véletlenül irányítottak oda. Tîrgu Jiuból gyalog mentünk a Zsil völgyén keresztül Petrosénybe, ahol a bánya vezetősége meleg étellel és elsőrendű szállással fogadott, majd 9 napig tartó hányódás után ismét visszatérhettünk otthonainkba.

A Bethlen kastélyban lévő EMGE és az Erdélyi Gazda irodáját elseperte a háború. Szász Pál, ahogy erre lehetőség adódott, felvette a kapcsolatot a kolozsvári központtal és 1946 januárjában már több mint 10 faluban beindultak a téli gazdasági tanfolyamok. 1947 végétől az EMGE egyre nehezebben folytathatta a tevékenységét, mígnem 1949 őszén a hatóságok végleg felszámolták. Jogutódja, a Romániai Magyar Gazdák Egyesülete csak 1990 tavaszán vehette fel az akkor elszakított fonalat.

Végezetül hadd idézzem dr. Szász Pál szavait: „ne nézzünk hátra immár, hanem csak előre”. Kötelezzem ez a kopjafa bennünket arra, hogy Szász Pál eszméit, hagyatékát felelősszük és a gyakorlatba ültetjük. Ennél szebb tisztelgést dr. Szász Pál emlékének a mai mezőgazdász, legyen az kisgazda vagy szakember, nem nyújthat.

Veress István

Xántus János

1994. decemberében több intézmény emlékezett meg alapítója illetve névadója halálának századik évfordulójáról: a Fővárosi Állat és Növénykert tudományos ülészakkkal, a Néprajzi Múzeum emlékkiállításal, a győri Xántus János Múzeum munkásságát áttekintő kiállítással és emléküléssel. Az ünneplés a romantika korának egyik kivételes személyiségét idézte fel az érdeklődők számára. A szabadságharc önkéntes honvédtisztjéből az amerikai emigrációban tudóssá lett, fáradhatatlan energiájú természetbúvár és etnológus rendhagyó, de a maga korában nem egyedülálló életpályáját, a nemzeti kultúráért végzett áldozatos, pártját ritkító munkásságát. Az évforduló okán arról az útról adunk rövid áttekintést, ami a világ szinte minden szegletét érintette, hogy az így szerzett sokrétű tapasztalat a hazai művelődést elősegítő intézmények szervezésében kamatozzon.

1825. október 5-én született a Somogy megyei Csokonyán, a Széchényi család birtokán. Édesapja az uradalom jogtanácsosa, egyben Széchényi Ferenc, majd Széchényi István magántitkára. Fiát is jogi pályára küldte. Ő 1845-ben szerzett képesítést a pécsi akadémián, ezt követően Kaposváron egy évig segédjegyzőként működött. 1846-ban Pesten ügyvédgyakornok, miközben nagy hatással volt rá a reformkor eszmevilága. 1847-ben Kaposváron ügyvédi irodát nyitott, ám Jellasics betörésekor, 1848. márciusában nemzetőrnek állt, s részt vett a pákozdi csatában. Több harcban tüntette ki magát, hadnagyi rangra emelték, megsebesült, majd osztrák fogságba esett. A világosi fegyverletétel után besorozták az osztrák hadseregbe, ahonnan kalandos módon megszökött és 1850. novemberében már Londonban volt. Itt ízelte meg az emigráció keserű kenyerét: nehezen viselte arisztokrata és nagypolgári sorstársai lekezelését, emiatt többek között összekülönbözött Pulszky Ferencsel is. Végül a londoni kegyelemkenyeret felcserélte Amerikára.

1852. júniusában New Yorkban kezdte meg csaknem évtizedes amerikai önkéntes száműzetését. Eleinte alkalmi munkából tartotta fenn magát, majd nyugat felé vette útját: Kansasban a vasúttársaság szolgálatában, majd a Mississipi torkolatánál, New

Orleansban próbált szerencsét, kevés eredménnyel. Innen a californiai mai Davis City helyén ez időben létesült Új-Buda nevű telep magyar kolóniájába kísérelt meg beilleszkedni alapító telepesként, azonban jogvitába kerül Madarász Lászlóval és egy esztendei elfecsérelt idő után nem marad más választása, mint, hogy 1855. szeptemberében önkéntes zsoldosként belépjen az amerikai hadseregbe, öt évnyi szolgálatra kötelezve magát. Jellemző büszkeségére, hogy álnéven, közlegényként kezdte meg szolgálatát katonai állomáshelyén, a kansasi Fort Riley erődben. A zord katonaeletet sajátos kedvteléssel enyhíti: megfigyeléseket végez a vidék élővilágáról, állat- és rovarpreparátumokat készít gyűjteménye számára. Ez a különös szabadidős tevékenység hozta meg élete nagy fordulatát. Az erőd orvosa, aki szintén természetbúvár, maga mellé vette, és tömegével küldték a különböző amerikai intézetekbe a legkülönbözőbb állattani, közettani stb. mintákat. Az első elismerés hamarosan jelentkezett. Elsőként a Philadelphiai Természettudományos Akadémia választotta tagjai sorába. Mind több neves tudóssal került kapcsolatba. Elismert kutatóként egy évvel előbb leszerelték a katonaságtól, és azonnal megbízást kapott tengerkutató intézet felállítására és vezetésére a Csendes-óceániai Szent Lukács fokon. A műszeres mérések mellett a környék állat- és növényvilágát tanulmányozta. Időközben a Magyar Nemzeti Múzeumnak is küldött preparátumokat, madár- és rovarani feljegyzéseket, gyűjtéseket, aminek alapján 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta.

A politikai helyzet enyhülése lehetővé tette, hogy 1861. novemberében hazajöjjen. Győrbe került, ahol néhány évvel korábban édesanyja és húga is megtelepedett. Előadásokat tartott, publikált, de állást nem kapott. 1862 elején tartotta meg akadémiai székfoglalóját a tenger természetrajzáról, majd a Természettudományi Társaságban terjesztette elő tervét a pesti állatkert felállítására. Megélhetési gondjai miatt visszatért az Egyesült Államokba, ahol hamarosan, 1862. novemberében kinevezték az Államok mexikói konzuljának, mely állásából azonban fél év után felmentették egyéni gondolkodásmódja, indián-barátsága miatt. A polgárháborús időben busás jövedelmű hajóbiztosítási ügynök lett, és ismét foglalkozott a hazatérés gondolatával. Amikor híret vette, hogy az állatkert ügye a megvalósulás felé halad, végleg búcsút vett Amerikától. 1864. nyarán ismét Győrött találjuk, majd végigjárta Erdélyt, s nagy energiával szervezte az állatkertet.

1866. augusztus 9-én megvalósult régi álma, megnyílt a Pesti Állatkert, melynek ő lett az első igazgatója. Két esztendő után azonban váratlanul lemondott a tisztségről és csatlakozott az ekkor induló kelet-ázsiai expedícióhoz. Eötvös József természettudományi és néprajzi gyűjtéssel bízta meg, meglehetősen szabad kezét adva neki. Ceylon szigetén hónapokig tanulmányozta a szingalézok kultúráját, az expedícióval eljutott Kínába és Japánba, majd függetlenül magát Borneóban, a fejedelmek földjén végzett hosszas kutatómunkát, végül 1870. nyarán Jáva szigetén töltött 3 hónapot.

1871-ben tért haza impozáns méretű, 165 ezer darabot meghaladó anyagával, melyből a néprajzi tárgyak száma több mint két és félezer. A gyűjtemény láttán fellelkesült Jókai Mór a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának mielőbbi felállítását szorgalmazta. A néprajzi tárgyakból rendezett kiállítás osztatlan sikere végre meghozta számára az egzisztenciális biztonságot: 1872. március 5-én kinevezték a Néprajzi Tár őrévé, – ez a dátum egyben a Néprajzi Múzeum születésnapja. A honvédtisztból és természetbúvárból lett néprajzkutató nagy érdeme, hogy figyelmét azonnal a magyarországi népi kultúra felé fordította, és az 1873. évi bécsi világkiállításra „magyar ethnographiai gyűjtemény” felállítását határozta el. Régi barátjával és szakmai segítőtársával, Römer Flóriással az egész ország területét bejárta, 2500 szebbnél-szebb népművészeti alkotást, kézműipari terméket gyűjtöttek össze, újabb sikeres kiállítással kápráztatva el a nemzeti felbuzdulásra fogékony fővárosi polgárságot. (Az 1874-ben megalakult Iparművészeti Múzeum ennek és borneói gyűjtésének java részéből alapozta meg gyűjteményét.)

Miközben a jó barát, Rómer Flóris által vezetett Iparművészeti Múzeum Üllői úti épületében mindinkább felvirágozott, Xántus János Néprajzi Tára a Nemzeti Múzeum egyik folyosóján rostokoló ládahalmaiból állt, melyet sem kicsomagolni, sem fejleszteni nem lehetett, mert másfél évtizedig egy fillér támogatást sem kapott tárgyvásárlásra. Ez időben régi ellenlábasa, Pulszky Ferenc a múzeum igazgatója. Lényeges fordulatot 1887-től a bécsi etnológusok szakmai elismerése, majd pedig az 1889-ben megalakult Magyarországi Néprajzi Társaság múzeumszervező bizottságának ténykedése hozott: Pulszky felismerte, hogy új tudományok születtek. A rendszeres ellátmányon kívül 1892-ben lehetőséget adott a gyűjtemény külön épületbe költöztetésére, 1893-ban pedig Xántus János igazgatói kinevezést kapott a Néprajzi Tár élére.

Ez időben a szakmai elismerés is jelentkezett: 1890-ben a Földrajzi Társaság alelnökéül, 1892-ben pedig a Néprajzi Társaság alelnökéül választották meg. A múzeumban pedig rendkívül agilis és alaposan felkészült munkatársat kapott Jankó János személyében, aki átvette tőle a millenniumi előkészületek irányítását. Xántus terve szerint minden vármegye saját néprajzi anyagot (lakáskultúrát és viseletet) gyűjtene össze, és ebből rendezhetnék meg a millenniumra megépülő Néprajzi Múzeum első nagyszabású kiállítását. Elképzelése lényegesen más formában, a millenniumi Néprajzi Falu, a világon másodikként megépült szabadterei múzeum képében valósult meg. (Emiatt az általa vágyott múzeumépület a mai napig sem realizálódott.)

Xántus János 1894. december 13-án halt meg, sírját a Kerepesi úti temetőben Deák Ferencével szemben jelölték ki. Nemzeti díszpompával temették el. Rendkívüli ember rendhagyó életpályája zárult le, aki páratlan gyűjtőszennvedéllyel csak a magyarországi múzeumokat 172 ezer néprajzi és természettudományi tárggyal gyarapította. Neve és munkássága – nem rendhagyó módon – külföldön mindmáig ismertebb és elismertebb, mint hazánkban. Okkal zárja Sándor István Xántus Jánosról szóló gondos alaposágú életrajzi könyvét a következő mondattal: „Nagyon mély sírt ásunk mi néha nagy halottainknak”.

Selmeczi Kovács Attila

HÍREK

Városi múzeuma lesz Ózdnak.

A magyar ipari múzeumok hálózatának tizenötödik múzeumaként nyitották meg Ózdon 1975-ben a Kohászati Gyártörténeti Múzeumot, amelynek létrehozásával kívántak emléket állítani a kohász szakma 130 éves múltjának. A közelmúltban a helyi önkormányzat az Ózdi Kohászati Üzemektől megvásárolta az intézményt, amely egykor a Gyári Általános Iskola volt. Az új „gazda” helytörténeti gyűjteményt is kialakít majd az épületben. Ezáltal közkincsé teszik a Bükk Művelődési Ház Lajos Árpád Honismereti Körének tagjai által gyűjtött értékes dokumentumokat, tárgyakat is, amelyek évtizedek óta porosodnak a raktárban. Ide kerül majd át a Szentsimonban lévő pedagógiai gyűjtemény is. A városi múzeum átadására 1994-ben sor került.

Kerekgyártó Mihály

HAGYOMÁNY

Dr. Gonda Sándor tiszazugi lónemesítő

1898-ban született Kuncsorban. Édesapja mint főjegyző Törökszentmiklóson dolgozott. Középiskolai tanulmányait be sem fejezte, tizenhét évesen már az olasz fronton harcolt, a Piave mellett. Innen sebesülteként szállították haza kórházi kezelésre, miközben hadiértségit tett. Felgyógyulása után ismét visszavitték a harctérre, s az ott tanúsított vitézi magatartásáért többféle katonai kitüntetésben részesült.

Állatorvosi diplomáját 1922-ben szerezte a József Nádor Tudomány Egyetem Állatorvosi Karán. Egyetemi tanulmányai ideje alatt honvédkollégista volt, ami azt jelenti, hogy a honvédség fedezte a tanulmányaival kapcsolatos költségeket, mivel az édesapja főjegyzői fizetéséből nem tudta volna taníttatni gyermekeit. Ezzel elkötelezte magát, hogy tanulmányai befejeztével a honvédség kötelékében fog dolgozni. Így került tehát 1922-ben katoná-állatorvosként Kecskemétre a huszárokhoz, ahol hadnagyi rangot kapott, majd később századosá léptették elő.

A katonaságnál végzett munka nem elégítette ki szakmai ambícióit. Már egyetemi hallgató korában dolgozott a Járványtani Tanszéken fizetés nélküli gyakornokként dr. Aujeszký Aladár professzor mellett. Ezért kérte, hogy helyezték szolgálaton kívüli munkaviszonyba tartalékosnak, amihez hozzá is járultak.

Mint magán-állatorvos 1926-1928-ig Kunszentmártonban dolgozott, 1928-ban pedig megválasztották hatósági állatorvosnak Csépa központtal, amihez Tiszasas és Szelevény is tartozott. Tevékenysége azonban az egész Tiszazugra kiterjedt. Nemcsak az egyszerű emberek, de szaktársai körében is elismert szakember volt.

Mint fiatal, energikus, tenniakaró ember a közéletben is aktívan részt vett. Elsőként a Közbirtokosság vezetőit igyekezett megnyerni, s rajtuk keresztül az egyszerű embereket is. Fedeztetési állomást létesített a környékbeli gazdák állatai számára, hogy javítsa a termelési színvonalat. A felvilágosító, oktató, segítőkész munkájának köszönhetően sikerült megnyernie a lakosságot, felismertette velük a minőségi állatok előnyösebb tulajdonságát, s annak gazdasági hasznát. Az volt a célja, hogy az itteni emberek ne csak tartásuk, hanem tudatosan tenyészék is az állatokat.

Jászberényből hozott arabs méneket az itteni lóállomány minőségének javítására. Kitartó, tudatos tenyésztői munkájának eredményeként hivatalosan is elfogadták a *Tiszazugi arabs félvért*, mint tájfajtát. Kimutatást készített Csépa község fedeztetési állomásán lévő 1931. év óta fedező ménekről 1944 tavaszáig.

A Közbirtokosságon keresztül próbált más fajokból is kiváló apaállatokat beszerezni. Ennek nagyobb tehozam lett az eredménye. Zsírsertések helyett a hűsertések tenyésztését szorgalmazta, baromfiaknál a tojás és húshozam növelése volt a cél. A helyi kakasokat levágatta, s helyettük jobb tulajdonsággal rendelkező kakasokat szerzett be a gazdaságuknak, s ezek válogatott utódjait próbálta tovább szaporíttatni.

A környék állatorvosai a nagyobb szaktudást igénylő, komolyabb műtétek esetében hozzá küldték a gazdákat. A helyszínen nem végezhető beavatkozásokat, műtéteket saját házában, vasárnapokon végezte. Praxisa során több olyan eszközt, műszert tervezett, készített, illetve készíttetett, amely segítette munkáját. Saját udvarában is sokféle állatot tenyészett. Istállója mindig nyitva állt a gazdák segítségére szoruló állatai előtt. A családok anyagi helyzetét jól ismerte, a szegényektől nem kért díjat, sokszor még az

oltóanyag árát sem. Mindenkin segített, akin csak tudott. A hivatalos munkaidőt nem ismerte, bármikor hívták, lóra ült s ment. A lóval mindenkor, bármilyen útviszonyok mellett mindenhová eljuthatott. Az itteni időjárási és útviszonyok késztették arra, hogy a személykocsiját eladja.

Az állatok közül a ló állt szívéhez legközelebb és ez átsugárzott a gazdákra is. A fogathajtás szinte sporttá vált a faluban. Rendszeres edzéseket tartottak különböző fogatokkal. Így lehetővé vált, hogy területi, illetve országos versenyeken vegyenek részt. Különböző oklevelek tanúskodnak az előkelő helyezésekről. Az eredményekről országos és vidéki lapok egyaránt beszámoltak.

A Kunszentmártoni Híradóban rendszeresen közölt szakkikkeket, elsősorban oktató jelleggel, de beszámolt az elért eredményekről, sikerekről is. A „sötét” Tiszazugban fellelhető babonákról, kuruzslásokról kis monográfiája jelent meg *Babonák és kuruzslások a Tiszazugban* címmel. A közéletből is aktívan kivette részét a kulturális, egyházi stb. rendezvényeken. Pl. községi ünnepeken lovasbemutatókat tartott a leventékkel, akiket ő tanított be. Elsősorban az ő kezdeményezésére készült el Csépán a református templom.

1944 tavaszán behívták csapatszolgálatra a lovasszázadhoz, így került a keleti frontra. 1944 telén, 1945 tavaszán visszavonulásra kényszerültek, s a méntelepeket nyugatra menekítették, ahol hadifogságba esett. Hadifogolyként azt a megbízatást kapta, hogy ellenőrizze a megmenekült és hazairányított lovakat. 1946 őszén került haza, s lett a közép-magyarországi lótenyésztés főfelügyelője, ami a háború után fontos pozíció volt. Feladata a visszamenekített és megmaradt lóállomány számbavétele, a tenyésztés beindítása volt. Miután ez a poszt megszűnt, visszakerült Csépára és itt dolgozott 1953-ig. A háború után bekövetkezett és megváltozott viszonyok miatt azonban nem találta meg számítását, s elkerült Baranyába, ahol 1978-ig körállatorvosként dolgozott termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban. A Csépán elkezdett munkát azonban nem folytathatta, tevékenysége a mindennapos gyógyító munkára korlátozódott. Lova, hűséges „munkatársa” mindvégig volt, a sírig elkísérte.

Csetényi Mihályné

Jézus képe a búzaszemen

A címben jelzett hiedelem általam történt felfedezéséhez, akárcsak az angyalozáshoz, a véletlen vezetett.

1989 őszén a délutáni vonattal Gyergyószentmiklósról Csíkszeredára tartottam, a velem szemben levő ülésen egy csíkszentdomokosi asszonnyal. Szokásom szerint a faluról faggatóztam, közben szemléltük a tájat, melyet jórészt az aratatlan, már megfeketedett, dőltes, a zöld aljnövényzet által felvett búzatáblák uraltak. Aztán mintha nem is hallotta volna kérdéseimet, fejével diszkrét nemtetszését jelezve felsóhajtott: „Istenem! Istenem! Vége lett a búza becsűjének is! Ki törődik ma a Jézus képpel?! Nálunk is a gépek otte esze-vissza mocskolták, elcsorgott s minden.”

Mindent értettem, kivéve a Jézus képét.

Ezért lett Fazekas Domokosné Biró Anna, 82 éves parasztasszony, első adatközlőm, akinek otthonában elkezdtem a horizontális és vertikális vizsgáldást, és sorban felkerestem másokat is, akik így vallottak a számomra ismeretlen jelenségről:

„Olyan 7-8 éves lehettem, amikor Karda máamá odajött nálunk, s ott a gabona, nemtom, hogy odakerült az asztalra, s odajő, s azt mondja: »Na, figyeljetek ide, nézzétek meg jól a végit – így mutatta nekünk –, egynek sincs olyan, mint a búzának a végin.»

S mi mondtuk, hogy az mi, máám?

–Nézd meg – mondta – ez az Úrjézus képe. Azért ilyen tompa az egyik vége, met ott van az Úrjézus képe. A búzán! A бүтүс végін, met a másik vége hegyesebb.

– Met a tényleg úgy nézett ki, mintha valami kép lett volna, mintha valami élő kép lett volna, ott a végibe a búzának." (FABA)

„Édesapámék, mikor aratták a búzát, mutatták rajta az Úrjézus képit. Azon a felin látszik, amelyikkel benneül a kalászba. Az első бүтүјің" (KAKR)

Nagy Lajosnétől csupán annyit kérdeztem: a búzaszemen kinek a képe látszik? és gondolkodás nélkül rávágta:

„Az Úrjézusnak! Ő vette elsőnek a búzát, s ahhoz is hasonlította a gazdálkodó embert s az egész életit. Ha el nem pusztul (ti. a búza s a gazdaember), termést hoz." (NLFR)

Kedves Áronné Kovács Zsuzsanna pedig így reagált:

„Várjon, hozok a padlásról egy kannával...

– Tessék megnézni, és a saját szeme elé tartott egy búzaszemet. Teljesen az Úrjézusnak az arca van rajta. Szépen bé van kerítve. mintha bé volna ráházva.

Aztán a szemem elé tartotta és még nagyobb nyomatékkal mondta:

– Tessék megnézni! Az egyik felén rajta van az Úrjézus arca. A fokosabb, a бүтүсеbb felén. A legkisebb szemem is látszik! Mutassa meg mindenkinek, hogy győződjön meg róla. Nem mese, hanem való igaz. Azt lássa: az Úrjézusnak a megkoszorúzott fejít s az arcát. A tövis korona is látszik rajta". (KÁRZS)

Sietünk megjegyezni, hogy a jelenség nemcsak szentdomokosi. Bosnyák Sándor¹, például, hasonló hiedelemről közöl gyűjtést Istensegítsből, Andrásfalváról, József-falváról, Bogdánfalváról, Gyimesvölgyéből, Lészpedről. Keszeg Vilmos rendelkezésemre bocsátott gyűjtéséből tudom, hogy a hiedelem Kolozs és Maros megye néhány falujában is ismert (Detrehegy, Bodon, Andrásy-telep). Boldizsár Ágoston magyar tanár szóbeli közlése szerint szülőfalujában, Jobbágytelkén is ismert a hiedelem.

A Hoppál-Jankovics-Nagy András-Szema-dám Jelképtárában meg ez olvasható: „A búzát a mi népünk is életnek nevezi, s úgy tudja, hogy Jézus Krisztus arcmása látható minden egyes búzaszemem”² – a megjelölt forrás viszont Bosnyák Sándor már említett gyűjtése. Tehát az általánosítás, meglehet, jórészt bukovinai, moldvai, gyimesi csángó adatok alapján készült. Viszont nem tesznek említést erről a hiedelemről az utóbbi években megjelent magyar néprajzi szintézisek. Így nem tudhatjuk bizonyosan, legalábbis a rendelkezésünkre álló adatok szerint, hogy a Jézus képe a búzaszemen-hiedelem mennyire elterjedt a magyarság-lakta területen. A jelenség értelmezésére vonatkozó irodalmat, bár utánajártunk, még kevésbé ismerjük. Ennél fogva következtetéseinket a búzakultusz eme változatáról inkább csak Csikszentdomokosra irányítva fogalmazhatjuk meg.

A már jelzett gyűjtések összevetése, főképp a bukovinai adatokkal viszont a hiedelem múltját, még inkább időbeni tartósságát egyértelműen jelzi.

Továbbá, fontosnak tartjuk tudni azt is, hogy kizárólagosan magyar folklórjelenséggel állunk-e szemben? Ujváry Zoltán figyelmeztet³, hogy „a magyar népszokásokat, hiedelmeket a közép- és kelet-európai néphagyomány összefüggésében kell vizsgálni. A magyar anyagot mélységében csak a környező népek szokásainak, hiedelmeinek

¹ *Bosnyák Sándor*: A bukovinai magyarok hitvilága I. Folklór Archívum 6. Bp. 1977. 46-47. old.; A moldvai magyarok hitvilága. Folklór Archívum 12. Bp. 1980. 37. old.; A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. Folklór Archívum 14. Bp. 1982. 68-157. old.

² *Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szema-dám György*: Jelképtár. Bp. 1977. 42. old.

³ *Ujváry Zoltán*: Az agrárkultusz kutatása a magyar és európai folklórban. Debrecen, 1969. 200. old.

kapcsolatában magyarázhatjuk." Ennek lehetőségét és igényét még-inkább hangsúlyozza Manga János épp az aratószokásokról írt tanulmányában, mondván, hogy „a volt Osztrák-magyar Monarchiában élő népek állandó belső migrációja egészen a múlt század elejéig tartott, ami a különböző népi kultúrák keveredésével és konzerválásával járt együtt.”⁴ Manga szlovák adatokat említ, de a paletta sokkal gazdagabb lehet(ne), mivelhogy az etnikai is az.

Ezért tartjuk igen érdekesnek Lucian Blaga, a nagy erdélyi filozófus és költő jelzését: „Némely tartományban, parasztjaink hite szerint, ha közelebről vizsgálod a búzaszemmet, észreveszed, hogy minden búzaszembe bele van nyomva (préselve) Krisztus arca.”⁵ A búzát ezért Blaga „grüu cristoforic”-nak nevezi, ami, ha a szó görög jelentését nézzük, „Krisztus hordozó búzát” jelent.

Az átadás-átvétel idő-tér-etnikumközi vonatkozásaival nyilván itt nem foglalkozhatunk, még kevésbé, ha Újváry professzor szemléletére gondolok miszerint talán nem is kell föltétlenül átvételről beszélni minden hasonló párhuzamosság, azonosság esetében.⁶ Propp is azon a véleményen van, hogy hasonlóság és azonosság törvényszerűségeit kell megkeresni, hogy megfelelő következtetést vonhassuk le.⁷

Mi meg azon a véleményen vagyunk, hogy ehhez a munkához csak úgy lehet eljutni, ha egy hiedelem, jelen esetben Jézus képe a búzaszemen-hiedelem, egy etnikumra, azon belül is térségekre lebontott törvényszerűségeit keressük meg, hogy eljuthassunk mindahhoz, ami az általánosban tipikusnak, sajátosnak minősíthető.

Éppen ezért a fenti hiedelem értelmezését legalább két irányból próbáljuk megközelíteni azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a vonalak össze is fonódnak. Az egyik a paraszti pragmatizmus, mely tapasztalataink szerint minden területen és vonatkozásban rendezői elv, még a hitvilágban is, a másik pedig a hit szempontja.

Az oktalan belemagyarázást kerülendő, inkább adatközlőimet idézem:

„Azt mondta még Karda mómám, a búzát nem szabad elhagyni. Éppen úgy kell féteni, mint a kenyeret. Az Úrjézus adja a termést, s azért van a képe rajta, s ebből lesz a kenyerek... Ezt meg kell becsülni, azt nem szabad letapodni, széjjel hánni nem szabad.” (FABA)

„Az Úrjézus az ember táplálkozására adta a búzát, nem az állatoknak! Az állatok közül a madarak ehetnek belőle, met azokra es gondja van a Jóistennek... Még szerencse, hogy olyan könyörületes az Úrjézus, hogy ad most is kenyeret, amilyen kárhozatban vagyunk. A gyermekekre van tekintettel... Volt olyan, aki nem becsülte meg a vânt, amit a Jóisten adott, s az ehezett, s azt megszólták. Az én emberem, mikor kaszával vágta a gabonát, megszólított: Én minden szálat levágok, s ti pedig nyúljatok utána! Gyűjtsétek essze, met minden szál élet! Amikor a 26 kévét esszehordtuk, me annyi vót egy kalongya, akkor a kezünkkel azt a tallót mind meggereblyéltük, esszehajtottuk a fejeket s belészurtuk a kalangyába, hogy az jöjjön haza a csürbe. Amikor csépelünk, azt úgy becsültük (ti. a búzát), az aszalólepedőt terítettük mindenhová, ahol hullott.” (NLFR)

„Körülbelül 3-4 éves lehettem, amikor má kivittek aratni, s mondták, «Szedje a fejet – met a rozson es látszik Jézus arca –, met ebből neked vakarut s kalácsot sütünk!»” (KAKZS)

Fontos felfigyelni itt arra, hogy a gyermeknevelés egyik célkitűzése a gabona iránti tisztelet és megbecsülés kialakítása volt. Bár tételes parasztdidaktika nincs, de a nevelési rendszerben egyaránt benne volt az intelem és biztatás, a jutalom és büntetés.

⁴ Manga János: Aratószokások, aratóénekek. Népi kultusz – népi társadalom. Bp. 1977. 242. old.

⁵ Blaga, Lucian: Opere 9. Trilogia culturii. Bucuresti, 1985. 251. old

⁶ Újváry Zoltán i.m. 1969. 201. old.

⁷ Propp, V. I. Idézi Újváry Zoltán i.m. 1969. 201. old.

„Avval biztattak, hogy jobban szedjük, methát Jézusnak az arca rajta van... Hogy jobb akarattal s szeretettel szedjük azt a búzafejet s rozsféjet. Ez volt a titka a szedésnek, s a második az, hogy nem szabad elkárolódjék. Mikor úgy látták, hogy elfelejtettük az intést, örökké mondták s emlegették: Tudod-e, hogy az Úrjézus arca rajta van?! S én azt úgy megtanultam ebből, hogy a fejeket most eszszeszedelem, pedig má öreg vagyok, de sajnálom otthagyni.” (KAKZS)

„Mű mind a 14 gyermekünköt megtanítottuk, hogy kell bálni a búzával s a kenyérről. Ha a gyermek pazarolt, megvertük. Azt nem engedték meg, hogy belémenjen, hogy legyurja azt a búzát.” (NLFR)

„Kölykek vótunk, s reánk vertek, ha gazoltuk a kenyeret. Arra es vigyáztak, hogy ne menjen kárba egy búzafej se. Mondták, hogy rajta van Jézus, s avval biztattak, hogy az eszszeszedett kalászból lesz a vakaru (cipó a gyermeknek). Azt es mondták, mikor arattunk, hogy Jézus sír, ha otthagyod a kalászt.” (KAKR)

„Amelyik gyermek elhagyta a kalászt, megcsapdosták. Azt mondták neki: szedjed, az antikrisztusodot (!) kid vagyon! Jézus sír, ha elhagyod a gabonát!” (KAKZS)

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a gondatlan kezelés nemcsak a mindennapi táplálkozási készletet, de a vegetációs folyamat biztosítását is veszélyeztette, továbbá azt, hogy Csíkszentdomonkos környékén a termőföld kevés és silány, a klíma gabonatermesztésre, de főleg búzatermesztésre kevésbé kedvező, ami miatt a terméshozamok nagyon alacsonyak, mindjárt megértjük miért van szükség itt a búza általános, ősi kultuszának felfokozott, talán szublimált változatára. Megértjük, hogy míg más vidékeken a búzakultusz, a szent gabona termését biztosító rítusok nagyjából vegetációs időre esnek, addig itt tovább tart, a betakarítás után is, és megértjük azt is, miért látják Jézus arcát a rozs szemén is.

Egyrészt tehát a „keves becsüesebb” gyakorlati elvével, másrészt pedig a búza szent tartalmával állunk szembe, amit tisztelni illet, de valahol annak felismerésével, hogy eme tiszteletre építeni lehet, meglehet teremteni a búza anyagi megbecsülésének, mint gyakorlati haszonnak a vallásos lelki motivációját, úgyszintén ezen az alapon determinálni lehet a munkavégzés minőségét.

Már jeleztem a két szempont egybefonódását, egyiknek a másikba való áthajlását, most pedig illusztrálni próbáljuk következtetésünket. A vallomásokból egyértelműbben és visszatérő motívumként kicseng a hitbéli értékek romlásának és az anyagiak meg nem becsülésének párhuzama, illetve a kétféle értékrend ok és okozati összefüggése.

„Amikor Karda mómá megmutatta, attól fogva én má a formát láttam. S hát aztán mű má meghittük. Aztán má féltünk, me a Jézus képe rajta vót, s becsüljük meg!” (KAKR)

„Amikor a markot felhajtottuk, s belétettük a kötelbe, s mentünk vissza a sor elejibe, akkor a fejeket mind eszszeszedtük a földről, s tettük belé a kévébe, met az mind Isten áldása volt. Így becsültük a gabonát.

A gazdálkodói munka igen sok munkát követel, s hitet. Ezért mondták az öreg szülők, s utánuk mi is, hogy Jézus képe rajta van a búzaszemen.” (NLFR)

„Amikor magángazdák vótunk, akkor hittük, hogy a búza Istennek a teste, s azt mindek felett tiszteltük. Amikor az Úrjézus a kenyeret megtörte, ő akarta úgy, hogy az arca rajta maradjon. met ő adta a népnek, hogy egyék. A saját képmásával együtt. A testyt adta, s az arcát es adta rajta. Hát ezért kell vigyáznunk minden szemre.” (KAKZS)

„Most ez senkinek sem jut eszibe. Hogy lesz-e áldás, nem-e. Ami lesz es szárába, annak egy részit a traktor legyúrja; annyi elvesz, hogy annyit nem kell belévetni. Így elgondolom sokszor, tanár úr, hogy tudnak ekkora kenyeret es juttatni mindenkinek?! Amikor annyi pazarlás menyen abból a termésből! Egyrésze ott marad a földön, másrészt ellopják a traktoristák, megint másrészt ellopják a kollektivisták, met nem fizetnek nekik.” (NLFR)

Mint korábban megfogalmaztuk, a kétféle szemlélet, bár mértani ábrázolásnak tűn-

het meglátásunk, különböző pontból indul – hitbéli és gyakorlati –, és egy pontban találkoznak: a felfokozott búzatiszteletben. Ebben a találkozási pontban azonban szintén a pragmatizmus dominál.

Nagy Lajosné így fogalmaz: „Hit nélkül nem tudunk élni. De azért kell ezt így hinni (ti. hogy Jézus képe a búzaszemen), hogy becsüljük meg a kenyeret, s a kenyérrevalót.”

Igaz, hogy Mircea Eliade visszatérő gondolata a szakrális tér kialakítása: „A vallásos ember csak megszentelt világban képes élni – írja –, mert csak ilyen világnak van része a létben, és ezáltal csak ez létezik valóban.”⁸ Aztán megfogalmazza, hogy „az emberiség többi részének a természet még mindig varázslat, titok, és szentség, melyből a régi vallási értékek nyomai olvashatók ki.”⁹ Viszont eljut annak felismeréséhez is, hogy „A vallásos ember számára a vegetáció ritmusaiban egyúttal az élet és a termés titka nyilvánul meg.”¹⁰

Kétségtelen, hogy Eliade szemléletében a szent dominál, de a vegetációban felfedezi az ambivalenciát. Ez bátorít fel arra, hogy még inkább kimondjuk: a szent közelségének érzése, ennek az érzésnek szükségessége, tárgyiasulása az egyetemes paraszti pragmatizmus elve szerint történik. Én így látom. A házat megszentelik, szentelt barkát, vizet, fokhagymát tesznek el esztendőről esztendőre, de úgy véljük nemcsak azért, mert ahogy Eliade fogalmaz, „a vallásos ember csak megszentelt világban képes élni”, hanem azért is, hogy a házba ne csapjon belé a villám, állatot, embert kerüljön el a vész, betegség, szerencsétlenség, a rossz stb. Tehát a szent környezet az anyagi javak, az ember és környezete védelmének van alárendelve és nem öncélú szellemi környezet csupán. A szentdomokosi Jézus-búza hiedelmét is ez alakíthatta ki és élte mostanig. A búza felbecsültségét hiánya fokozta, védelmét a betakarítás után is biztosítani kellett.

A tárgyalt hiedelem másik érdekes vetülete a „Ki hogyan látja a Jézus Képét?” kérdés körül alakult ki.

Ahogy a hiedelem megközelítését két irányból véltük lehetségesnek, ugyanígy az előző kérdés is magában hordja a kettős út esélyét: a tárgyi látásét és az ún. „hitünkkel megfoghatjuk”, tehát az elvonatkoztatott, vagy még inkább a predeterminált látását. Ez alkalommal is a két nézőpontból induló sugár a búzaszemen találkozik.

„Nekem ezt 1939-ben mondta édesanyám. Ahogy megmutatta, láttam.

– Valóban látta és hitte, kérdeztem Kristály Árpádné Kristály Rozáliát.

Indulatosan felugrott székéről, kiment, majd visszatért egy búzagalással. Kipattanott két szemet és felém mutatta:

– Így tanultuk, de ez így igaz. Látom, s hiszem es.”

Kedves Áronné Kovács Zsuzsannával így folyt le beszélgetésem:

– Ha eccer rajta van az Úrjézus arca, akkor nem mondhatjuk, hogy nem igaz! Ezt az arcot tessék megnézni!

Szemem elé tartott egy szemet. Természetesen nekem is látni kellett, és mondtam, na ezt elteszem. Mire ő:

– Tegyen el többet! Mutassa meg többeknek is!

Mondom, de ezen nagyon jól látszik.

– Látszik az mindegyiken, vágott szavamba. Minden kicsi szemem látszik. Kicsin, nagyon.

– De ezt elhiszi-e mindenki? – kérdeztem kételkedve.

– Hát ha hiszi, ha nem hiszi, ott a búzaszem s nézze meg, s meggyőződik. Bizonyítsa a búzaszem!”

⁸ *Eliade, Mircea: A szent és a profán.* Bp. 1987. 58. old.

⁹ Uo: 143. old.

¹⁰ Uo: 141-142. old.

És most következzen Nagy Lajosné véleménye, „látása”, mely korábbi, a hiedelem gyakorlatiasságára vonatkozó hipotézisünket, úgy véljük, újólag megerősíti, illetve árnyaltabbá teszi azáltal, hogy megvilágítja: szubjektív látásról, ahogyan neveztük, predeterminált látásról van szó.

„Édesanyámtól úgy hallottuk, hogy az Úrjézus képe van minden szem búzán. Ebbe kell így hinnünk. Ő nem tudta megmutatni. Ezt így higgyük. Ezt senki se látta rajta, a Jézus képit, de higgyük, hogy rajta van. Ezt hinnünk kell! Ez a hit dolga. Áldás csak akkor van, ha munkánkat hittel csináljuk. A Jézus Képe nem látszik, csak higgyük. Csak a hit szemével lássuk. Avval láthassuk. Azért kérjük a Jóistent, adjon nekünk erős hitet, me akkor tudunk élni.”

Kétségtelen, a búzakultusz és eme hiedelem más vonatkozásaira is ki lehetne térni mind történelmi, tehát az idő, mind földrajzi, tehát tér, talán etnikai összefüggésben is. Megfogalmazhatnánk, például, egy olyan hipotézist, hogy összefüggés van/lehet a búzaszemén látott krisztusi arc és a keresztény ikonográfia, keresztény propaganda nyomtatványok (szentképek) képszerkesztése között. Ha van, vagy lehet, melyik hatott melyikre, mikortól és hol?

Dolgozatunkat azzal a meggyőződéssel zárjuk, hogy a vallásos gondolkodás, hit és érzés, valamint a konkrét és determinált emberi lét szorosan összefonódnak. Úgy véljük, Ady kérdése: „Miért fáj neked az égő élet?”, meg a csíkszentdomokosi székelymagyar hite, hogy minden búzaszemén rajta van Jézus képe, egyazon életérzést tükröznek: A búza élet. Ha élet, akkor szent, és ha élni akarsz, szenteld meg azt, ami biztosítéka az életnek. Ha meg pusztul, sirasd meg, akár a vesző életet.

Ha nem találkozom Fazakas Domokosné sóhajával a vonatban, talán nem találkozom az ismertetett búzaszemmel.

A Csíkszentomokoson fellelt hiedelem esetleg jelzés lehet arra is, hogy a búzakultuszról összegyűjtött tudás zsákja nincs még annyira tele, hogy ne férne el benne egy krisztus-arcos búzaszem.

Balázs Lajos

Adatközlők

FDBA = Fazakas Domokosné Bíró Anna (sz. 1907); NLFR = Nagy Lajosné Ferenc Rozália (sz. 1909); KAKZS = Kedves Árónné Ferencz Zsuzsanna (sz. 1924); KAKR = Kristály Árpádné Kristály Rozália (sz. 1930)

Farsangi szokások Hegyköztótteleken

A farsangi időszak január 6-án, Vízkeresztkor kezdődik, a farsang kihirdetésével, s egészen hamvazószerdáig, a Nagyböjt kezdetéig tart. De legtöbb helyen, ahogy a Nagyváradtól északra eső Hegyköz egyik településén, Tótteleken is, az utolsó három napon át tartott: farsangvasárnapon, farsanghétfőn és húshagyókedden. Sok helyen hamvazószerdát követő napon, egynapos böjt után, a böjtöt felfüggesztik, hogy a farsangi maradékot elfogyaszthassák. Ennek a napnak zabáló-, torkos- vagy tobzódócsütörtök a neve. Tótteleken *kövércsütörtök*nek nevezték. Sajnos Tótteleken erről már csak múlt időben beszélhetünk, mivel utoljára az 1980-as évek elején tartották meg. Fő szervezője a mindenkori tanító, vagy tanító néni volt.

A farsangvégi mulatozás már szombaton délután megkezdődött. Az asszonyok sütöttek, főztek farsangi ételeket, három napra: húslevest, töltöttkáposztát, kocsonyát és farsangi fánkot. Ezek egy ház asztaláról sem hiányoztak. Szombat délután elindult a

hírhordó szekér. A lovak, az ostor tarka papírszalagokkal voltak feldíszítve. A legények, amennyien csak a szekérre felfértek, nagy papírcsákóval, plakátokkal voltak felszerelve. Egyik dobolt, másik dudált, a többiek kurjongattak, a lovak nyakában csengők csilingeltek. Ahol sok népet láttak megálltak és vicces kiabálások, rigmusok mellett adták hírül a farsangi multságokat.

*Azt dobolták Szentesen,
Aki fázik reszkessen.
Aki miránk haragszik,
Dögöt egyik tavaszig.
Azután meg egeret,
Míg a szeme kimered.
Aki máma búsul,
Elibünk ne álljon,
Mert elhúzzuk a nőtáját*

*A farsangi bálon.
Tovább nem mondom.
Egy szó mint száz
A farsangon jó szórakozást.
Ne sajnálja azt a pár lejt senki.
Mert megéri.
Estére a színpadon
A gyimesi vadvirágot megtekintheti.*

Szombaton este megkezdődik a „szerep bál”. Ezen az este vidám műsort, esetleg színdarabot mutattak be, melyet a tanító néni tanított be, főleg a fiataloknak. A rigmus utolsó sora is erre utal. Ezen a bálon mindenki ott volt. Az asszonyok fánkot, az emberek egy-egy demizson bort vittek, s mikor megéheztek, ettek, ittak. Az utóbbi időben tombolát, cukrásztésztát árultak, valamint sört sorsoltak ki.

A farsangot *mindenki névnapjának* tartottak – úgy mondták viccesen a *bolondok napja*. Ha két ember találkozott így köszöntötték egymást: *Sok nevünk napját éljük testvér! Azt mondták egymásnak: most ünnepelj testvér, mert ha farsangkor dolgozol, akkor aratáskor beteg leszel és kiráz a hideg.*

Vasárnap délután az iskolások szerepeltek, majd gyermekbál következett. Este folytatódott a felnőttek báljával, mely hajnalig tartott. Ekkor a legények elindultak a zenészekkel egyúttal a faluba a lányos házak elé, éjjeli zenét adni, elsősorban azoknál, akikkel együtt mulattak az éj folyamán. A házigazda felkelt és lámpát gyújtott. Ha nem hallotta meg tovább énekeltek. Ha pedig meghallották, felkelt a ház népe, s apraja nagya közösen énekelt. Majd az utcáról mindenki bement, a házigazda pedig pálinkával, kolbásszal, szalonnával, sonkával, majd borral kínálta a vendégeket. Így mentek végig a falun. Amelyik leány elfogadta a legény szerenádját, az már a jövő farsangra menyecske lett.

Hétfőn dél felé újra összegyűltek a *tél temetésére*. A lótaró gazdák befogták a lovakat a szekérbe, vagy a csengettyűs szánba. A lányok felültek a szekerekre, szánokra, a legények egy része lovakon, bőujjú ingben, hófehér gatyában, papírszalagokkal és csengőkkel felszerelve haladt a szekerek mellett, a többi legény pedig összefogódzva a szekerek mögött. Leghátul a cigányok mentek zeneszóval, dalolva, nagy kurjongatások mellett. Egy legényt felöltöztettek öregembernek, s egy lócára fektették, amit vagy szekéren, vagy targoncával körülhordták a faluban. Egy-egy sarkon megálltak, a kántor elprédikálta a telet, hogy a farsanggal véget ér, el kell temetni, majd a fiatalok elkezdtek táncolni és énekelni. Majd mennek tovább, miközben éneklük:

*Végigmentem a tóttelki nagy utcán,
Kétfelől hajlik rám a tulipán.
Közepéből szakasztottam egy virágot-virágot,
Szeretőmre senki ne tartson számot.
Végig mentem a tóttelki nagy utcán,
Betekintek kisanymyalom ablakán.
Éppen akkor vetette meg az ágvat, az ágvat,
Háromágú rozsmaringgal sepegte ki a házat.*

*Végig mentem a tóttelki temetőn,
 Elvesztettem a piros bársony zsebkendőm.
 Aki azt a zsebkendőt megtalálja-megtalálja,
 Harminchárom páros csók lesz az ára.
 Réten, réten, sejt a tóttelki réten,
 Elvesztettem a zsebbevaló késem.
 Késem után a karikagyűrűmet,
 Azt sajnálom, nem a régi szeretőmet.
 Szagos a rozmaring, szagos a rozmaring,
 Földre hajlik az ága.
 Gyere kis angyalom, kedves kis angyalom
 Ül az árnyékába.
 Nem ülök, nem ülök én az árnyékába,
 Vasaltas a ruhám, megver a jó anyám máma.*

Azok a legények, akiknek nem fogadták el az éjjeli zenéjüket, amikor az illető házhoz értek, leoldották a szekerekhez kötött fatuskót, majd odaláncolták az utcaajtóhoz, közben nagy kurjongatások között kiabálták:

*Akinek van vénleánya,
 Hajtsa ki a gulyára!*

Hétfőn délután zenés gyerekbál következett, amelyre azoknak a családoknak a gyermekei is eljöttek, akik már rég elköltöztek a faluból. A zenészek ugyanúgy játszottak mint a felnőttek bálján. A gyerekbál 8 óráig tartott, ezt követte a felnőttek bálja.

Kedd este az *asszonyok bálja* következett – mókás menyecskék megtartották a *kendervetést*. Készítettek egy szalmával kitöltött rongybábut és este 9-10 óra felé, amikor a legjavában táncolnak, vagy 10 asszony bevonult a mulatozók közé. Elöl ment a főnök, aki vitte a bábut. Az egyik *vetette a kendert* – mindenféle magot szórt szét – lehetőleg úgy, hogy a bámészkodó közönség szemébe, hajába hulljon. Utána elgerebelték jó hosszú rózsafát, vagy tövises akácágat húztak, viccesen salapáltak, utána meglocsolták csuporral, akit lehet szembe precskáltak. Majd körbeálltak, táncoltak, s nagyokat ugrottak, miközben kiabáltak: *ilyen nagyra nőjön a kendtek kendere, ni!* Aztán ha a nyáron valakinek apró maradt a kendere így szölingatták *hej, te nem ugrottál látod elég nagyot farsangon*. Majd víg mulatozás közben elérkezett az éjféli. Ekkor meghúzták a harangokat, annak jeléül, hogy véget ért a farsang és kezdődik a nagyböjt. Elhallgatott a zenekar, fogták a bábut, amely a telet jelképezi, elvitték a legközelebbi folyóhoz, vagy tóhoz és beledobták, hogy úgy menjen el a tél, ahogy a víz elviszi a bábut és jöjjön a tavasz. Utána nagy csendesen hazamentek.

Hamvazószerdán nem ettek semmit, a katolikus vallású lakosságnál szigorú böjti nap volt. Majd következett kővércsütörtök. Ezen a napon minden, farsangról megmaradt húsos ételt elfogyasztottak. Utána az asszonyok kimosták szódával a fazekakat és 6 hétig nem fogyasztottak semmiféle zsíros vagy húsos ételt. Amikor eljött a húsvét, először sonkát főztek és elvitték a templomba megszentelni, hogy a hosszú böjt után ne betegedjenek meg.

Dukrét Géza

SORSKÉRDÉSEK

Egy szórványgondozó tanítónő emlékére

*Kováts Ödönné Antal Anna 1943-ban
Fotó: Nagyvári Ildikó*

Nagyaném halálakor, 1954-ben hét esztendő voltam: hófehér hajú, nagy türelmű, törekeny alkatú, halk szavú asszonyként él alakja emlékezetemben, akitől a betűvetést és a szótagok összeolvasását megtanultam. Küzdelmes életébe már felnőtt emberként, csak halála után közel két évtizeddel kaptam bepillantást. Ekkor körvonalazódott előttem kitar-tása, elszántsága, népéért, az elhagyott kicsinyekért vállalt felelőssége és hűséges szolgálata.

Az alábbi töredékek édesanyám emlékezte nyomán állottak össze.

Nagyaném *Antal Anna* Csíktaplocán született 1880-ban Antal Ferenc és Gaál Teréz hetedik gyermekeként. Apai ágon az Antalok és Pálok, míg anyai ágon a Gaálok és Bálintok felcsiki nemzetségébe tartozott (Csikdánfalva, Jenőfalva, Taploca). A buzgó római katolikus család a két napos leánykát, akinek ikertestvére születésük után néhány órával meghalt, a csíksomlyói kegytemplomban kereszteltette meg. Négy esztendő volt, amikor a szülők egymást követve meghaltak. Őt négy testvérével együtt (Teréz, Erzsébet, Veron, András) egyedül élő rokonuk, Tompa Gergely vette magához. A Kolozsvárott élő mérnök valamennyiüket taníttatta: így szerzett nagyanyám is tanítónői diplomát.

A fiatal tanítónő néhány esztendei házitanítóskodás után *Cegőbe*, majd *Somkerékre* került az állami népiskolához. 1907-ben pedig a szomszédos faluba, *Sajószentandrásra* kapott kinevezést.

Előző állomáshelyén ismerkedett meg a göcsi születésű jegyzővel, nagytatámmal *Kováts Ödönnel*. Az ismeretségből 1911-ben házasság lett, s közös életüket a vegyes etnikumú (magyar, román) és vallású (református és ortodox) Sajószentandrason kezdték meg. 1914-1920-ig hat gyermekük született.

A trianoni békét követően a községben megszüntették a magyar iskolát. Nagyanyámat és nagytatámat felszólították az állami eskü letételére, akik ezt megtagadták. Mivel házuk és jól felszerelt gazdaságuk, földbirtokuk volt, ezért gazdálkodva és fuva-

rozást vállalva próbálták a család megélhetését biztosítani. Azonban az Úrnak más terve volt velük. Az egymást követő esztendőekben nagy próbatételt jelentett számukra az árvíz, az aszály, majd a mezei kártevők tömege. Végülis a szaporodó nehézségek miatt nagytatám esküt tett és *Harina, Lekence, Tacs* jegyzője lett, majd kb. 3 esztendő után *Sajószentandrás, Sajómagyarost és Sajókeresztúrt* kapta meg. Nagyanyámnak a református egyház felekezeti iskolai tanítónői állást ajánlott fel. Esküt tett, 1925-ben református hitre tért és kántortanítóként húsz esztendősz küzdelemben fogott a kallódó lelkekért, az elszéledő, még magyar gyermekekért.

Ebben az időben Sajószentandráson csak román iskola működött, ide jártak a falubeli magyar gyermekek is. A magyar iskola újbóli megindításához először is tanulókra, másodsor pedig épületre volt szükség. Ekkor egyikkel sem rendelkeztek. Nagyanyám házról-házra járva kereste fel a tanköteles gyermekek szüleit, kérve őket, hogy az államilag szemben a felekezeti iskolát részesítsék előnyben. Sajnos, első erőfeszítése csekélyke eredménnyel járt: mindössze három gyerek sikerült megnyernie. A létszám azonban esztendőről-esztendőre gyarapodott. A harcot nem adta fel, hisz tudta: az iskolájától megfosztott közösség rövid időn belül anyanyelvét, majd ősei hagyományait is elhagyja, beleolvadva a más nyelvűek és vallásúak többségébe. Hisz már az 1920-as évek első felében tapasztalnia kellett, hogy mind a gyermekek, mind a felnőttek szívesebben használják egymás között is a többség nyelvét, anyanyelvükre csak figyelmeztetésre fordítják a szót.

Három évi próbálkozás, meggyőzés, bátorítás eredményeként hét tanulóval megkezdte a tanítást. Egy esztendő elteltével csatlakozott hozzájuk *Sajóudvarhelyről* nyolc gyermek, valamint a szőlőhegyi három családtól is öt gyermek. Tanterem nem lévén, saját házuk egyik szobáját rendezték be padokkal, katedrával. Iskolai szemléltetőeszközöket ő maga készített, kitűnően rajzolt, festett. Sőt, faragott faállványból és 100 db. azonos nagyságú vadgesztenyéből számológépet is csinált.

Tudta, hogy azok között a körülmények között minden csak rövid időre, átmenetileg oldja meg a gondokat. A jövőre nézve maradandóbbra van szükség. Ezért gyűjtést kezdett egy felépítendő magyar iskola javára. Minden nyáron összeszedte, egybehívta a falubeli ifjúságot és színdarabot tanított nekik, amelyet két alkalommal adtak elő. Tíz-tizenöt fiatal (legények, lányok) is összegyűlt, örömmel tanulva a szerepeket. Az iskolás gyermekeknek karácsonyra és húsvétra tanított színdarabot. Mind az ifjúság, mind a gyermekek közönség előtt tartották a színelőadást. Az előadások belépti díjából befolyt összeget is az iskola felépítésére szánták. Ezeknek az előadásoknak ez volt az elsődleges célja. Sajnos, a szülőktől minden jó szándékuk ellenére sem várhattak nagy összegű anyagi támogatást, hisz kevesen voltak és többségükben sok gyermekes szegény emberek. Ennek ellenére mindenki annyit adott, amennyi lehetőségéből tellett.

Sajószentandráson élt Fejérváry Károly földbirtokos, akinek nagyméretű, tágas csűrét mindig megkapták a színi előadások bemutatására. Ezekhez a díszleteket mindig nagyanyám és két nagybátyám készítették. Előadás után pedig a szereplő ifjúság számára bál volt.

A nemes cél – az iskola mielőbbi felépítése – érdekében nagyanyám igyekezett megragadni mindazokat a lehetőségeket, amelyek anyagi bevételt jelentettek. Ezért fogott selyemhernyó tenyésztésbe is. A hernyók eledelül szolgáló eperfeleveleket a gyermekek szedték, majd a begubózott hernyókat is ők segítettek berakni az erre a célra szolgáló ládikákba. Az ebből befolyó teljes pénzüsszeget ugyancsak az iskolaépítésre fordította.

Végülis 1928-ban saját bevételből és közadakozásból felépült az egy tantermes iskola, amelyben 35 gyermekkel folyt már a magyar nyelvű oktatás. Az építéshez jelentős összeggel járultak hozzá a környékbeli arisztokrata és földbirtokos családok. Különö-

sen említésre méltóak: Fejérváry Károly Sajószentandrásról, Virág Károly gazdatiszt Sajókeresztúrról, gr. Bethlen Ella Árokalfjáról, Atzél br. Pusztakamarásról, Appel br. Sajóudvarhelyről, gr. Bethlen Béla Betlenből.

Az iskola felépülése után a nyári színelőadások megszűntek. Ennek egyik oka az ifjak megházasodása, családalapítása volt, a másik pedig a nagyanyám számára minden nyárra kötelezővé tett hat hetes román nyelvű tanfolyam Botoşaniban. Az ezen való részvétel és a sikeres vizsga letétele után maradhatott csak meg állásában. E nyelv-tanfolyamokat az erdélyi magyar tanítók számára szervezték, erősen kifogásolható higiéniai viszonyok között megoldott szállással. Így a nyári hónapok elvesztek a gyermekekkel való foglalkozás számára. A tanévben azonban állandóan velük és közöttük volt. Például karácsony vigíliáján du. 4 órától este 6 óráig az iskolás gyermekeket összeszedve, végig kántálták a falut, betérve minden házhoz. Este 6 órától 10 óráig a fiatalok kántáltak ifjabb nagybátyám vezetésével. Este 10 órától általában hajnali 2 óráig pedig a házassemberek jártak köszönteni nagytatám és idősebb nagybátyám által kísérve.

Nagyszüleim együtt éltek a falu népével, jól tudva, hogy nem hagyhatják magukra őket, őrállónak rendeltettek, mert akkor is rendkívül nagy csáberőt jelentett a kis magyar közösség számára a többség papja és vallása. Ha a helyzet úgy kívánta, nagyanyámék személyesen hívták istentiszteletre az ingadozókat. Mindig a templom előtt várták a gyülekezet tagjait, s vették számba őket. Istentisztelet után nemcsak a templom előtt beszélgettek, hanem többeket elkísértek haza, másokat behívtak otthonukba – éreztetve, hogy a közösségnek minden tagja fontos, s hogy a közös nyelv összekapcsolja valamennyiüket. Ugyanakkor sokakkal meg kellett értetni, hogy anyanyelve és nemzete nem alábbvaló másokénál, bátran vállalhatják.

Nagyanyám nemcsak tanítója, hanem mindenese is volt a kicsi magyar közösségnek. A rászoruló gyermekeknek karácsonyra kesztyűt, csuklólóvédőt (karmantyú), szvettert vagy mellényt kötött. A sajóudvarhelyi gyermekeket nem engedte télen hazagyalogolni: ők egész héten náluk étkeztek, aludtak. Az iskolát évente kétszer – ha nem akadt segítsége, egyedül is – kimeszelte. Télen sajátjukból adta a fűteni való fát az iskolába, amelyhez Fejérváry Károly is hozzájárult.

Nagytatám nemzetiségre való tekintet nélkül fizette ki a rászoruló adóját (havonta kellett fizetni) vagy a szerződésekre járó illetékbélyeget, de gondolkodás nélkül írta alá a kölcsönre szoruló váltóját is. 1930-ban ő váratlanul meghalt, s a váltóadósságokat nagyanyámnak kellett az esetek többségében visszafizetnie. Még 1940-ben is akadt adós, aki tartozását több mint tíz év elteltével akarta leróni. Sőt, a községek közül nem is egy, egy évtized elmúltával egyenlített csak ki tartozását (a jegyző ugyanis tőlük kapta a fizetését).

Hirtelen özvegyen maradt nagyanyámat az egymást követő súlyos megpróbáltatások nem törték meg: nem rendítették meg hitében, munkakedvében, erejében. Az elemi iskola elvégzése után sok tehetségessé, jó tanuló fiatalot küldött és helyeztet el tovább tanulni: többségüket Nagyenyedre tanítóképzőbe, másokat Kolozsvárra és Marosvásárhelyre a Református Kollégiumba. Ez utóbbi helyre többeket is irányított, mivel a Kollégium igazgatója közeli rokon volt. A továbbtanuló gyermekek közül sokan tandíjmentességet kaptak, de akadt, aki még cipő és ruhasegélyt is.

Pedagógusi pályafutása alatt tanítványainak mindvégig igyekezett életreszóló ismeretanyagot adni, s úgy formálni őket, hogy műveltebb emberré válva ők is továbbadói legyenek mindannak a tudásnak, amelynek birtokába jutottak. Az irodalmi, történelmi, zenei ismeretek mellett fontosnak tartotta a természet megismertetését, megszerettetését és megóvását. Ezért évente egy-két alkalommal egész napos kirándulást szervezett a környékbeli erdőkbe és a sósutakhoz. Ezekon a kirándulásokon a gyermekek figyelmét felhívta a természet szépségére és összhangjára, védelmének szükségességére, de hasznára is. Így került sor ilyenkor közös gyógynövénygyűjtésre.

A gyermekeken kívül a falubeliek, a felnőttek, a szülők és nagyszülők művelődését, műveltségi szintjének emelését is igyekezett szolgálni. Saját könyvtárát kölcsönkönyvtárként kezelve, rendszeresen adott a gyermekeknek magyar történelemmel foglalkozó könyveket, és ifjúsági regényeket. Különösen téli esteken vált rendszeressé a gyermekek által a családnak való felolvasás. Természetesen ezt a tevékenységet a többség papjai és tanítói nem nézték jó szemmel. A legsajnálatosabb és különösen fájdalmas, hogy e kicsiny közösség később odakerült lelkésze sem támogatta a tanítónőt és munkáját. (A köztük lévő ellentét egyik kiváltója az volt, hogy a lelkészné román iskolában tanított, s állása megtartásának feltételeként magyar gyermekeket kellett volna toboroznia a román iskola számára. Ennek pedig legfőbb akadályozója a magyar iskoláért elszánt küzdelmet folytató nagyanyám volt. Ezért születtek egyre-másra ellene az eredménytelen feljelentések. Pedig a lelkésznek és családjának a faluba kerülésekor nagyszüleim voltak legfőbb támogatói.) Munkájához önzetlen segítséget kapott a környékbeli lelkészektől, akik tiszteletük és elismerésük jeleként álltak melléje: Somke-rékről Gyenge György, Almásmálomból Nagy Géza, Apanagyfaluból Geréb András, valamint a cegői lelkész és a helybeli földbirtokos Fejérváry Károly és felesége Sándor Ágnes.

Nagyanyám egész életében különösen fontosnak tartotta a magyarságtudat kialakítását már gyermekkorban, majd erősítését és elmélyítését. Ezt szolgálta a magyar nemzeti ünnepekre való megemlékezés is az iskolában, bár szűk korlátok között, többnyire titokban tarthatták csak meg (március 15, október 6). Különösen is emlékezetes maradt tanítványai számára az Aradi Vértanúkról való megemlékezés. Október 31-én, a Reformáció Emléknapján viszont iskolai szünet és nyilvános ünnepély volt.

1940. szeptemberétől az állami iskola ismét magyar lett. Így négy esztendeig két iskola működött a faluban: egy felekezeti és egy állami. Nagyanyám az utóbbiban folytatta a tanítást, míg a felekezetibe egy általa segített, kezdő tanítónő került. 1944. október 10-én azonban katonai parancsra el kellett hagyniuk a falut. Sok viszontagság és hányattatás után került a kisalföldi Tét községbe, amelyet átmeneti állomásnak tekintett szeretett falujába való visszatérteig. Mert szüntelenül készült vissza Sajószentendrásra, azonban váratlan halála örökre megakadályozta ebben.

Több nemzedéket tanított, nevelt. Igazi néptanító volt, s a szó legnemesebb értelmében vett népművelő – lámpás, aki másoknak világítva önmagát égette el, népéért cselekedve – „ahogy lehet.”

Halála után másfél évtizeddel Sajószentendrason járva, jóleső érzéssel hallgattam idős emberek szájából nagyszüleimre vonatkozó emlékeiket, hálás szavaikat, s a nagyanyámtól tanultakat. Meghatódva tapasztalhattam azt a különös szeretetet és megbecsülést, amellyel a falubeliek fogadtak és körülvettek engem is, érdemtelenül – egyedül nagyszüleim érdeméért.

S. dr. Lackovits Emőke

Az irkutszki hadifogolytábor olvasókönyve

Bajkál-tó a világ legmélyebb – 1940 m – tava. Partján fekszik Irkutszk, Kelet-Szibéria központja. E város mérhetetlen távolságban van lakóhelyemtől, Szombathelytől, mégis közelhozza egy különleges előállítású és célú könyvecske. A múltat idéző, keménykötésű, 44 oldalas kiadvány egy valamikori hadifogoly tábor lakóinak emlékét idézi. Ez a kézzel írt dokumentum ugyanis *tankönyv*. A címe: *Olvasókönyv az irkutszki fogolytábor analfabéta tanfolyamának hallgatói számára*. Az alul, felül szőlőindákkal és fürtökkel díszített címlap további szövege: *Összeállította és kiadta: több tanító. Irkutszk, Gorodok, 1916. febr. hó.*

kapott *Kiss József* gyöngyöszöllösi (ma: Szombathely IV. kerülete) tanítótól. Az 1967. május 16-án kelt levél az olvasókönyv létrejöttéről szól, ezért idézek belőle:

Gyöngyöszöllösön születtem 1892. február 22-én. 1911-ben ugyanott megválasztottak tanítónak. 1914 tavaszán bevonultam katonai szolgálatra a soproni 18. honvéd gyalogezredhez. Ott ért a mozgósítás s így már az első tábori ezreddel az orosz frontra kerültem. Hat hónapi frontszolgálat után 1915. január 28-án Lutoviszka galíciai városka határában orosz fogságba estem. Egy hónapi utazás után Szibériába értünk. Omszk, Tjumen, Usztkamenogorszk légereiben voltam, majd 1915 késő őszen – mint póttartalékos – az irkutski legénységi hadifogoly tábor lakója lettem.

Sokan voltunk itt magyarok, szép számmal pedagógusok az ország minden részéből. Sajnos, elég sok volt az analfabéta is. Mi pedagógusok igazi közösségi életet éltünk s iparkodtunk honfitársaink ezen hiányosságán segíteni. Mikor mi Irkutzkba érkezünk, az ottlévő kollégák már dolgoztak az analfabéta tanfolyam megszervezésén. A betűismeretek elsajátítása után nehézség merült fel, nem volt mód az olvasás gyakorlására. Ekkor született meg bennünk, pedagógusokban a gondolat, hogy mennyire az adott körülmények között lehetséges – egy olvasókönyvet állítunk elő hadifogoly társaink részére ismereteik gyarapítására s az olvasási készségük gyakorlására. A könyv tárgymutatójában szereplő nevek az egyes olvasmányok szerzői. Nagyobb nehézséget okozott a könyv sokszorosítása. Én végeztem a szöveg vegytintával való leírását, másolását s utána azt sok nehézség árán sokszorosítottuk.

Az általunk a messze idegenben megszervezett tanfolyam a könyv elkészülte után még nagyobb lendületet vett, de annak további részletes eredményeiről már sajnos nincs tudomásom, mivel 1916 kora tavaszán elhagytam Szibériát, Irkutzkot s önként munkára mentem európai Oroszországba s ott is voltam 1918 októberéig, a hazatértemig.

Kiss Józsefnek a könyv előállításában végzett szerepének igazolása a könyvből is kitűnik. A 43. oldalon befejeződő szöveg alatt ez olvasható: *másolta: Irkutzk, 1916. febr. hó. Kiss József gyöngyöszöllösi tanító.*

A szombathelyi tanítónak azonban, bár ezt nem említi, nemcsak az előállításban, hanem az összeállításban is volt szerepe. Ő gazdagította ugyanis a 30. oldalon kezdődő, Magyarország című írásával a tankönyv anyagát. Az ország szépségének ecsetelését jól sikerült térképpel egészítette ki.

Az alkotásban és az előállításban részt vevő Kiss József szombathelyi tanító egy olvasókönyvet megtartott magának, azt megőrizte fogsága végéig, aztán itthon is becses emlékként mutogatta ismerőseinek. 1965 óta sokat betegeskedett, valószínű, hogy Smidt doktor betege lett, s háláját a szibériai olvasókönyvvel róta le. Mivel a főorvos gyűjteményében már volt belőle, az ajándékot magánál tartotta. Ezt a példányt kaptam meg ismertetésre dr. Smidt Lajos özvegyétől.

A könyvecske 36 írást tartalmaz. Vers hat akad köztük, a fele Petőfié. Népszerű költőnk a Füstbe ment terv, a Faluvégén kurta kocsmá, a Halvány katona című költeményeivel szerepel. Tóth Kálmánnak az Árpád sírja, Szász Károlynak a Hazámhoz és Hevesi Józsefnek az Imádság című versét olvasgatva gyakorolták új tudásukat, az olvasást Irkutzkban 1915 februárjától az analfabéta tanfolyam hallgatói. Nem tudhatjuk, hogy hányan voltak, akik e fogolytáborban ismerkedtek meg az írni és olvasni tudással, de ha csak tucatnyian üzenhették is haza az örömteli hírt, hogy saját kezűleg írják levelüket, hasznos volt a tanítók igyekezete, fáradozása.

Az olvasókönyv ismertetése alkalmat adott arra, hogy bizonyítékát adjuk a néptanítók hivatástudatának, amely nem ismer akadályt, hiszen a „lámpásnak” minden körülmények között világítania kell!

A dél-magyarországi németek nyelvi helyzete

A németek a mai Magyarországon három nagyobb tömbben élnek, ezek közül, a német lakosság létszámát tekintve, a dél-magyarországi a legjelentősebb. Ez a terület magában foglalja Baranya, Tolna és Somogy megye, vagyis az ún. „Schwäbische Türkei” (Sváb Törökország), valamint Baja környékének német lakosságú településeit. Dél-Magyarország németisége a török hódoltságot követő telepítések során került az országba. A betelepülők túlnyomórészt a középnémet (rajnai frank) nyelvterületről származnak, és csak kisebb hányaduk délnémet (sváb, keleti frank és bajor) eredetű. Bár csak elenyésző kisebbségük sváb a szó legszorosabb értelmében, őket is, mint a török idők után betelepült németeket általában, sváboknak nevezik.

Dél-Magyarország németisége kezdettől fogva falun élt és él ma is, és a származási területről hozott különböző nyelvjárásokat beszél. A II. világháborúig viszonylag zárt tömböt alkottak a németek. A háború utáni népmozgalmak eredményeként e tömbön belül csak kisebb, viszonylag zárt egységeket találunk. Ilyen egységet alkot Baranyában Mohácstól észak-nyugatra mintegy 14-16 falu (Görcsönydoboka, Feked, Palotabozsok, Véménd, Liptód stb.), ahol a németek száma meghaladja a falu lakosságának a felét. Az egykor abszolút német többségű falvak zöme manapság több nyelvű illetve vegyes nemzetiségű, de jobbra magyar többségű. Dél-Magyarország németisége körében végeztem nyelvhasználatukra és nyelvismeretükre vonatkozó kutatásokat és megfigyeléseket, így megállapításaim elsősorban erre a tömbre vonatkoznak. Ismereteim szerint azonban ezek a magyarországi németiség egészére érvényesnek tekinthetők.

1. A magyarországi németek jelenlegi nyelvi helyzete az országban lezajlott társadalmi, politikai, gazdasági változások után eléggé bonyolult, nehezen látható át, így a probléma részletes és konkrét elemzésére még nem lehet vállalkozni. A nyelvi helyzet vidékenként, helységenként, sőt családonként más és más, nagyon sok tényező határozza meg. Függ többek között a település német lakosságának arányától, a várostól való távolságtól, az infrastruktúrától, a kisebbségekről való gondoskodás színvonalától (a nyelvoktatás helyzetétől, az istentisztelet nyelvétől, a kisebbségi kultúra ápolásának mértékétől stb.). Általában megállapítható, hogy a magyarországi németek nyelvi helyzetét két egymással ellentétesen ható tendencia befolyásolhatja: az egyik az egyre erősödő asszimiláció, a másik a fordulat után megindult disszimiláció.

A *nyelvi asszimiláció* a XIX. század végén kezdődött. A századfordulón elsősorban a német nyelvű városi polgárságot és az értelmiséget érintette, majd ezt követően a két világháború közti időszakban a városi és városkörnyéki bányászokat és az ipari munkások egy részét. A II. világháború után egyre erőteljesebben ragadja magával a falun élő embereket, s az államosítás után a faluról a városba került egykori parasztságot. Meg kell állapítanunk sajnos, hogy népcsoportunk nyelvi asszimilációja előrehaladott állapotban van. Viszont a már említett változások következtében jelentkező Nyugat felé fordulás máris érzékelteti hatását. Minden vonatkozásban, így nyelvi szempontból is, megindult a *disszimiláció*. Ebben nagy szerepe van a német nyelvterülethez fűződő erősödő kapcsolatoknak (a különböző helységek közötti partnerkapcsolatoknak, az iskolák közötti cserének stb.), a német, osztrák vendégtanárok fogadásának, a fiatalok ösztöndíj lehetőségeinek és nem utolsósorban a gazdasági indítékoknak. Évtizedeken át tartó visszaesés után a magyarországi németek nyelvi kompetenciája javulást mutat, de ma még nem lehet tudni, hogy ez a fellendülés meddig tart. Az viszont már ma látható, hogy az egyre erősödő disszimiláció nem lesz olyan mértékű a hazai németiség

körében, különösen a fiatalok között, hogy a már majdnem teljesen elhagyott anyanyelvüket belátható időn belül újra megtanulják. A német nyelv használatára, a meglévő olykor szegényes német nyelvtudásuk aktívabb és intenzívebb alkalmazására a német nyelv megnövekedett presztízse, a nyelvtanulási kedv, a nyelvhasználat iránti fokozott igény ösztönzi őket. A lehetőségek is adottak a nyelv elsajátítására és alkalmazására. A magyarországi német fiatalok német nyelv iránti érdeklődése általában nem a kisebbségi csoporthoz való tartozás tudatos vállalása, hanem ugyanúgy mint a magyar nyelvű többség részéről gyakorlati, anyagi okokkal magyarázható. Biztos nyelvtudással jobb munkalehetőségekhez lehet jutni, még külföldön is lehet dolgozni. A német nyelv iránti fokozott érdeklődés ma még nem tud lépést tartani az asszimiláció mértékével. A német családok egyre kevésbé képesek a nyelvismeret közvetítésére, illetve csak ott, ahol a nagyszülők a családban élnek. Egyre nagyobb feladat hárul ezért a német nyelvismeret megőrzése és visszaszerzése szempontjából az intézményekre, legfőképp az iskolákra. Ezért sürgősen szükség volna több jól működő kéttannyelvű iskolára, televízióadásra, német nyelvű istentiszteletre stb.

Az anyanyelv elsajátításával és ápolásával kapcsolatban felmerül a kérdés, vajon a német nyelv változatai közül a hazai németiség melyiket tekintheti anyanyelvének, illetve a német nyelv mely változatát célszerű elsajátítani és használni. Az nem lehet kétséges, hogy a mi anyanyelvünk a nyelvjárás, ez köt össze minket hagyományainkkal is. Viszont mint egy már túlhaladott szociokultúra érintkezési eszköze egyre kevésbé felel meg a modern élet követelményeinek. Most is, mint korábban az a véleményem, hogy a nyelvjárást át kell adni a gyerekeknek ott, ahol a családban még aktívan használják, mert ez kultúránk jelentős alkotórészét képezi. Az iskolában fokozottabban kellene támaszkodni a még meglévő nyelvjárási ismeretekre a standard német nyelv oktatásakor. A nyelvjárás azonban ne legyen oktatott tantárgy, hanem csak jó alapul szolgáljon a német nyelv elsajátításához. Ideális az volna, ha a standard német nyelv elsajátítása mellett meg lehetne őrizni a tájnyelvi ismereteket, ez viszont manapság – kevés kivételtől eltekintve – csak illúzió lehet. Anyanyelven mi, magyarországi németek a német nyelv mindennemű változatát értjük, bár anyanyelvünknek kizárólag csak a nyelvjárást lehetne nevezni. Az anyanyelvoktatás pedig a standard német nyelv oktatását jelenti. Sokat vitatott kérdés az, hogy jelölhető-e az iskolában szinte idegen nyelvként oktatott standard német nyelv az „anyanyelv” szóval, vagy helyesebb lenne a „második nyelv” (Zweitsprache) kifejezést használni.

2. A német nyelv változatai a magyarországi németeknél

2/1 A nyelvjárások

A német nyelv a magyarországi németek körében manapság is elsősorban nyelvjárási változatokban él. E nyelvjárásokban a következő fejlődési folyamatokat lehet megfigyelni:

a) A nyelvjárási ismeretek nagy mértékű visszaesése a fiatalok körében. Jelentősen csökkent a nyelvjárást beszélők száma, a tájnyelv használatának köre pedig nagy mértékben szűkült. A nyelvjárás ma a falusi közösségekben a mindennapi paraszti élet kommunikációs eszköze. Ott is elsősorban az idősebb generáció használja az otthoni és az egymás közti érintkezésben és a középső generációval való kapcsolatban. Az egészen kis gyermekekhez is nyelvjárásban beszélnek az óvodás kort megelőző időben. Később ezek a gyerekek már nem akarnak nyelvjárásban válaszolni nagyszüleik kérdéseire. Használja a nyelvjárást a középső generáció is, főleg az idősekkel való érintkezéskor.¹ Ők minden más esetben magyarul beszélnek. Az ifjúság és az iskolás korosztály között kevesen rendelkeznek jó nyelvjárási ismeretekkel. Körükben azonban egyre nő azok száma, akik az elhagyott nyelvjárás helyett a német nyelv standard

¹ Wild Katalin 1990. 113. old.

változatát használják. A fiataloknak a német nyelv iránti fokozott érdeklődése a standard nyelv elsajátításában nyilvánul meg és kevésbé a tájnyelvében. Tulajdonképpen csak az idősebb generáció beszél a magyarországi német nyelvjárást anyanyelvi szinten és vallhatja azt anyanyelvének. A középső generáció és a fiatalabb korosztály számára a német nyelv nyelvjárási vagy standard változata – amennyiben még vagy már beszélik – második nyelv, (Zweitsprache) vagy második anyanyelvként (sekundäre Muttersprache) megjelölhető nyelv.

b) A nyelvjáráson belüli változások másik fő jellegzetessége a nagyobb területek tájnyelvének fokozódó horizontális és részben vertikális kiegyenlítődése.

A zömükben frank származású dél-magyarországi németek nyelvjárási – hasonlóan a többi magyarországi németlakta terület tájnyelvéhez – ún. keverék-nyelvjárássok. Jelenlegi formájuk már az új hazában a nyelvjárás-keveredés folyamatában alakult ki. Ebben a folyamatban megkülönböztetjük az elsődleges és a másodlagos kiegyenlítődés szakaszát. A telepítések idején az esetek többségében egy-egy faluban különböző nyelvjárást beszélő csoportok telepedtek le. A nyelvi kiegyenlítődés első szakaszában a településeken belül az eltérő nyelvjárássok integrációja révén egységes helyi nyelvjárás jött létre. A második szakaszban már egy-egy tömbön belül ment végbe a szomszédos helyi nyelvjárássok további integrálódása. A másodfokú kiegyenlítődés eredményeként Dél-Magyarországon két nagyobb frank nyelvjárási terület alakult ki: Baranya megye északi részén és Tolna megyében egy hesszeni jellegű, Baranya megye délkeleti és középső részén pedig egy fuldai jellegű nyelvjárási terület. (Ez utóbbi csoport elnevezése: *stiffoller* azaz Stift Fuldaer „Fuldaapátságok”.) Zselic német ajkú lakossága bajor-frank keverék-nyelvjárássokat beszél. Néhány dél-magyarországi faluban sváb illetve bajor nyelvjárást is találunk.² A másodfokú nyelvi kiegyenlítődés Dél-Magyarországon lassabban ment végbe, mint az ország másik két nagyobb német tömbjében. A folyamat még jelenleg is tart. Ennek okát egyrészt a dél-magyarországi német nyelvjárássok sokféleségében kell keresnünk. Ehhez hozzájárultak 1945 előtt a vallási különbségek. A kiegyenlítődést gátolta még a falvak etnikai-szociális és gazdasági elszigeteltséget is. Itt kell megemlítenünk, hogy bár a falvak közt volt kapcsolat (munkakapcsolat, piacközösség), de szinte teljesen hiányzott a nyelvi fejlődés szempontjából legfontosabb formája a közlekedésnek, a házassági kapcsolat, ami a leginkább hozzájárulhatott volna a nyelvi keveredéshez.

A helyi nyelvjárássok kiegyenlítődése során létrejött közlekedési nyelvjárás (Verkehrsmundart) Dél-Magyarországon nem egy egységes frank tájnyelv. Itt tulajdonképpen csak egy egységesülő frank nyelvjárásról beszélhetünk. A közlekedési nyelvjárás falvanként más és más fejlődési fokot mutat, ez azt jelenti, hogy az egyes helységek a kiegyenlítődés folyamatában különböző intenzitással vettek részt. Vizsgálataim alapján megállapíthatom, hogy az 1930-as évek gazdasági fellendülése a nyelvjárássok területi kiegyenlítődését meggyorsította, és ez csak fokozódott a II. világháborút követő változások idején. Még ma is megfigyelhető ez a folyamat. Utóbbira utal a helyi nyelvjárássokban néhány hangtani és lexikai jelenség kettős formája, amelyek együtt használatosak, ezt támasztják alá azok a nyelvi formák is, amelyek már csak az emlékezés szintjén vannak jelen. Jelenleg tehát a helyi nyelvjárássok erőteljes kiegyenlítődésének folyamata figyelhető meg, és ez annál erősebb, minél kevesebb a helységekben a nyelvjárást beszélők száma.

Dél-Magyarország német nyelvjárásaiban három vertikális réteg különíthető el: a *helyi* (Ortsmundart), a *közlekedési* (Verkehrsmundart) és a *választékos* (gehobene Mundart) nyelvjárás. A különbség a beszédhelyzetekben jelentkezik, és kevésbé függ a beszélő szociális helyzetétől. Napjainkban egyrészt a helyi és közlekedési nyelvjárás

² Hutterer, Claus Jürgen 1975. 24. old.

közötti kiegyenlítődés (mint már említettem) figyelhető meg, másrészt változás tapasztalható a választékos nyelvjárásokban is. A választékos nyelvjárás régebbi változatát ezen a területen a dunai bajor (osztrák) elemekkel kevert frank közlekedési nyelvjárás jelenti.³ Ezt a változatot főként a 80 év körüli kézművesek használják, amikor megkísérelnek „szépen”, „az írás szerint” megszólalni.⁴ Ez a változat a dél-magyarországi frank közlekedési nyelvjárástól csak néhány hangtani, lexikai és kevés morfológiai jelenség vonatkozásában tér el. A nyelvjárást beszélők középső és idősebb generációja által használt, szituációtól függő változata a választékos nyelvjárás németországi befolyása alatt áll, és ez is elsősorban hangtani és lexikai szinten tapasztalható. Ez a korántsem egységes, különböző német területek közlekedési nyelve által kialakított változat nyelvjárások fölötti nyelvi formának tekinthető, és mint ilyen akár – természetesen nagy óvatossággal – egy dél-magyarországi német köznyelv kialakulásához vezető állapotnak. Arra a kérdésre, hogy egy ilyen nyelvjárás feletti nyelvi egységesülés az imént említett nyelvállapotnál a magyarországi németek között megvalósulhat-e, még nem lehet választ adni.

c) A magyarországi németiség nyelvhasználatában a nyelvi keveredés a legfeltűnőbb jelenség. Ez nem új sajátosság. Már a betelepülés időszakában jelentősek voltak a magyarokhoz és a más etnikai csoportokhoz fűződő nyelvi kapcsolatok. Kezdetben a szókincsben volt megfigyelhető a más nyelvű környezet hatása.⁵ A Dél-Magyarországon élő németeknek már a betelepülés időszakában gazdasági és kereskedelmi kapcsolataik voltak az ott élő magyarokkal, horvátokkal, szerbekkel, így módon kerültek az első kölcsönszavak – főként a magyar nyelvből – a német nyelvjárásokba. 1945 után ez a hatás nagyon felerősödött. A modern élet kifejezései – a német irodalmi nyelv hiányában – szinte csak magyar nyelven fordultak elő, és így a mai nyelvjárásaink tulajdonképpen magyar-német keverék-nyelvjárások. Bár néhány újdonság német nyelvű megjelölése ismert, de mivel a német nyelv használatára kevés lehetőség van, csak a passzív szókincs szintjén élnek ezek a kifejezések. Ehhez járul még az is, hogy az új létesítményeket a beszélők magyar nyelvű közvetítéssel ismerik meg, az ún. hivatalos nyelvi szférában vésődnek be, majd az otthoni használatban is alkalmazásra kerülnek. Meglévő nyelvjárási szavak helyett is gyakran találunk magyar szavakat a középső és a fiatalabb generáció nyelvhasználatában.

2/2. A nyelvjárások feletti nyelvi változatok (köznyelv, standardnyelv)

Ezekről a nyelvváltozatokról keveset lehet mondani, mivel a legutóbbi időkig alig léteztek a magyarországi németeknél. A nyelvjárások vertikális tagozódásakor már utaltam arra, hogy a köznyelv felé mutató nyelvjárások fölötti nyelvi forma kialakulása megindult.

A német standardnyelvet főleg az iskolában sajátítják el a fiatalok. Az eddigi oktatás a feltételek hiánya miatt nem volt különösen hatékony, és így elsősorban az általános iskolai oktatás – nem töltötte be a német standardnyelv átadásának funkcióját. Ezt a nyelvhasználatot csak az értelmiség egy rétege beszéli jól, valamint azok, akik kétnyelvű (ún. nemzetiségi) gimnáziumban érettségiztek. Bízunk abban, hogy a standardnyelvet beszélők száma a nyelvi fellendülés következtében növekedni fog. A középkorú és idősebb nyelvjárást beszélők általában csak passzívan ismerik ezt a nyelvváltozatot, mivel objektív okok miatt alig volt kapcsolatuk a német standardnyelvvél. Az idős (70 év fölötti) falusi tanítók és papok bajor-osztrák jellegű, a hazai nyelvjárásuk által meghatározott köznyelvet beszélnek.

³ A dunai bajor (osztrák) nyelvjárással a férfiak a katonai idejük során, a hivatalokban, mesterségek megtanulásakor kerültek kapcsolatba. A városok német lakosságának nyelvhasználatára korábban Bécshez igazodott. Ld. *Hutterer, Claus Jürgen* 1961. 51. old.

⁴ *Wild Katalin* 1988. 346. old.

⁵ *Hutterer, Claus Jürgen* 1968. 655. old.

3. A magyarországi németek jelenlegi nyelvismeretéről és nyelvhasználatáról összefoglalva a következőket lehet elmondani: A magyarországi németek nagy része még kétnyelvű, az idősebb emberek kivételével a magyar nyelvet ugyanolyan jól, legtöbb esetben még jobban beszélik, mint a németet (nyelvjárás vagy standardnyelv), a fiatalok jelentős része egynyelvű magyar. Valódi kétnyelvűség (magyarországi német nyelvjárás – magyar) jellemzi az 50-70 év közöttieket, az idősebbeknél a nyelvjárás, a fiatalabbaknál a magyar dominál. Diglosszia (magyarországi német nyelvjárás – német standardnyelv) a magyar nyelv mellett található a 30-50 év közötti korosztály egy részénél, különösen az értelmiségiek körében. Fiatalok és diákok, ha kétnyelvűek, az iskolában vagy német nyelvterületen elsajátított német standardnyelvet ismerik különböző fokon.

Wild Katalin

Irodalom

Nelde, Hans Peter – Vandermeeren, Sonja – Wölck, Wolfgang: *Interkulturelle Mehrsprachigkeit. Eine kontaktinguistische Umfrage in Fünfkirchen. München 1991.* – Hutterer, Claus Jürgen: *Hochsprache und Mundart bei den deutschen in Ungarn. in: Große, Rudolf – Hutterer, Claus Jürgen, Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen. Berlin 1961. 50. old.* – Uő: *Deutsch-ungarischer Lehnwortaustausch. In: Mitzka, Walther, Wortgeographie und Gesellschaft. Berlin 1968. 644-659. old.* – Uő: *Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. in: Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen. Budapest 1975. 1-11. old.* – Wild Katalin: *Baranya megye német anyanyelvű lakosságának nyelvéről és népi kultúrájáról. in: Nemzetiségek. Pécs 1987. 77-95. old.* – Uő: *Ausgleich und vertikale Schichtung in den Fuldaer deutschen Dialekten Südungarns. in: Germanistisches Jahrbuch DDR-UVR. Bp. 1988. 338-349. old.* – *Sprachliche Situation der Deutschen in Südungarn. in: Nelde, Hans Peter, Deutsch als Muttersprache in Ungarn. Stuttgart 1990. 101-113. old.*

HÍREK

A Szántódi Tudományos Bizottság

„*Fiaim vigyázzatok a Balatonra*” jeligére pályázatot hirdet a millicentenáriumra.

Pályázni lehet korhatár nélkül, minden műfaji kötöttség nélkül a Balatonnal kapcsolatos regionális tudományos törekvésekkel, a tőkörnyék település- és iskolatörténetével, honismereti témáival, a tőhoz kötődő neves személyiségek és kiemelkedő alkotók életútjának és tevékenységének a bemutatásával, valamint a néprajzzal kapcsolatosan eredeti gyűjtésű kézirattal, művelődéstörténeti, szociológiai és művészeti írásokkal, egyesületi adattárakkal, a készülő Balaton-törvénnyel kapcsolatos írásokkal, a Balaton-turizmus problémáival, a természet- és műemlékvédelem kérdéseivel, a Balatonról szóló tanulmányok kritikai vizsgálataival és azok bibliográfiáival.

A pályázatok kiterhetnek a tudományos és a kormányzati szervek együttműködésének a kérdéseire, a balatoni egyesületek munkájának az integrálására, a tő távlati terveire, diagnózisának és terápiájához szükséges anyagi eszközök előteremtésére.

A pályázatok terjedelme: 1-2 iv.

A beküldési határidő: 1995. szeptember 31.

A bírálóbizottságot a Szántódi Tudományos Bizottság felkérésére országos szakemberek alkotják.

Pályadíjak: I. díj 50 000 Ft.; II. díj 40 000 Ft.; III. díj 30 000 Ft.

A pályamunkákból a Szántódi Tudományos bizottság a millicentenárium esztendejében kiállítást rendez, Szántódpusztá kulturális centrumában.

A pályázatokat a Szántódi Tudományos Bizottság Szántódpusztá Idegenforgalmi és Kulturális Központ 8622 címre kell beküldeni.

Szántódi Tudományos Bizottság

TERMÉS

A pataki bibliás fejedelem

Az apa, I. Rákóczi Zsigmond és fia, I. Rákóczi György születésének 450., illetve 400. évfordulója alkalmából történészeink a közelmúltban Szerencsen és Sárospatakon tudományos emlékülést tartottak, méltatva a Rákócziaknak a magyar történelemben és a hazai művelődésben betöltött szerepét.

A Rákócziak szoros kapcsolatban voltak Abaúj, Borsod, Zemplén városaival, községeivel, elsősorban Sárospatakkal, amely a Rákócziak ősi fészkeként ismeretes a hazai köztudatban. A Rákóczi család a XVI. századig a köznemesség közé tartozott. Történelmi szerepük akkor kezdődött, amikor 1517-ben 3000 aranyforintért megszerezték az abauji Felsővadász és Selyeb községet. Innen a Rákócziak „felsővadászi” előneve. A család politikai és gazdasági felemelkedése I. vagy „öreg” Rákóczi Zsigmond szendrői és egri főkapitány nevéhez fűződik, aki Felsővadászon született 1544-ben. Rövid ideig erdélyi fejedelem is volt, de súlyosbodó betegsége miatt lemondott magas méltóságáról, s visszavonult felsővadászi kastélyába. Ott halt meg 1608. december 5-én. Végakaratára szerint a szerencsi református templomban helyezték örök nyugalomra.

Rákóczi Zsigmondnak két fia volt: I. Rákóczi György és II. Rákóczi Zsigmond. A két Rákóczi fiú Lorántffy Mihálynak, a sárospataki vár urának két leányát: Zsuzsannát, illetve Máriát vette feleségül. De Zsigmond és Mária kevéssel a házasságkötésük után meghalt, így a pataki vár és az egész Lorántffy-birtok I. Rákóczi Györgyé és feleségéé, Lorántffy Zsuzsannáé lett. Mindketten igen gondos, takarékos és korszerűen gazdálkodó emberek voltak. Tovább gyarapították és hatalmassá fejlesztették a Rákóczi-vagyont, amely végül 27 erdélyi és felvidéki vármegye területén 466 város és falu hatá-

rában terült el. Hogy milyen nagy gazdaság hírében állt a fejedelmi pár, szemléletesen érzékelteti a pataki kollégium XVII. századvégi professzorának, Csécsi Jánosnak a feljegyzése, amelyben többek közt ez olvasható: „Az erdélyiek közt ez a mondás járta: elvitte pénzünket Patak... A temérdek kincset a Verestoronyban tartották bivalybőrökben, melyeknek szemei gyémántokkal és gyöngyökkel tündököltek.”

Felső-Magyarország leggazdagabb főura volt I. Rákóczi György, akit 1630. november 26-án a segesvári országgyűlés Erdély fejedelmévé választott. Szövetségben a svéddekkel és néhány protestáns fejedelemmel bekapcsolódott a harmincéves háborúba. A magyarországi rendi jogok és a vallásszabadság védelmére hadjáratot indított a Habsburg-zsarnokság ellen. Elfoglalta a Felvidéket, csatlakozott a Brünnt ostromló svéddekhez, hogy együtt vonuljanak Bécs ellen. A háború a linzi békével ért véget.

Birtokainak központja erdélyi fejedelemsége idején is Sárospatak volt, s mindig is Patakot tartották legkedvesebb lakóhelyüknek. Itt őrizték kincseiket, könyvtárukat, levéltárukat. Sokat áldoztak Sárospatakra, s a város gazdasági és kulturális felemelkedésének legszebb korszakát köszönheti I. Rákóczi Györgynek és Lorántffy Zsuzsannának. Folytatták a vár hadi bázissá való építését és bővítését. A Vöröstorony déli oldalához lakópalotát emeltettek, az úgynevezett Lorántffy-szármagot. Az 1540-ben épített Perényi-szármagot 1646-ban árkádos loggiával kötötték a Vöröstoronyhoz.

Fontos katonai erősségnek építtette ki I. Rákóczi György a pataki várat. Ágyúöntő és löporgyártó házat létesített, s az egykorú feljegyzések szerint 33 tábori ágyú, 36 tarack, 806 puska és 274 mázsa lőpor jelentette a vár hadifelszerelését. Az ágyúkat állapotokról, madarokról nevezték el, a Rákóczi-címerrel, latin felirattal és az öntés évszámával látták el. Az egyik ágyú latin szövege magyarul így hangzik: „Én vagyok a fülemüle, ki uramnak, tekintetes és nagyságos Rákóczi Györgynek születtem, kinek lakását védem, ellenségeit elijesztem. Anno Domini 1627.”

„Oly szép életközösséget, mint I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna hitvesi szövetsége volt, keveset ismer a történelem” – méltatja házasságukat életrajzírójuk. Mindkét fiuk: II. Rákóczi György, később erdélyi fejedelem és III. Rákóczi Zsigmond Patakon született és a református kollégiumban tanult. Messze földön híres virágoskertje volt Lorántffy Zsuzsannának Patakon. „Narancsházat” is létesített a várkertben, s büszke volt arra, hogy az „olaszfák” pompás narancsot, gránátalmát érleltek. Egy 1636-ban keltezett levelében boldogan írja férjének: „Kegyelmednek Patakon termelt gránátalmát küldtem. Adja Isten, édes uram, hogy sok esztendeig ehessék kegyelmed ezután is benne.” Nem is késett a figyelmes férj válasza a csatatérről, hogy megkapta a gránátalmát, s hogy azt a környezetében levő főurak igencsak megcsodálták.

Feleségével együtt sokat áldoztak a magyar kultúra fejlesztésére. Támogatták a debreceni, nagyvárad, kolozsvári, gyulafehérvári, elsősorban pedig a sárospataki kollégiumot. A jeles diákokat ösztöndíjjal holland és angol egyetemekre küldték. A pataki kollégiumba tudós tanárokat hívtak, így férje halála után a fejedelemasszony a kor világhírű pedagógusát, Comeniust, aki 1650-1654 között tanított Patakon. „Közös asztalokat”, menzát létesítettek a kollégiumban, hogy a szegény, tehetséges diákok ingyen tanulhassanak. A református egyházakat templomok építésével, harangok adományozásával támogatták. A pataki református templomban ma is messze száll a Rákóczi György által adományozott öreg harang istentiszteletre hívó szava.

Szerette, gyűjtötte a könyveket a fejedelem. Külföldi útjairól sohasem tért haza anélkül, hogy néhány új kiadású könyvet ne hozott volna magával. A várbeli Rákóczi-könyvtár – a fennmaradt jegyzék szerint – mintegy 3500 kötetből állt. Ezt férje halála után Lorántffy Zsuzsanna és fia, III. Rákóczi Zsigmond a kollégiumnak adományozta. Így a kollégium akkori 1000 kötetes könyvtára 4500 kötetre gyarapodott, amelyhez fogható az 1600-as években sem Magyar-, sem Erdélyországban nem volt, de még Európa más országaiban is kevés helyen dicsekedhettek ekkora könyvállománnyal.

Igen érdekesek azok a pataki feljegyzések, amelyek arról tanúskodnak, hogy Rákóczi György könyvtárának gyarapítására szerette volna megszerezni Mátyás király híres Corvin-könyvtárát is, amely Buda elfoglalása után egy ideig még a várban maradt. Az első levelet ebben az ügyben 1632. augusztus 10-én írta követének, Szalánczi Istvánnak, közölte vele, hogy Zölkfivár agának hajlandó 100 aranyat adni, ha eredményesen közbenjár a szultánnál „a Budán levő sok szép régi deák könyvek” megszerzése érdekében.

Pár hónap múlva a 100 aranyon kívül még egy gyönyörű gyémántgyűrű is ígért a török agának, „csak a Budán levő könyvek ideszerzésében hasznosan munkálkodjék”. Az aga tanácsára a fejedelem a corvinák ügyében magának a szultánnak is levelet írt, s ebben többek között ekként érvelt: „Mivel a könyvek ott való tartásában semminemű haszna nem lehet hatalmasságnak, sem azok kiadattatásában kára, nagy alázatossággal esedezem, méltóztassék hatalmasságnak azokat kiadatni, hadd ne kellessék országunk fiait sok költséggel az németek között felneveltetni.”

Tehát Rákóczi György a magyar ifjúság oktatásának elősegítésére is gondolt a corvinák visszaszerzésére tett kísérletével. Később Mikó Ferenc, majd Keresztessy Pál főkövetek is eljártak a fejedelem megbízásából a török szultánnál. Egy másik levelében többek között ezt írja követének: „Ha lehet, tegyen érte, nyerhesse meg a császártól, adassa ide a könyveket ő hatalmassága, ott is csak az moly emészti őket, semmi hasznát nem vehetik.”

A szultán ötezer tallért kért a még meglévő corvinákért. Bár a fejedelem soknak találta az összeget, de még ezen az áron is megvásárolta volna. Mi volt végül is az oka, hogy a híres Bibliotheca Corvina könyveit mégsem sikerült megszereznie, nem tudjuk, bár a pataki kollégium egykori tudós főkönyvtárosa, Harsányi István teológiai professzor sokat kutatott utána. Pedig ha a corvinák akkor Patakra kerültek volna, nem lennének ma a magyar kultúrának és könyvművészetnek ezek a felbecsülhetetlen értékű remekei szétszórva szinte az egész világon.

Rákóczi György nemcsak gyűjtötte, hanem olvasta is a könyveket, elsősorban a Bibliát. Feljegyzés tanúsítja, hogy az Ótestamentumot 13-szor, az Újtestamentumot 32-szer olvasta el. Minden reggel két-két fejezetet olvasott el belőle. A Lukács szerinti evangélium végén ez a saját kezű bejegyzés olvasható: „Az én kegyes Istenemnek kegyelmes engedelmeiből végeztem el ez könyvnek olvasását Patakon reggel 6 és 7 óra között.” Életének irányító jelmondatául a Rómabeliekhez írott levélnek ezt a mondatát választotta: „Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei.” Szabadon fordítva: nem a sietés, sem az akarás, hanem a könyörülő Isten dönti el dolgainkat.

Sárospatak dicsőült ura, a református kollégium mindmáig legnagyobb patrónusa, I. Rákóczi György 1593. június 8-án született Szerencsen, és 1648. október 11-én 55 éves korában halt meg Gyulafehérváron, s ott is temették el.

Hegyi József

Csíkszéki pogánydúlások a XVII. században

Erdély fejedelme II. Rákóczi György 1657-ben hadjáratot indított a lengyel trón megszerzéséért. Félévvel később a fejedelem szövetségesei; a kozákok és a svédek kivonultak a lengyel földről. Az erdélyi hadak helyzete, amelyeket moldvai és havasalföldi segédcsapatok is elkísérték (Gheorghie Stefan, illetve Constantin Serban idején), csakhamar kritikussá, sőt tragikussá vált. Az egész hadsereg, amelyben már csupán

5000 főnyi harc képes katona maradt, a tatárok fogságába esett. Ilyen katasztrófa Mo-hács óta aligha ért magyar hadsereget.

II. Rákóczi György céljai, köztük a független magyar királyság helyreállítása, nem álltak arányban Erdély akkori erejével, lehetőségeivel. Kalandorpolitikája a fejedelemség pusztulását, összeomlását idézte elő. Ő, felelőtlenül, továbbra is ragaszkodott a hatalomhoz. Emiatt a török nagyvezír 1658-tól a megtorló hadjáratok sorát indította Erdély, a török fennhatóságát semmibevevő ország ellen. Az életnek az a biztonsága, amit Bethlen Gábor uralomra jutásától, 1613-tól kezdve létrehoztak, 1658-tól mind semmivé lett. A nagyvezírtől fejedelemmé tett Barcsai Ákos (1658-1660) követői és II. Rákóczi György hívei között polgárháború kezdődött.¹

Ha csak egy pillantást vetünk a jelenkorban kiadott jelentős történelmi traktátusokra az a furcsa meglepetés ér, hogy ezekből teljességgel hiányoznak a XVII. század második felében Csíkra zúduló török-tatár támadások okozta vérvesztésre való utalások. Három művet sorolok fel: az *Istoria Romëniei* III. kötetét a Magyarország története című sokkötetes, valamint a nevezetes Erdély története című 3 kötetes munkát említem.² A helyi történeti kútfők, kisebb-rövidebb írásos emlékek igen számosak, de távol állunk attól, hogy ezekből a forrásokból merítve megközelítőleg teljes képet alakíthatnánk ki Csíknak a romlásáról, a pogánydúlások okozta veszteségeiről.

Elősoroljuk, amennyire lehet időrend szerint a legfontosabbakat:

Ferenczi György gyergyószentmiklósi plébános Regesztruma (krónikájára).³

Kájoni János csíksomlyói tudós szerzetesnek a *Liber Niger* (Fekete könyv) című munkája, a régi somlyói orgonában megőrzött felirata, valamint Herbárium tartalmaz a témakörből értékes adatokat.⁴

A Csíkszeredai Állami Levéltárban megőrzött XVII-XVIII. századi protokollumok, peres iratok.⁵

A Csíki Székely Múzeum régi könyvgyűjteményében őrzött Vízitációs jegyzőkönyv 1669-70-es bejegyzései igen értékes adatok forrása, s az ugyanott őrzött Kászonszéli protokollum a XVII. század második feléből. Ez is néhány megjegyzést tartalmaz a fenti témakörből.⁶

A kozmási Domus Historia Lakatos István plébános krónikájával.⁷

Cserei Mihály történétíró ismert, de nem közismert munkája az Erdély históriája.⁸

A csíkszentgyörgyi római katolikus parókia anyakönyvének, a jenőfalvi falujegyzőkönyvnek néhány bejegyzése.⁹

De említsük meg a csomafalvi anyakönyvet, sőt a Csíki Lapokat a csíkszentsimoni

¹ Erdély története II. Bp. 1986. 716-726., 784-790. old

² Erdély története I-III. Bp. 1986. *Istoria Rominiei* III. Bucuresti 1964.; Magyarország története 1526-1686. 2.k. (Második kiadás) 3/2. Bp. 1987.; Magyarország története 1686-1790. 2.k. (Második kiadás) 4/2. Bp. 1989.

³ *Ferenczi György*: Regestrum. In: *Veszely Károly*: Egyháztörténeti adatok. Kolozsvár, 1860.

⁴ *Kájoni János*: Fekete könyv. Szeged, 1991.; Uő: A régi orgona felirata (Csíki Székely Múzeum); Uő: Herbárium (Ferencs Kolostor könyvtára).

⁵ Csíkszeredai Állami Levéltár – Csíkszék iratai: F 27/16 – 22 (1657-1699) szám.; Felcsíkszék iratai: F 28/1. (1699-1724) szám.; Alcsíkszék iratai: F 29/1-2. sz. iratcsomók.

⁶ Csíki Székely Múzeum 10-es számú kéziratos protokolluma, 153-154. old.; Vízitációs jegyzőkönyv (1669-1714). Ltsz. 6256. 1-111., 163. old.; Kászoni protokollum, XVII. szd. második fele. – *Liber seminarii*: 4129. számú kéziratos könyv, 1043. old. – Jenőfalvi falujegyzőkönyv. Ltsz.: 6314. sz. 46., 50-51. old.

⁷ *Lakatos István*: Csíkszék Domus Historia

⁸ *Cserei Mihály*: Erdély históriája. Bp. 1983.

⁹ Csíkszentgyörgyi Anyakönyv. F: 47/111 sz., 129., 182., 204. old.

Endes család levéltárát is, amelyekben a török-tatár dúlásokat felidéző adatokra buk-
kantunk.¹⁰

Ferenci György gyergyószentmiklósi plébános regesztrumából idézünk: „Ugyan augusztusban Taplocát elégették Gyergyóban a moldvai oláhok. Item die 6 kijövének az oláhok Moldvából. Gyergyóba többen három ezemél, egy kapitánalja kozák is, Ditrót meggyújtoták és az gyergyaiak eleikbe állának kevesen, talán harmadfél százan Szárhegyen alól, Gábor Deák előttök járó, és az Jézus kiáltásba eljőve az angyal és úgy megrettenté az moldvai nagyhadat, hogy az oláhokban tizenhét fül száz maradott ide, de a gyergyaiakban csak tizenöt esett el, és zászlót is 24(et) nyertek el az moldvaiakról. Szárhegyen alól egy halomba többet raktak ötödfél száznál, a többit az farkasok s hollók ötétek meg, ezek is 1658. esztendőben lőnek szeptemberben.”

Ebből a rövid, de nem egészen pontos leírásból az derül ki, hogy egy kisebb moldvai alakulat, (valószínű az új vajda, a Gheorghe Ștefan felváltó Gheorghe Ghica parancsára), amelyekben kozákok, és talán tatárok is voltak, Pintye (Pintea) kapitány vezényletével fel-dúlták Toplicát, majd Ditrót. A gyergyóiak Gábor Deák vezetésével szembeszálltak velük és Szárhegy határában legyőzték őket. Valószínű a gyergyóiaknak sikerült törbe csalniok őket, ezért arattak ilyen fölényes győzelmet. Az eseményekre Szárhegyen a Tatárdomb emlékeztet, ahová az elesett idegeneket temették.¹¹

II. Rákóczi György, valamint Barcsai Ákos halálát (1660) követően Kemény János (1661-1662) II. Rákóczi György politikáját folytatta. Petki István, Csíkszék főkapitánya, Lázár István a szék főkirálybírája az új fejedelem híve, támogatója. Ugyanakkor elle-nezték Apafi Mihálynak a török által fejedelemmé történt kinevezését. Amikor úgyszólván egész Erdély behódolt Ali temesvári pasának, ők akkor is kitartottak törökellenes politikájuk mellett. Bízta a Csíkot övező hegyek, völgyek, erdők védelmében, a „tudós (táltos) emberek” jóslatában. Várták Kemény János hadait. Petkiék csak a józan észrt hagyták ki a számításaikból.¹²

A csíkiak Petki István vezetésével 1661 őszén a Tolvajos környékén lévő Nagyerdőn ledöntött fatörzsekből erősséget építettek ki. Ezt sáncokkal, árkokkal erősítették meg. „Minden oldalon hadi ördögséggel és fúrfanggal felszerelt, és háló formán bekerített tábor volt ez.” A tábor leírásához Evlia Cselebi török utazót, történetírót hívtuk segítségül, aki maga is részt vett a Csík elleni büntető hadjáratban.

Tolvajoson küzdött a csíki gyalogság zöme. Néhány ágyújuk is volt. A lovasság, amely talán a tartalék erőt alkotta, a Székelyudvarhelyről Csíkszeredába jövő út mellett az erdő szélén foglalt állást. Valahol a közelben, a Nyírhát (vagy Nyíres) nevű helyen állott a csíki parancsnokság, Petkiék tábora. A Nagyerdőn (a Tolvajoson) lévő tábor Izmael budai pasa parancsára, az egri török lovasság délről, a tatár lovasság északról került meg, rajtaütött a csíki lovascsapatokon és főtáboron.

Kezetben a csíki lovasság szembeszállt az előtűnő pogány hadakkal, de a törökök egyre nyilvánvalóbbá váló nyomasztó fölénye hamarosan menekülésre kényszerítette őket. A kortárs Köpeczi János levelében, Bethlen Jánossal és Evlia Cselebivel egyezően, azt írja, hogy mindenki menekült amerre tudott. Így Csík sorsa hamar eldőlt, mert

¹⁰ Csomafalvi Anyakönyv: F: 47/125/1742/90. – Csíkszeredai Állami Levéltár: Csíkszék Iratai: F: 27/XVI-XX./39/1767. A szentmihályi Kósa Pétert és feleségét, Bucskor Annát 1694-ben vagy utána „az öreg Bocskor János 375 tallérral váltotta ki a rabságból”. – A csíkszentsimoni Endes család levéltára. Kolozsvár. 1910.

¹¹ *Losteiner Leonárd*: Cronologia topographico-chorographica... 449. old. *Orbán Balázs*: A székelyföld leírása. II.k. Bp. 1869. 115-116. old. *Veszely Károly*: Erdélyi egyháztörténeti adatok. Kolozsvár, 1860. 147. old.

¹² *Bethlen János*: Erdély története. 1629-1673. Bp. 1993. 103-106. old. – *Endes Miklós*: Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp. 1938. 116-122. old. – *Evlia Cselebi*: Magyarországi utazásai. Bp. 1904., 122-128. old.

senki sem vette észre idejében a 10-20 000 fős tatár-török lovasság átkaroló hadmozdulatait. Csík „3-4 óra alatt füstöt vetett”.¹³

A betörés 1661. október 21-én, Szent Orsolya ünnepén, pénteki napon történt Kájoni János feljegyzéseiből, és más korabeli írásokból tudjuk ezt. Aicsíki peres jegyzőkönyvek (protokollumok) adatokkal szolgálnak a pusztításról. Bánfalván, „pénteken estve a Füstösök szekerét a tatárok felverék, másodsor szombatra virradólag...” írja az egyik peres irat. Gergely Páléknak (és még sok másnak is) ugyanott Bánkfalván „mindenek elégett”. Menaságon „elveszének Pál Bálintnéék” mondja egy tanú.

Az említett írásokból kiderült, hogy a bánkfalviak, szentgyörgyiek, szentmártoniak és kotományiak egy része (talán nagyobb része) a Katorga Váné és Csinód erdejében rejtőzött el a török-tatár veszély elől. Különböző szentsimoniak is az erdőbe futottak.

Nagy számban menekültek a somlyói ferences kolostorba is. Vesztükre. Legtöbbjük pogány kézre került, másokat megöltek. A szerzetesek közül négyen estek áldozatul a pogánynak, négyet elfogtak, de ők később szerencsésen kiszabadultak. A templomokat, a falvakat a török-tatár hadak felgyújtották.

A török had megostromolta a Mikó-várat. A várbeliek 4 ágyúval rendelkeztek. Evlia Cselebi szerint „a vár és a város elpusztult, a győzelmes harcosok vígan voltak”. Ami még megmaradt a Mikó-várban azt Józsa Mihály hordta el: a várkaputól a cserefákat, egy „üstös hurdót szurokkal”, egy vendélyt (nagy faedényt), nagy kart (gabonatarató láda lehetett), a várbeli tömlőc vasrostályát, egyéb vasakat, üvegablakokat („évegablakokat”), 100 szál deszkát, sajtókat, „ónos ajtószarkokat”, padokat, és „sok más egyet-másokat”. Józsa Mihály így indokolta tettét: „elhozám, mert más is elvitte volna”.¹⁴

A Páter Veres Lajos kézírataiból merítő Losteiner Leonárd a Csíkből elhajtott foglyok számát több mint 10000-re teszi. A korabeli források és későbbi írások egybehangzó véleménye szerint a harcoló férfiak csoportját érte a legkisebb veszteség. Az erdő őket elrejtette. Az otthon maradtak közül leginkább az asszonyok és a gyermekek kerültek pogány kézre. Kőpeczi János írja, hogy a pogány „otthon lepte meg a sok lelket.”¹⁵

A csíkszentkirályi Táncozó György tanúvallomásában mondja: „tudom azt, hogy mikor Fogarastól az Pogányság alá megyen vala Szeben felé, akkor jó egészségben vala Csiszer Márton leánya János Bálintné, aki felől az kérdés vagyon, látám, hogy az kicsin gyermeke is az öliben vala, s úgy megyen vala.”

A dánfalvi Czakó János „rabságra esett nehézkes (állapotos) feleségének életéről” semmi hír. A rabok sokszor üzentek, néha levelet írtak, vagy íratlak. Kiváltásukat sürgették: A csíkszentgyörgyi Koncsag Pálné, Kencse Margit Lippáról írt, (íratott) levelet: „Szabó György bátyám uram... mégis kérem kegyelmedet, ne hagyjon! Isten oltalmazza kegyelmedet ilyen rabságtól!”¹⁶ A csíki egyház Vizitációs könyve 1669-1670-ben 374 rabságra jutott, vagy a „nagy diszturbiumban” (zűrzavarban) eltűnt emberről tud. Közülük 250 asszony.

¹³ *Benedek Fiedel*: Tatárbetörés Csíkba 1661-ben. Kolozsvár. 1945. 60-66. old. – *Bethlen János*: I.m. 103-106. old. – *Evlia Cselebi*: I.m. 122-128. old. 133-134. old.

¹⁴ *Benedek Fiedel*: I.m. 66-75. old. *Bethlen János*: I.m. 103-106. old. – *Evlia Cselebi*: I.m. 127-128. old. – *Kájoni János*: Liber niger. 67. old.; *Uő*: Fekete könyv. Szeged, 1991. 118. old. – *Uő*: Régi orgona felirata. 1664. – Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai. F: 27/17-20. sz. iratcsomók. (protokollumok) – Aicsíkszék iratai. 29/1-2. sz. iratcsomók. (protokollumok).

¹⁵ *Benedek Fiedel*: I.m. 68., 67-72., 76-81. old. – *Bethlen János*: I.m. 103-106. old. – *Evlia Cselebi*: I.m. 127. old. – *Kájoni János*: Fekete könyv, Szeged, 1991. 57-58., 118. old. – *Losteiner Leonárd*: I.m. 467. old.

¹⁶ Csíkszeredai Állami Levéltár Csíkszéki protokollumok 27/III/16-20. sz. iratcsomók. Csíkszéki egyházi Vizitációs jegyzőkönyv, 1667-1714. Ltsz. 6256. 1-111. old. (Csíki Székely Múzeum). – Székely Oklevéltár. VI. Kolozsvár, 1897. 286. old.

Az egyházi törvényszék újabb házasságuk kapcsán felülvizsgálta azoknak a helyzetét, akiknek első házastársuk 1661 őszén rabságra jutott, vagy eltűnt.¹⁷

Mintegy 400 rabságra jutott, eltűnt emberről tudunk, de ez csak igen kis hányada a valós veszteségnek.

1665-ben, miután Petki Istvánt és Lázár Istvánt visszahelyezték előbbi funkciójukba, a bánkfalvi Benedek Márton, a csíkszentgyörgyi Kelemen Jánost, s szentsimoni Csató Pétert perbe fogták, mert azt hangoztatták (és ez volt az igazság), hogy a két főtiszt miatt „veszett el Csík”. Ők nem álltak volna szembe, hanem, ahogyan Kelemen János mondta: „mű be hódlottunk volna”. A szentkirályi Ferenc János szerint: az ő gyermekei is „az Úr (Petki István) miatt estek rabságra. – Ha félreállították volna a cselédet (a gyermeknépet) nem veszték volna olyan igen.”¹⁸

Nem készítették elő körültekintően Csík védelmét, nem számoltak minden eshetőséggel, és ez tömegtragédiához vezetett.

Az utolsó, 1694-es tatárbetörésről a kortárs Lakatos István kozmási plébános, Cserei Mihály, később Losteiner Leonárd írtak. Számos csiki peres irat anyakönyv tartalmaz az eseményre vonatkozó adatokat. Később foglalkozott az utolsó csiki tatárbetöréssel Benkő József, Benkő Károly és Orbán Balázs, ebben a században pedig Endes Miklós.

A csiki előljárók (bizonyára 1693-ban): Sándor János alkapitány, László Tamás Deák Alcsík királybírája és Csató János felcsiki királybíró meggyőzték Apor Istvánt és Friederich Veterani császári tábornokot, hogy a négy századnyi német katonát Csíkból vonják ki. A szék védelmét a csikiakra bízták. 1694 telén szokatlanul nagy hó esett. Az alkapitány ebből azt a téves következtetést vonta le, hogy a tatárok nem tömnek be Csíkba. Gyimesben a Rákóczi-várnál hópénz ellenében szolgálatot teljesítőket, az alkapitány felmentette a szolgálat alól. Cserei Mihály szerint csak a nyomorú, sánta, nincstelen emberek, akik nem tudtak fizetni, kényszerültek arra, hogy a gyimesi strázsára menjenek.

A tatár betörés előestéjén beérkezett a havasról, Sándor János román pásztor. Értesítette gazdáját a tatárok közeledtéről, de ő nem hitt neki, hazugságnak vélte az állítást, s pásztorát visszakergette a havasba. A tatárok előhada, Lakatos István szerint 350 főből álló alakulat, február 13-án tört be és hét falut, és pedig Szentmihályt, Szépvízt, Szentmiklóst, Borzsovát, Göröcsfalvát, Vacsárcsit és Delnét feldúlta, felégette és kifosztotta. Az embereket, ha elérhették, rabságra hajtottak, vagy levágták. Ekkor semmisült meg Csíkszentmihály Cibrefalva nevű tizese. Csíkszentmihályon, az 1000 főt meghaladó községben a betűtés után – szó szerint értendő –, hogy hímondó is alig maradt. Ez kora hajnaltól délig zajlott le. Ekkor a rabló hadak megrakodva elvonultak.

Sándor János riadót, gyülekezőt rendelt el. Gyergyóból is érkeztek férfiak. Valahol Szentmihály és Szépvíz térségében táboroztak. De 24 óránál tovább nem maradtak hadi készültséggel, a nagy hidegre hivatkozva szétoszlottak. Február 15-én, Cserei Mihály írja ezt, közel 12000 tatár tört be újból Csíkba. Lakatos István csupán annyit említ, hogy a tatárok most jóval többen voltak, mint előző alkalommal. „Széltiben fogták Csíkot” írja Cserei, és „reggeltől estig rabolták, dúlták”. Ez alkalommal az egész Felcsík áldozatul esett a tatár betörésnek.

Tudunk róla, hogy több helyen is szembeszegültek a rabló hadakkal. Karcfalván Boros Gergely és Gergely Imre „egy társaságban lévén, oltalmazták a tatároktól magukat.” Így szereztek egy tatár lovat is. Hasonló eset történt Csíkrákoson is. Itt a pogányok levágták Dániel Péter Deákot, a rákosi tanítót, feleségét, Benkő Annát pedig, sok más emberrel együtt elhajtották. Egy későbbi forrás szerint talán a papot is.

A kortárs Cserei Mihály írja, hogy Szentmihályon egy lány szembeszállt a tatárokkal, akik a szüleit akarták megkötni, elhajtani. Kardot ragadott, de az egyenlőtlen harc-

¹⁷ Csíkszéki Egyházi Vízitációs Jegyzőkönyv. 1669-1714. I. sz. 6256. 1-111. old.

¹⁸ Székely Oklevéltár VI.k. Kv. 1897. 291-294. old.

ban a pogányok legyőzték és megölték a bátor leányt. Csomortánban is megfutamítottak egy kisebb rabló tatár csoportot.

Csiksomlyón Nizet Ferenc belga eredetű szerzetes csatarendbe állította a diákságot, a többi összegyűlt embert. A tatárok látván készülődésüket elkerülték az összecsapást. Ellenben Taploca határában egy kisebb ütközetre került sor. Itt sebesült meg a csikszentgyörgyi Szebeni István, aki rövidesen meg is halt.

Hosszúaszó völgyében is egy kisebb ütközet zajlott le. Megsebesült egy tatár nyíltól halálosan a csikszentgyörgyi Tompos István és a hagyomány szerint itt esett el Xantusz Keresztes is. Emlékére épült a Xantusz-kápolna Hosszúaszón.

Csikszentkirályon félreverték a harangokat. A férfiak felfegyverkeztek. Lestyán Miklós vezette őket, az összecsapásban elesett a tatárvezérnek a fia és még több tatár. A pogányok által elhurcolt emberek számát nem ismerjük pontosan. Számukat Cserei Mihály egypár ezerre, Lakatos István viszont mintegy 7000-re becsüli.

A betörés miatt Cserei Mihály Constantin Duca moldvai vajdát is hibáztatja. Ugyanis nem értesítette a csikiakat a készülődő tatárbetörésről. Cserei egyben magyarázatát adja Duca vajda magatartásának. A legfőbb vétkes Sándor János alkapitány (Cserei Mihály is így véli), aki elhanyagolta teendőinek az ellátását. Felelőtlenül viseltetett Csík sorsa iránt. Lakatos István krónikájának utolsó mondata is, véleményem szerint a csíki vezetőket, leginkább pedig Sándor János alkapitányt hibáztathatja, amikor azt mondja, hogy „így veszett el a székelység 12 törzséből egy, minden ellenállás nélkül”.

A rabok közül sokan tértek haza, akiket a rokonok, az erdélyiek kiváltottak. A többség bizonyára nem jöhetett haza soha. A szegényebb rendű emberekkel, a jobbágyokkal nem törődött senki, őket nem váltotta ki senki. Csak ha elszöktek, úgy szabadultak meg és tértek haza.

A rabságba esettek közül számosan megfagytak, betegségben meghaltak. Apor Ilnát, Cserei Mihály nagyanyját, amikor tatár földön meghalt, kihúzták a mezőre, el sem temették.¹⁹

Erdély a XVII. század végén két nagyhatalom: a gyengülő, hanyatló Török Birodalom és a megerősödő, terjeszkedő Habsburg Birodalom között vergődött. Fajáromból vasjáromba került, a török igát a német váltotta fel. Ezt a Lipót-féle diploma (1691), később pedig a karlócai béke szentesítette.²⁰ 100 évvel később a csikszentmihályi Sándor familia képviselője a betörés okát a bosszúállásban jelölte meg.²¹ Ez pedig a Török Porta parancsára és jóváhagyásával történhetett. A török ily módon Felcsíkon állt bosszút Erdély elvesztéséért.

Szőcs János

¹⁹ *Cserei Mihály*: Erdélyi históriája. Bp. 1983. 252-257. old. – *Endes Miklós*: I.m. 162-167. old. – *Lakatos István*: Csikkozsmási Domus História 61. old. – Lásd. Székely Oklevéltár. VI. Kv. 1897. 444-449. old. Lakatos szerint Szépvíztől csak örményt 120-at hajtottak el. – *Loesteiner Leonárd*: I.m. 543-550. old. – *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása II.k. Pest, 1869. 32-33. old, 38. old. 73-74. old. – Csikszeredai Állami Levéltár. Felcsíkszék peres iratai. F: 28/1, 9, 11., 16., 17-24., 26., 31-32., 37., 46., 70-74., 84-85., 90., 94., 106-108., 118., 140., 206., 207. old. – Alcsíkszék peres iratai. 29/1/20-21, 29, 37. 233., 266. old. 29/2/7. old. – A Székely Oklevéltár VII. kötetében tanúkihallgatást közölnek: „... tudja kgtek, ha (dánfalvi) Lukács Péter vött volna tatárt a felesége váltságában?” – A 2. tanú: a dánfalvi János Péter özvegye, Anna asszony: mondja, hogy (Lukács Péterné) „reménkedett... (rimánkodott) hogy a nagy Isten kedvéért őt váltta meg Lukács Péter.” 1702. 95. old. – 1724 körül, 30 év múltán a szentmihályi Ferencz Fülöp és Bányai Mihály Tatárországba mentek, hogy 50 tallérral kiváltsák Lukács Péternét, de „ki nem akart jöni, ki nem hozhatták” Ha igaz ez?

²⁰ Erdély története. II.k. Bp. 1986. 877-897. old.

²¹ *Szádeczky Lajos*: A csíki székely Krónika. Bp. 1905. 216. old. – Sándor Zsigmond írta a Sándor – Apor perrel kapcsolatban 1804-ben.

Az Amerikában kiadott „Kossuth-dollárok” történetéről

A szabadságharc leverését követően Kossuth Lajos, az emigrációba kényszerült magyar hazafiak vezéralakjaként célul tűzte ki, hogy külföldi úttal alkalmával barátokat szerez hazánknak és próbálja elismertetni ügyünk igazságos voltát. Emellett kereste azokat a gazdasági erőforrásokat, amelyek igénybevételével folytatható a nemzeti függetlenségért folyó harc.

Ennek érdekében utazott először Angliába, majd az Amerikai Egyesült Államokba, hogy az amerikai nép támogatásával próbálja előteremteni azt a kölcsönt, amellyel fegyvereket és más felszerelést szerezhet a függetlenségi harc felújításához. Így születek meg a „Kossuth-dollár”-nak becézett kölcsönjegyek, amik azonban nem számítanak a papírpénzek közé, hanem csak kölcsönjegyként kezelendők.

Kossuth Lajos 1851. decemberében az Egyesült Államokba utazott. A Humboldt nevű hajó, Kossuthal a fedélzetén december 4-én éjfél tájban kötött ki a Staten Island szigetén, ahol a hajó ágyúlövéseit 31 díszlövés viszonzta, jelezve az akkori Amerika 31 tagállamának üdvözlését.

Kossuth Lajos több mint hét hónapot töltött Amerikában, ezalatt bejárta annak szinte valamennyi államát, minden jelentősebb városát és mintegy hatszáz szónoklatot tartott. Egyéniségének varázsa, beszédeinek szenvedélyessége, s az ügy amelyet képviselt, mindenütt nagyszámú hallgatóságot vonzott. Célul tűzte ki, hogy az emigrációban élők fenntartására és a meginduló hazafias szervezkedés költségeinek fedezetére körútja során anyagi támogatást kér az amerikai néptől, esetleg a hivatalos szervektől is.

Kossuthnak azonban családnia kellett, mert amíg az amerikai polgárok nagy szeretettel és minden képzeletet felülmúló lelkesedéssel fogadták (A „Kossuth-láz”-ra jellemző, hogy újszülött gyermekeiknek többen Kossuth keresztnévet adtak), ugyanakkor a hivatalos körök óvatosak maradtak és nem kötelezték el magukat (anyagi támogatással sem) a magyar függetlenség mellett. Sőt a konzervatív és a rabszolgaságpárti lapok állandóan és hevesen támadták. Rendszeresen és rokonszenvesen csupán az akkortájt meginduló New York Times, az Evening Post és az Independent írt cikket Kossuthról.

A hivatalos szervek tartózkodása ellenére, a volt magyar pénzügyminiszter, majd kormányzó elnök elhatározása nyomán Kossuth-alap jött létre, amelyre először egydolláros hozzájárulást kért és kapott amerikai híveitől, a szónoklatain nagy számban jelenlévő hallgatóstól. Később öt féle címletben (1, 5, 10, 50 és 100 dollár) kölcsönjegyeket bocsátott ki, melyeken Kossuth teljes alakja, vagy arcképe látható, s a nagyobb címleteket (50 és 100 dolláros), valószínű üzleti fogásból, sajátkezűleg írta alá. A kölcsönjegyek közül az 1, az 5 és a 10 dolláros címletek keltezése 1852. február 2., míg az 50 és 100 dolláros címleteken 1852. július 1-i dátum olvasható. Az Amerikában kiadott kölcsönjegyeket az akkor forgalomban lévő dollár papírpénzekkel azonos minőségű és alakú papírra, fekete színben nyomták. A nyomóelemek acélmetszete rendkívül finom rajzolatú, gondos munka. Ismereteink szerint a Danforth, Bland and Co. New York Philadelphia cég készítette Fridmann és Georg, az egykori Badeni Köztársaság emigráns politikusainak felügyelete mellett.

A kölcsönjegyek angol nyelvű szöveggel voltak ellátva. Közülük az 1, az 5 és a 10 dolláros címleteken olvasható szöveg azonos, mely magyar fordításban így hangzik:

MAGYAR ALAP, Kívánatra egy évvel a független magyar kormány tényleges megalakulása után ennek a tulajdonosa követelhet egy (öt, tíz) dollárt. Fizetendő a Nemzeti Kincstárnál vagy ügynökségeinél New Yorkban, vagy becsérélheti ötven dollárról vagy magasabb összegről szóló négy százalékkal kamatozó és egy évvel az említett esemény után tíz egyenlő részletben visszafizetendő jegyekre.

Kossuth Lajos

New York, 1852. február 2.

Érdekességként megemlítendő, hogy a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum az Egyesült Államokból ajándékozás útján egy db. 1 dolláros címletű kölcsönjegy birtokába jutott, melynek hátoldalán fekete tintával angol nyelven írt korabeli feljegyzés olvasható, amely Kossuth Lajosnak a Mexikói-öböl partján fekvő Mobile nevű városkában (Alabama állam) 1852. április 3-án mondott beszédére utal. E kölcsönjegy értékét növeli és történelmi hitelessége mellett bizonyítja, hogy az egyszerű amerikai polgár rokonszenvezett a magyar szabadsággal és az ezt megtestesítő Kossuth Lajos ügyével, mert aki a kölcsönjegyet annak idején megvásárolta, a következő tanáccsal ajándékozta barátjának, vagy valamelyik hozzátartozójának: „Emlékezzék arra, hogy látta és hallotta Kossuthot és tanulja megbecsülni értékét és érezzen együtt ügyével.

Egyesült Államok – Alabama, Mobile. 1852. április 3.”

A Kossuth-dollárok a vártnál ugyan lassabban, de mégis szépen gyűltek. 1852. július 14-ig, Kossuth Lajos elutazásáig 83442 dollár gyűlt össze. Ennek a sommás összegnek ötödét a magyar menekültek támogatására, posta- és nyomdai költségekre, továbbá Kossuth utazásaira használták fel. Mintegy harmadát diplomáciai és titkosszolgálati kiadásokra fordították, végül 36 ezer dolláron hadfelszerelést vásároltak.

H. Szabó Lajos

Források: *Rubicon. Képes Történelmi Magazin 1992. évf. 2. sz.* – László Péter: *Kossuth Lajos Amerikában kiadott egydolláros kölcsönjegye. Veszprém Megyei Napló – Rádóczy Gyula – Tasnádi Géza: Magyar papírpénzek 1848-1992. Bp. 1992* – H. Szabó Lajos: *A Kossuth-dollárok története, Pápa, 1994.*

Blaha Lujza négy éve Hevesen és Tenken

Hevesen utca őrzi Blaha Lujza emlékét. Ma már – főként a fiatalok közül – itt is kevesen tudják, hogy a „nemzet csalogánya”-ként tisztelt, országos hírű, ünnepezt művész életében kitörölhetetlen nyomot hagyott Heves és a szomszédos Tenk. Idézzük fel, hogy került ide Blaha Lujza.

Az 1850-ben, Rimaszombaton született színésznő leánykori neve Reindl Lujza volt. Édesapja császári huszártisztból honvéddé lett, végigharcolta a szabadságharcot, majd annak leverése után vándorszínésznek állt. Blaha Lujza édesanyja is színésznő volt. Apja halála után egy Kölesi nevű színészcsalád vette pártfogásába, úgyhogy először Kölesi Lujza néven lépett fel Győrött – nyolcéves korában. Tizennégy évesen a budai Népszínházban játszott, közben Szabadvára szerződött, és alig tizenhat esztendő volt, amikor feleségül ment Blaha Jánoshoz, a szabadvai színház karnagyához, aki sokat foglalkozott zenei képzésével. Lujza az iránta való tiszteletből élete végéig Blaha Lujza néven szerepelt, bár Blaha 1870-ben bekövetkezett halála után még kétszer ment férjhez.¹

Még 1866-ban a debreceni Csokonai Színház társulatához került, itt látta őt először 1871-ben a Gerolsteini negyhercegnő című darabban Soldos Sándor, ez időben Hevesen élő és a pusztatenki család birtokán gazdálkodó földbirtokos, aki egy vásár alkalmával vetődött el Debrecenbe. Négy év múlva Soldos Sándor Pesten időzött, és állandóan társaságokban forogva sok kedves baráttra tett szert. Közéjük tartozott Péchy Andor is, aki egyaránt otthonos volt a főúri szalonok parkettjein és a híres színpadi csillagok öltözőiben. Egy napsugaras áprilisi délelőttön találkozott vele Soldos Sándor a Hatvani utcában (a mai Kossuth Lajos utcában). Péchy Andor megállította. Diskurálni kezdtek, és közben bemutatta Lujzának.²

Néhány hónappal később az akkor huszonöt esztendő, már körülrajongott művésznőt Némethy György Egerben időző színtársulata vendégszereplésre hívta meg,³ s egyik életrajzírója szerint „... harmadnapra már menyasszonya legvígabb mulattatójának...”⁴ 1875. augusztus 28-án jegyzi el Soldos Sándor, és három hét múlva, szeptem-

¹ *Kapor Elemér:* Egerben tartotta eljegyzését Blaha Lujza. Heves Megyei Népújság, 1975. szeptember 9. 5. old.

² *Rudnyai Soldos Sándor:* Emlékeim a Nemzet Csalogányáról. Kézirat. Heves, Helytörténeti gyűjtemény.

³ *Dr. Kapor Elemér:* i.m.

⁴ *Verő György:* Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében. Bp. 1926. 14 old.

ber 20-án, óriási közönség jelenlétében tartják esküvőjüket a pesti belvárosi templomban.

Az esküvő után egy hétig tartott a lakodalom Hevesen,⁵ majd az ifjú férj a pusztatenki úrilakba vitte feleségét.⁶ Itt és Soldos Sándor hevesi kastélyában laktak, a mai Blaha Lujza utcában. (A hevesi Soldos-kastély 1945 után tönkrement, a helyén házhelyeket létesítettek.) Az első hetekben, hónapokban a híres színész – naplója szerint – jól érezte magát a falusi portán. „Soldos Sándor, az uram, nagy szeretettel vesz körül... még a gondolataimat is eltalálja és mindenben a kedvemben jár.”⁷ - írja. Blaha Lujza érdeklődéssel figyelte a falusi nép életét. „Egész nap künn járok: mezőn, erdőn, pajtában és minden menyecskét, minden parasztleányt elfogok úton-útfélen, hogy beszélgessek velük. Mondják is mindenfelé, hogy: „ejnye milyen egy fain személy az ifjasszony”! Ők persze nem tudják, hogy én „tanulmányozom őket”, elilesem a beszédüket, a modorukat, szokásaikat, mozdulataikat. Láttam itt már lakodalmat, keresztelőt, búcsút, névnapi ünnepséget és mind jól a fejembe véstem, majd ha szükségem lesz rá, előszedem szépen az emlékezetemből, mint ahogy a kincseit előszedi az ember az almáriumból. Az én almáriumom egész kis kincsház immár, ebből jó sokáig lehet takarékoskodni.”⁸ - olvassuk naplójában.

De már házasságuk első heteiben, hónapjaiban öröm vegyült a fiatalasszony örömeibe, mert második férje semmi érdeklődést sem tanúsított felesége színházi dolga iránt. A művész nő fájó szívvel gondolt első férjére, Blaha Jánosra, akit egészen lefoglalt felesége „nagy jövő”-je, aki igazi nagy művésznőt akart csinálni belőle, aki azon volt, hogy Blaháné nevét, hírét messze országokban megismerjék.⁹

Soldos azonban nemcsak közömbös volt neje színházi munkája iránt, hanem végül azt akarta, hogy az hagyja el a színpadot.¹⁰ Így a jónak induló házasság rövid idő alatt elromlott. Blaha Lujza rájött, hogy Soldos Sándor nem hozzá való, megakasztja színpadi működését is „mert hiába, csak nem lehet nehéz szívvel jókedvűt komédiázni...”¹¹ A két, nem egymáshoz való ember négyévi házasság után, 1879-ben elvált egymástól.¹²

Blaha Lujza két év múlva harmadszor is férjhez ment, mégpedig báró Splényi Ödönhöz, akivel boldogan éltek. A művész nő 1901-ben a Nemzeti Színház örökös tagja lett, de megszűnéséig a Népszínházban játszott, ahova 1875 óta szerződés kötötte, és ahol mint a magyar népszínmű legkiválóbb tolmácsolója legnagyobb sikereit aratta. Utolsó nagy sikerét 1908-ban Csíky Gergely operetté átdolgozott Nagymama című színművében érte el. 1910-ben vonult vissza a színpadtól. A korabeli szerzők szerint neki köszönhetjük, hogy „Budapest ismét magyar város lett”, s „ő tette a Népszínházat a pesti német színház diadalmas vetélytársává”.¹³

Vörös Dezső

⁵ *Hevesi Járás*, 1926. február 6. 2. old.

⁶ *Borovszky Samu (szerk): Heves vármegye*. Bp. 1909. 35. old. *Borovszky Samu (szerk): Heves vármegye*. Bp. 1909. 35. old.

⁷ *Blaha Lujza naplója*. Közreadja Csillag Ilona. Bp. 1987. 141. old.

⁸ Uo. 141. old.

⁹ Uo. 141-145. old.

¹⁰ *Kéry Gyula: Blaha Lujza élete*. Bp. 1896.

¹¹ *Blaha Lujza*: i.m. 146. old.

¹² *Kéry Gyula*. i.m.

¹³ *Magyar Életrajzi Lexikon I.* Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Bp. 1967. 220. old.

Borbírák, pásztorok, faktorok

Hegyalja a XVII. századra egységes földrajzi-gazdasági fogalommá lett. Amikor a török elfoglalta az ország középső részét, a korábbi történelmi borvidékeken (a délvidéki, a szerémségi borok) elvesztették piacaikat. Szükséggé vált a már neves Hegyalja borainak országos kereskedelme. Ettől kezdve nemcsak a táj városaiban és a környéken élő birtokosoknál, de a felvidéki és szepesi városokban, sőt Lengyelországban is árusították. A XVIII. század elején az orosz Borvásárló Bizottság Tokajban kezdte meg működését. A cári udvarnak szőlői voltak itt. A sajátjukból próbálták fedezni az uralkodói háztartás szükségét.

A XVII. században virágzott a szőlőművelés, piacra termeltek, a bort értékesítették. Ez a XVIII. században sem változott, noha a gazdaságtörténelemben ez a majorok alakulásának időszaka. Hegyalja szőlőiben a robot nem volt kifizetődő. Bémunkában dolgoztattak. Voltak *csak pénzzel fizetett napszámosok*. Sok-sok előírás született, ezeket részben a szokások alakították, továbbá a vármegyék vagy városok hoztak rendelkezéseket. Ilyen például az 1610-ből megmaradt tokaji törvénykönyv: „Az' mely szőlőgazda, avagy vincellér szőlőpásztort akar fogadni, az maga vagy ura szőlőjében (a szőlőpásztor Szentlőrinc napban szokott beállani a szőlő őrzésére) ha az két kenyeret nem ad, a szőlőpásztornak, úgy mint 12 pénzt, avagy legfeljebb 16 pénzt fejül nem szabad adni. A szőlőpásztoroknak nem szabad szélleljárni a szőlőhegyen, hanem csak az harnadszomszéd szőlőjéig, mert ha az az városszolgái-, vagy kerülők negyed vagy ötöd szőlőben találja, vagy a szőlőnek gazdája megfogja, az bíróhoz viszi, az bíró 1 forintot veszen rajta.” Az ültetést, azután a nyitást, metszést, kapálásokat, kötözéseket, gyomlálást, majd a szüretelést és borkészítés módjait ugyancsak pontosan rögzítették. Hegyalján dézsmás szőlők is voltak. A XVII. századtól a városok maguk gazdálkodtak. A földesurak ugyan beleszóltak ügyeikbe de a hegyaljai szőlők miatt bizonyos függetlenséget is élveztek. Kialakult a sajátos hegyaljai mezővárosi önkormányzat.

A megyék városai, a hegyaljai települések, a szőlőbirtokosok és a felvidékiek (így Bártfa, Lőcse, Eperjes és Kassa szabad királyi városok) küldöttei megjelentek a mádi megyegyűlésen 1641. március 26-án és rögzítették a szőlőművelés rendjét, az ültetést, a munkáltatást, a szüretelést. Pontosán megjelölték a Hegyaljához tartozó városokat. Ezek a következők: Erdőbénye, Bodrogkeresztúr, Liszka, Mád, And, Rátka, Szántó, Szerencs, Tarcal, Tállya, Tokaj, Tolcsva és Zombor. S persze Patak és Újhely. A hegyaljai városok mind Zemplén megyében voltak, kivéve Abaújszántót, ami Abaúj része volt, de földrajzilag a szorosán vett Hegyaljához számították. A rendtartás 33 pontban írta le a szőlő munkáltatását, a napszámhátrékat, majd a borbírók esküjét: „Én esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek teljes szentháromság egy bizonyos örökisten, hogy én ezen borbíróságra kiválasztván, és ezen hivatalt elvállalván, minden kezem alá veendő borait a nemes városnak oly gondviselés alá veszem, hogy ezáltal semminémű kárt ne valljon. Minden borvételeket úgy iparkodom megtenni, hogy azáltal hasznát kereshessem a nemes városnak, és mindeneket félretévén, minden atyafiságomat, adományt, haragot, félelmet és mindennemű emberi tekintetet, magam hasznát és mindennemű kigondolható emberi ravaszságot, abban mindennemű kötelességeimet úgy teljesítem, amint az igazság kívánja. Kocsmárossal és bodnárral semminémű ravaszsággal egyet nem értek, sőt minden cselekedeteire felvigyáztván tiszta italokat és az áron, amelyen meghatároztatik, úgy mérjen, felvigyázok. Igaz mértékére gondot viselek, az üres hordókról, seprőről szoros számot tartok és arról az előnyben adandó rendelés szerint igyekszem, Kocsmárostól a pénz szorgalmasan beszédem, számotvetek, hogy pénz sehová el ne költsek, egyszerűen mindenekben magamat híven és igazán viselem, Isten engem úgy segítjen.”

Ha az eskü és a tények ismeretében képzeletben visszalépünk, hamar kiderül, mennyire fontos hivatal volt a borbíróé. Vegyük azt az esetet amikor valaki a fogadóban jóféle furmintot rendelt. Megkóstolva viszont úgy érezte, hogy csak mászlást (azaz összeöntött keverék bort) kapott. Szó szót követett, s valakinek igazságot kellett tenni. Mentek a borbíróhoz. Ha ő a mintát megkóstolva furmintnak nyilvánította, azt a vendégnek el kellett fogadnia. Másik eshetőség. A kereskedő nagy tételben, több hordóval vásárolt bort. Természetesen saját edényeiben kívánta elszállíttatni. Az átfajtásnál azonban kiderült, hogy pár liternyi különbség van a két hordó között. Miből adódhatott ez? Ravaszágból. A gazda – jó előre számítva a kereskedőre – azzal ment a bognárhoz, hogy hetven literes hordót rendel, de némi forintokkal rávette arra, vastagabb dongából készítse. Így néha öt liternyi bort is nyert. A vevő sem tett kevesebbet. Ő vékonyabb dongából kért hordót. Így hetven helyett olykor hetvenöt literes edénye volt. Vita lett, hogy hiányzik vagy több a nedű. A borbírónak kellett döntenie, s ha ő azt mondta, hogy a gazdái hiteles, akkor a kereskedő mehetett...

A hordómanipulációk ellen akként védekeztek kétszáz év ezelőtt, hogy megszerveztek hitelesítő helyeket. A fába égetett pecsét igazolta, a szám mutatta a valódi űrtartalmat. Más bajok elkerüléséért is szólt a szőlőpásztor esküje. Tarczal város 1701-ben így esküdttette pásztorait: „Esküszöm az egy élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek teljes szentháromság egy bizonyos örökisten, hogy én a szőlőpásztorságbéli szolgálatomat magamra vállalván, félreteszek atyafiságot, adományt, ígéretet, barátságot, szomszéd-ságot, haragot, félelmet és mindennemű emberi tekintetet, magam szőlőpásztori szolgálomban éjjel és nappal szorgalmatos vigyázással eljárók, magam töltvényeimben mai naptól fogva egész szolgálatom végeztéig mindenkor jelen leszek, onnan sem bé a városban sem járásomon kívül vadászatra és munkára nem járok, hanem a reám bízott szőlőknek terméseiben és abban is alatta lévő gyümölcsökre szorgalmasan gondviseléssel lések, abból magam hasznára a legkisebbet el nem veszek, annyival inkább másnak pénzért el nem adok, el nem ajándékozok és el nem vesztegetek, sőt gazdáim hírek nélkül még cselédjeiknek is legkisebbet szedni és elhordani nem engedek. Hogy ha pedig valamely lappangó idegen embereket, avagy magam szőlőpásztor társaim közül is kárt tévő személyeket tapasztalni fogok, azokat én tekintetes uradalmi tisztseimnek bírák uraiméknak azonnal bejelentem. Gyümölcsfákat, szőlőkarókat fel nem tüzelem, el nem hordom, kárban találandó marhákat behajtom, a város főbírájának bejelentem. A mellettem lévő inasokat is fenytésben tartom, és reájuk szorgalmasan vigyázással lések, hogy az általuk is legkisebb kár ne történjen. Végezve fenntartván ezen méltóságos királyi uradalomhoz való hűségemet, hogy ha dézsmálás alkalmosságával a dézsmával tartozó gazdák közül olyasmit tapasztalok, aki dézsmályát akár-mely cím alatt megcsalni szándékoznak, azt azonnal bejelentem. Egyszóval magamat minden igazán és híven viselem. Isten engem úgy segéljen.”

Aki az esküt nem tartotta be, bizony elküldték, mert a szőlőpásztorság fontos hivatal volt. Amikor már nem volt szükség kapálásra, s a szüretre készültek, akkor kiegészítő jövedelemre tett szert az, akit szőlőpásztornak megfogadtak. Tudjuk, hogy néha a hegyen hált a termésre, a szüretelő edényekre és a borházra vigyázva. Sőt, téli szőlőpásztorok is voltak, akiknek ugyancsak megmaradt a XIX. század elejétől a hitformulája: „Téli pásztorságom ideje alatt azon szőlőket, borházakat, gyümölcsfákat, egyszóval mindent, ami őrzésemben, gondviselésem alá bízott, híven, igazán és józanon megőrzöm és megoltalmazom. A gyümölcsfákat és szőlőkarókat fel nem tüzelem, se másnak feltüzelnem nem engedem. A városba részeskedni bé nem járok, őrzésemben éjjel és nappal felvigyázok, és lehető károkért, amelyek az én gondviseletlenségemből eredhetnek, felelni tartozom. A szőlőgazdákat és gazdákat illendő becsületben tartom, őket semmi esetre meg nem kissebbítem. Bírám a nemes tanács, és a szőlőbirtokos uraknak, gazdáknak engedelmes és szófogadója lések. Más téli pásztorok ültet-

vényére hálni nem megyek, sem azoknak kárt tenni nem igyekszem, sőt, ha azoknak őrzésekben valami kárt észrevennék, azt is bírának bejelenteni köteleztetem. Isten engem úgy segítjen."

A szőlőpásztorság – az eskü szövegek egyértelműen bizonyítják – bizalmi állás volt. Olyan, amelyikben visszaélésekre, egyéni üzletelésre alkalom kínálkozott. A tapasztalt, a már előfordult dolgokat felsorolta a minta. Bizonyos előrelátással a meg nem történeteket tiltották. Az *érték* megőrzése volt a lényeges. Hogy amíg a végtermék (a bor!) eljut a fogyasztóhoz jó minőségben maradjon.

Az eladásra, a kereskedésre számítottak birtokosok és bortermelő városok. Hegyalján léteztek a termés adásvételéhez kapcsolódó hivatalok. Az uradalmi és városok alkalmazásában lévő szőlőbecsüsök. A becsüs éretett a szőlőhöz, s azt is tudta, hogy melyik őrzésben, melyik hegyháton, dűlőrészben milyen értékű szőlők voltak. Ismerte a terület fekvését, a fajtákat, s azt is, hány tő van a sorokban. Ezekre alapozódott szakvéleménye. Ingatlan átíratásoknál, az ezekről készült jegyzőkönyvekben, az örökvallásokban, örökösödés esetén az ő véleményét fogadták el.

Hegyalján a XVIII. század végén már dolgoztak azok az üzletkötők, akiket faktornak hívtak. A XIX. századi esküformájuk: „Faktornak választattam és kineveztettem, ilyen helyzetűemben félretéven akármely adományt, jutalmat, kérelmet, szeretetet, félelmet, haragot, gyűlötséget, atyafiságot, szomszédságot, barátságot, kedvezést és minden világi tekintetet, a vevő oly borokhoz, amilyenekre szükségét nékem kijelentette, minden személyi válogatás nélkül, és részrehajlás nélkül vezetem. Fáradtságomért a meghatározott mennyiségnél, úgymint 100 forintból 2 forintnál, melyből 1 forintot a vevő, 1 forintot pedig eladó fizet, többet el nem fogadok, sem egyéb ajándékot ezen szín alatt el nem veszek, és hozzátartozóim által is el nem vétetek. Sem az vevőnek, sem az eladónak pénzét le nem tartóztatom, se magam személyében, sem másnak támogatásában. Ezen szolgálatom ideje alatt kereskedésben nem avatkozom, a vevő helyett alkudni, vagy a bor árát megszabni nem fogom. Keresetemet a többi faktortársaimmal együtt egyenlően megosztom és erről minden két hétben nekik számot adok. Ha akár faktortársam, akár más ellen összehatározást megszegő visszaélést észreveszek, illető szolgabírásommal azonnal bejelentem. Hamisított borokhoz a vevőt nemcsak nem vezetem, sőt az eféléket, mihelyest tudomásomra jönnek, azonnal előljáróimnak bejelentem. Isten engem úgy segítjen és minden szentek."

Érdekesekek még azok a források, amelyek a nevezetes hegyaljai kocsmákról, a kocsmáltatás módjairól szólnak. A nagyobb városokban és forgalmas helyeken, így a megyeszékhelyen, Újhelyen, Patakon és Tokajban voltak a leghíresebb kocszmák, valamint Kistokajban, Nagytokajban: Feketesas, Ispotály, Lovas, Kávéház, Kúria, Háromrózsa, Sörház, Filagória, Keresd és a város kocsmái. Szerencsen vendégfogadó volt a Szarvas, Rózsás, Csillag, Fejér medve, Galgóci, Sárkány és Korona. Ezeken kívül számolták a kurtakocsmákat, állásoshelyeket, a szobákat kiadó fogadókat. A kocsmák voltak azok a helyek, ahol a hegyaljai kapások, illetve a lakosok kibeszélgethették magukat. Járattak naptárakat, különféle kalendáriumokat, azokból felolvastak, véleményyt cseréltek, áldomást ittak. Külön szabályozták a kocsmái rendet. A kocsmárosnak sokszor különleges feladatai is voltak, mivel betyárok találkozóhelyként jelölték meg az ivót, aztán idegen jövevények is meghúzódtak ott. Ezekre a megyei főszolgabírók külön figyelmeztették a kocsmárosokat. Kötelező volt a gyanús vendégek bejelentése. 1818-ban a hegyaljai főszolgabíró kihirdette, hogy két böszörményi néplázító bujdosik a Hegyalján, és a kocsmárosokat utasította, „a helybéli vendéglátók naponként adják bé a bírónak a náluk megállapodott utasok neveit, s gyanús utasokat azonnal leendő megadásra szólítsák.” Másik érdekesség: „1822-ben erőszakos haramiás megtámadások és ragadozások következtéből kötelességül tészem a bírónak, hogy december 8-tól az alább említett helyekre – mód szerint – egész március 1-ig a

megkivántató vártakat kirendelni el ne mulasszák, a Pécsi, Langi és Kazinczy-féle kocsmákban. Vasárnap reggeltől kedd reggelig Liszka városa bírása fog kirendelni hat vasvillás embereket, azaz minden csárdába kettőt, keddtől péntek reggelig Erdőbénye szintén annyit, péntek reggeltől vasárnap reggelig Bodrogkisfalva ugyanannyit." Gondoltak arra is, hogy hosszabb őszi, téli estéken mennyi baj történhet. Ezért elrendelték: „Hosszabb éjjelek idején elkövetni szokott tolvajlásoknak a lehetőségének gát vetessen. Ezért estvéli 9 órától való kőborlást, kocsmákon dorbézolást szorosan tilalmaztatik, a kocsmákon strázsát Erzsébet naptól József napig pontosan állíttasson." Meghatározták, hogy a mulatókat reggeltől délig zárva kellett tartani, mert az ottani muzsikálás zavarta volna a templomba járókat. Csak déltől, mégpedig nyárban estvélig 10, télben pedig 9 óráig engedtetik meg a muzsikálás. Akik pedig napközben délelőtt a fogadóknak muzsikálnak, elsősorban a zenészeknek muzsikáló eszközei szedettessenek el, második ízben pedig 12 botokkal bünhődjenek.

Külön előírások készültek arra, hogy adhat-e hitelt a kocsmáros, milyen mértékben. Erről Leboczki, a hegyaljai főszolgabíró 1802-ben a következő körlevelet küldte a fogadóknak: „Mint hogy tapasztalhattok, hogy a kocsmárosok a szegénységnek nagy terhével a tekintetes nemes vármegye statuma és parancsolata ellen sok italokat szoktak hitelbe adni úgy, hogy a szegénységnek nagy romlásával azon hitelben adott italoknak árában marhát, életet, dohányt és egyebet a szegénységtől maguk akaratjuk szerint szoktak megvonni, a szegénység kárvallásának és ezen fortélyos szokásnak eltávoztatására való nézve parancsoltattatik a bírának, hogy gazdáknak 3 rénus forint, házas zselléreknek 1 forint 30 krajcár, házatlanoknak és szolgáknak 30 krajcáron felül senkinek hitelbe italt kiadni szabadságában nincsenek. Ha valakinek ezen kívül a kocsmáros italt fog hitelbe kiadni, semmi dominális és bírói asszisztencia nem fog nékije kirendelni, hanem annak árát el fogják veszteni." Az ilyen hitelt behajtani nem segítették hatósági eszközökkel. Olaszliszka város a XVIII. század végén nagyobb engedményt hirdetett az italmérőknek hitel adására. Megengedték, hogy a birtokosoknak négy magyar forintig adhatnak., „feljebb italuk elvesztése árán merészeljenek csak adni." A szolgáknak még gazdájuk tudtával sem adhatnak egy krajcárnyit sem.

Az ősi, századok alatt kialakított mesterségeket a pusztító vészek, a történelem forgozsele elsodorták. Vannak, akik a feladatok megváltozásával (elsorvadásával) magyarázzák ezt. Most, hogy kísérlet történik a történelmi folytonosság helyreállítására, el kell gondolkodni azon legyenek-e ismét Hegyalján borbírák, szőlőpásztorok és faktórok.

Laczkó András

„Valamennyiünknek el kell készülnünk arra, hogy az élet meg akar fosztani bennünket a jószágba és igazságba vetett hitünkötől, de erről a hitről és lelkesedésről mégsem szabad lemondanunk.”

Albert Schweitzer

Nemi erkölcsök, magzatveszejtés a történeti Baranya református falvaiban¹

1885-86-ban a püspök – látogatása előtt – Alsó- és Felső-Baranya református lelkészeitől jelentést kért, egyrészt a falvak anyagi állapotáról, az egyház vagyonáról és a presbitérium működéséről, az iskola helyzetéről, másrészt a gyülekezetek erkölcsi életéről. A kutató számára valóságos kincs rejlik ebben a terjedelmes iratsomagban, úgy a történész, mint a néprajzos közelebb kerülhet a korabeli életviszonyok megismeréséhez ezen dokumentumok elemzésével.

A lelkési jelentések az alábbi főbb témaköröket érintik a püspök kérdéseire válaszulva: 1. vallásosság, istentiszteleten való megjelenés; 2. adakozás az egyház és iskola javára; 3. az egyházi emberekkel szemben tanúsított viselkedés; 4. a nazarénus hit térhódítása; 5. fényűzés; 6. vadházasságok; 7. magzatveszejtés; 8. káromkodás, trágár beszéd; 9. bűnözés; 10. perpatvarok, veszekedések; 11. iszákosság.

Nemi erkölcsök

Sok lelkész panaszkodott gyülekezetének nemi erkölcsére, a kicsapongás, a fiatalok szabadon viselkedése visszatérő témái a bizalmas jelentéseknek. Természetesen akadt falu szép számmal, ahol a lelkész megítélése szerint a gyülekezet istenfélő és erkölcsös életet folytatott. Ez egyrészt a kisebb, elzárt falvakra volt jellemző, ahová még nem „szivárgott be” az erkölcstelenség a városokból. Másrészt azokra a községek-re is, ahol a pap igazi egyéniség volt, olyan személy, akire gyülekezete felnézett, akinek a szavára hallgattak. Ilyen falu volt például Kákics. Ugyanakkor a városok, a révátkelőhelyek, a forgalmasabb közlekedési csomópontok, a több falu tulajdonát képező hegyek, szomszédos szántóterületek „lazították” az erkölcsöket, hiszen számos alkalom nyílt az ismerkedésre. Csaknem valamennyi faluban divat volt ősztől tavaszig a „játsház” bérlése, ahol a fiatal fiúk és lányok a téli esteken táncoltak, énekeltek, bolondoztak, és a lelkészek – sokszor túlzó – leírásai szerint nemi vágyaikat is kiélték.

Drávapalkonya lelkésze is beszámol erről a szórakozási formáról, hozzátéve, hogy nyáron a fiatalok a falu alatt folyó Fekete-víz partján találkoznak a mezőn, és itt leginkább énekléssel, a fiúk szivarozással és udvarlással töltik az idejüket. A lelkész gyaláztosnak tartotta, hogy még odáig is „merészkednek” a fiatalok, hogy egymás mellé heveredjenek. Hogy mennyire sötét és eltűzött képet festett a lelkész a fiatalok – valószínűleg nagyrészt ártatlan – évdéséről, azt ő maga is bebizonyította, hiszen jelentése végén leszögezte, hogy a paráznaság vétkét nem követik el.

Sokkal szigorúbban és elítélőbben szólt gyülekezete ifjú tagjairól a szaporcai pap. Először is mélységesen elítélte a szülőket, akik nem szabnak határt gyermekeik viselkedésének. Ő is szólt a játsházakról, melyet leírása szerint a fiatalok maguk is „bordélyháznak” neveztek. „Ez a vasárnapi iskola, hol a 12 évet meghaladott gyermek a közsokásokba vezetetik” – írta a lelkész. Úgy vélte, ez a hely nem csak a „fajtalanság képző intézete”, ahol a serdülő leány „elveszíti az ártatlanság és szemérem vele született hímportát”, hanem mindenféle rossz szokás, trágár beszéd és erkölcstelen dal tanulásának is a színtere. A szüzesség a szaporcai lelkész szerint gyülekezetében nem nagy érték, hiszen „jó munkás, szépen ruházkodó, hegyeken, vásárokon, búcsúkon ismert leányok még fattyúval is többször jó házasságot csinálnak. A megessett leány egyszerűen levágja a haját – mint minden új asszony –, felteszi a czifra menyecske fő-

¹ A tanulmányban idézett források a Ráday Levéltár gyűjteményéből származnak, dr. Sándor László bocsájította ezeket rendelkezésemre.

kötöt, beül az első templomi székbe az új menyecskék közé, s minden rendben van. Kárhoztatást, megvetést nem tapasztal, még szülei részéről sem. Itt a humanisták eldorádója van.”

A viszlói pap szinte a fentiekkel megegyező sorokkal jellemezte saját gyülekezete fiataljait, akik vasárnaponként a játszóházban „kártyáznak, triviális nótákat dalolnak, fajtalankodnak s így készítik elő jövőre a maguk számára a családi boldogtalanságot.” E falu lelkésze beszámolt még egy másik jelenségről, melyet szintén több gyülekezetről szóló jellemzésben olvashatunk, ez pedig a szőlőpásztorkodás. A viszlói hegyen abban az időben 42 község lakosainak volt szőlőbirtoka, és a lányok szőlőérés előtt 4 héttel felvonultak a hegyre szülei présházába, hogy szüretig vigyázzanak a termésre. Vasárnaponként aztán a legények is utánuk mentek, és a hegyen együtt mulatoztak, ittak, fajtalankodtak – a lelkész szerint. Ahhoz, hogy borhoz és húshoz jussanak, a mulatságra vágyó fiatalok szőlőt és baromfiakat loptak a közeli falvakból, és a présházak közelében főztek vasárnaponként. Bizonyos falvak esetében nemi betegségekről is érkeztek tudósítások, például Nagyharányból. Az ottani lelkész ezt kicsapongásnak, nemi szabadosságának tulajdonította.

Alsó-Baranyából a papok főként vadházasságokat jelentettek. Kölkeden például 8 pár élt házasságkötés nélkül, Laskóról pedig azt jelentették a püspöknek, hogy a vadházások száma e faluban sem több, mint másutt, de ez a jelenség a világi hatóságok elnéző magatartásának köszönhető. Ugyancsak a laskói lelkész írt arról, hogy Alsó-Baranyában „elharapózott” a nők bujasága; szerinte ez főként a fényűzésnek a következménye.

„Magzatveszejtés”

Alsó- és Felső-Baranya református gyülekezeteit is megérintette a múlt század utolsó évtizedeiben a „születésszabályozás” furcsa módja. Számos faluban – noha kivételek is jócskán akadtak – a házaspárok csak egyetlen gyermeket akartak felnevelni. Köztudottan így volt ez az Ormánságban, de számos más településen is, és egyáltalán nem csak a reformátusok körében. Ha a családban egy gyerek nőtt fel, akkor egybentartható volt a vagyon, és több pénz tellett „fényűzésre”, ruházkodásra, a ház, a birtok csinosítására, javítására. Számos kutató foglalkozott – már a múlt század végétől kezdve – a baranyai népesség fogyásának okaival, a magzatveszejtés és a fogamzásgátlás különböző módjaival. Az általam vizsgált iratokban a papok leginkább annak leírására vállalkoztak, hogy milyen módszerekkel folyt Baranyában az „angyalcsinálás”. Elrettentő és hátborzongató leírásokat is találhatunk elvéve a korabeli bábák és kuruzslók „műtétjeiről”, akik számos nőt – köztük tanultakat és gazdagokat is – „átsegítettek” magzatukkal a másvilágra.

Old község lelkésze szerint a legtöbb anya azért fél a sok gyermektől és lesz magzatvesztő, mert szeret gond nélkül, jól élni. A nagyvátyi asszonyok körében is dívott a magzatvesztés, pedig a faluban több fiatalasszony is áldozatul esett a „műveletnek”. A pap szerint azért nehéz megállítani ezt a folyamatot, mert „az úri osztályhoz tartozó nők, sőt a mi legszomorúbb, némely tisztelendő asszonyok is gyakorolják – és ezt a mi népünk jól tudja.” Kovácshidán szintén tudott a pap szerencsétlenül járt asszonyokról, akik „két napi kínos szenvedés után meghaltak, hagytak maguk után több árvaťat”. A gyüdi lelkész konkrét neveket is említett jelentésében, talán ebből az iratból érezhetjük meg leginkább azt a szörnyű tragédiát, mely asszonyok és családok tucatjaival megtörtént a XIX. század végén. A lelkész szerint vannak férjek, akik maguk adják az 5 forintot (tehát ennyibe került...) a feleségüknek, hogy „kenesse ki magából” a magzatot a „csarnótai banyával”. A lelkész leírásából megtudhatjuk, hogy a legveszedelmesebb egy Novákné nevű, Siklóson élő bábaasszony volt, akiről több falu irataiban is olvasha-

tunk. A siklói református tanító felesége is őmiatta halt meg, amint a gyűdi jelentésben olvasható, bár ő nem magzatvesztés miatt. „...Szűcs Dániel siklói ref. tanító sírva beszélt nekem, hogy míg ő temetni volt, harmadnapos gyerekágyas nejét kiherélték (?), a Novákné kiszakított belőle egy darab húst, meg is találta egy papírba takarva, de később eltűntették. Neje sok és hosszú szenvedés során – belső részei elszakadván – meghalt.”

Egyedül a szaporcai lelkész írt fogamzásgátlásról – valószínűleg a coitus interruptusra célzott –, az ottani bába ugyanis úgy válaszolt, amikor a pap a magzatvesztésről kérdezte, hogy „...nem kell ezeknek a magzat elvesztése, hanem úgy teszik, hogy magzat ne is legyen! ez annyit tesz, mint a nemi gyönyörülésnek előre megfontolással, s korlátolt élvezése. (...) Ez rettentő bűn, s idővel a nép rohamos fogyását fogja eredményezni.”

Alsó-Baranyából is hasonló tartalmú jelentések futottak be a püspökségre. Laskóból például a lelkész azt írta, hogy minden háznál egyke van, „...s hogy ez így történhesék, nem riadnak vissza a bűnös eszközöktől. (...) Ez megint kisebb-nagyobb mértékben a baranyai református magyarság átka.” Kölkedről ugyanezeket írta a pap, és a bellyei lelkész is azt közölte, hogy a magzatelhajtás mind falujában, mind pedig az egész környéken „nyílt titokban üzetik.”

Hosszasan vallathatnánk még az egykori iratokat, hogy a nemi erkölcsök és magzatvesztés vonatkozásában újabb kiegészítésekkel éljünk. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a református falvak lelkészeinek jelentése csak egyfajta forráscsoport a témakör vizsgálatához, mely ugyan kitűnő anyag a kutató számára, de önmagában kevés lehet. Ezért ez a tanulmány nem kívánt átfogó képet nyújtani a címben jelzett témákról, inkább csak egyfajta adalék, gondolatébresztő a múlt század végének életviszonyairól.

Ambrus Attiláné dr. Kéri Katalin

Új ház épül

Elmúlt a húsvét ünnepe, aztán teltek a napok úgy, mint azelőtt. Már ki is mehettünk az utcára játszani, ha jó idő volt, s az eső el nem rontotta. Ilyenkor persze a kedvünk is elromlott, várni kellett, amíg megjön a jó idő. Hát vártunk. Apám is azt várta.

„Amint meggyün a jó idő, rögtön kezgyük az ípitkezést. Mire aratnyi kell, tető alatt lesz, bearatok, becsipelek, betapasszuk, után menek kubikolnyi a balaton körútra.” Ezt olyan meggyőzően mondta apám, mintha már ott is volna, és zsebei tele volnának a keresett pénzzel. Bízott és roppant rózsásnak látta a jövőt. Kedvét, akaratát, a bizakodás irányította.

Előre szervezte a munkát. Minden legyen mire szükséges lesz. Sok földdöngölő bunkót szedett össze szomszédoktól, ismerősöktől, lapátokat, vödöröket, vályogtéglahordó saraglyákat készített elő figyelmesen, nehogy a munka indulásnál fennakadás legyen. Összejárta a rokonokat, sógorokat, ismerősöket, kérte a segítségeket, számolgatta a leendő munkások létszámát.

„Kettő rakja, egy kívül, egy belül. Kettő aggya. Egy faragja. Egy poroz, egy saral, egy a sarat csinálja. Kettő meg plajbariktolja a léccel. Szóval leszünk vagy tízen tizenöten. Majd halad szaporán!” „Majd. Csak győzzek nekik főzni.” – jegyezte meg anyám, és az arcán, olyan aggodalom látszott, mint tavaly a zivatar előtt, amikor azt mondta, hogy még máma eső lesz! „Honnan veszek annyi edínyt a főzéshez? El se fér a masinán! Minden nap megfőzhetnék egy disznót. Könnyű neked. Neked az nem gond. Csak ott

legyen az ítel mire elgyün az ebéd ideje. Nagyobb gond lesz a nekem, mint neked az egisz ípitkezés. Dehát mit töröcc te azzal. Csak ott legyen.”

Apám csak nézett, egyik lábáról a másikra állt, majd a torkát köszörülte.

„Hát, valahogy azír, szóval, majd csak meg lehet. Ennyi kell!! Hiába! No nézzük mán meg, hogy mi van a háznál?! Van bab, krumpli, főzhecc tészta, meghát, amit lehet. Van kóbasz, ódalos sonka, ami van, abbú, ahogy szoktad. Hidd el a testviredet meg anyádot, valahogy majd megfőztök. Tuggyák azok azt, hogy nem lagziba gyűnnek.”

Gond, nagy gond volt most minden. Anyám is összejárta a rokonokat, szomszédokat. Ő is segítséget kért, szüksége volt rá. Kapott segítséget, innen is onnan is, ilyet is olyat is. Juliska néni megígérte, hogy az építkezés idejére tejfel, tejfellel látja el a konyhát, tojásért is mehet Anyám. Mária néni egy szakajtó babot adott, azt mondta, nem kell megadni. „Most bajba vagy fiam, ilyenkor jól esik.” – mondotta. Keresztanyám ígérte, hogy minden nap eljön főzni, hoz magával edényeket is. Nagyanyám csak anynyit mondott, hogy majd ott leszek én is. Minden rendben volt hát, indulhatott a nagy munka. Jött a segítség a döngölő bunkóra és a fakanálra egyaránt.

Mint a hangyaboly olyan volt az épülő ház környéke. Egy Kovács nevű ember, olyan mesterféle, iparos, ahogy mondani szokták, méreget, karóz, zsinóroz. Apám kezében kis papír, amire felirogatta bontáskor az épület méreteit. Az szerint megy most az alapozás, a ház nem lehet másforma, mint amilyen volt. A mérések nyomán már ássák a földet kifelé az alapárokból. Ki kell hányni az eleven talajig, ennél megakad az ásó hegye. Tovább nem kell ásni. Kipucolják az árokból a fellazult földet, és már duhognak is a földdöngölő bunkók. Körülbelül 10 cm vastagon került vissza a föld az alapárokból, és akkor neki a bunkót. Olyan keményre kell döngölni, hogy a vasszőget ne lehessen beverni a földbe. Így került vissza a föld az alapárokból, sorba, keményre bunkózva.

Közben az ebéd is elkészült a konyhában, fazékba, tálakba, szatyrokba, kosarakba pakolva vitték az embereknek. A hatalmas cseréptálat körülülték az emberek, kanalat fogtak, és nem kellett a biztatás. Mindenki evett kedve szerint. Anyám azért mégis bátorított. „Lakjon jól mindenki, hozok még ha kell, van még a fazékba.” Közben örült, hogy nem vallott szégyent az ebéddel. Ő is drukkolt, nemcsak Apám. Jólesett neki, hogy dicsérték a főztjét.

„No, pipahulya ne!!” – kínálta Apám dohánnyal az embereket. Amíg a pipadohány kiégett, egyikük jobbra, a másikuk balra dőlt, volt aki hanyatt, volt aki hason feküdt, hanyatt tartásban pihentek, pipáztak. Anyám keresztanyámmal az üres tálakat, fazekakat, kanalakat rakta a kosarakba, szatyrokba. Aztán vissza a konyhába haza. Pipahulya után pedig újra felhangzott a munka zaja, dühöngött a bunkó. Este apám elégedetten megjegyezte: – „Azír elég szíp haladás vót itten máma!” Másnap újra döndölődtek, és csak harmadnap került arra sor, hogy az első sor vályogtéglát lerakták a földre. A negyedik napon estig már hat sor volt felrakva.

Még az ebédnél kérdezte Anyám, hogy hány sort kell rakni összesen. Huszonegyet – mondták neki az emberek. Tehát még tizenötöt kell fölrakni. Igen ám, csakhogy mindig nehezebb és nehezebb lesz, mert állványt kell csinálni a falazáshoz. Arról pedig rosszabb dolgozni. Azután ott van az ajtók ablakok áthidalása. Azokkal pedig sok a gond.

„Ezt nem lehet összevágni, itt nem lehet kapkonnyi, ez nem hólyag, ezt nem lehet felfújnyi!” Így véleményezték az emberek az építkezést, többször elhangzott köztük az ilyen mondás. A napok teltevel az emberek hangulata is csendesedett, de még a létszámuk is csökkent. Körülményesebb lett a téglá szállítása körbe a falak mentén, és belül a ház belsejébe. Az utolsó sorok már keservesen lassan haladtak. Már a második hét közepén tartottak, mikor a fal végre elkészült. Apám rossz időtől tartott, félt, hogy megázik és tönkre megy a fal, a sok téglá, munka. Az égbolt alján nagy bodros felhők

tarajosodtak, és az esti homályban már látszottak a villámlások. Apám itt szokott aludni, amióta elkezdtek az építkezést, a téglakazal mellett a szalmában, a nagyszőrű bundába burkolódzva. Deszkából csinált maga fölé tetőt, de azt hiszem nem sokat ért volna egy jó zivatar ellen. Pakolászott még, összerakta a szétmaradt szerszámokat, rágyújtott, azután lehúzódtott a rögtönzött vacokba. Még hallotta a távoli mennydörgést, arra gondolt, lehet hogy az éjjel fordítani kell a bundán egyet. Azért elaludt, miután letette a pipát, hiszen a zivatar még igen messze volt.

Csak reggel felé ébredt meg, mert a zivatar szerencsére másfelé vonult, így nyugodt éjszakája volt. Sógorai és egy-két régi igazi barátja kitarott mellette, heten voltak és most már a gerendákat kezdték felrakni a falakra. A régi padlásdeszka mérete, és a sárgerendán bevéselt jelek adtak útmutatást az elhelyezésben. Ment minden rendben, örültek a sikernek. A bedesztkázott gerendafödemen már biztonságosan dolgozhattak. Befalazták a gerendák közeit és beállították a szarufapárokat a megszámozott sorrendben. „Csak a tető rajta legyen, aztán a többi már majd megy” – mondták többször is. Ezzel ugyan csak magukat hitegették, mert valójában még rengeteg munka volt hátra. Az azonban igaz volt, hogy ha a nádfedés rajta lesz, a többi munka már nyugodt módon végezhető el bármikor. Anyám a főzéssel állt úgy, hogy jobban kívánta már a nádat a tetőre, mint bárki más. Elfogyna itt most a világ összes babja, krumplicija, disznóportékája. Nagymama hozott fogasborsót, kevés lisztet, krumplit. Mária néni rántás alá zsírt és hagymát vitt Anyámnak. „Odaadom fiam, nekem még maradt annyi hogy újig elég. Boldogulj! te is!”

Egyik napot azért odébb lökték a másikkal mindig. Egy hónapja tartott már az építkezés, amikor a nádfedést kezdték kötözni a szarufákra. Az éles nádlevél véresre vágdosta kezeken a bőrt, most volt csak igazán szükség a kemény akaratra, amelyet apám már régen táplált magában. Viselte a fájdalmat zokszó nélkül. A kiserkent vére rászáradt a sebeire, karján és kezefején, amit a por vastagon belepett, ő azonban odase neki. Nem is törődött vele. Anyám jajgatott helyette. Hozta a tiszta gyolcsdarabokat, és a disznózsírt, bekötöni a sebet. Apám csak legyintett. – „Anná rosszabb. Akadályoz a kötés a munkában.” Így aztán olykor pirosra festette Apám vére a nádat itt-ott. A tulajdonjog bélyegzőjeként ott maradt rajta. A nádfedés szakértője Csikós Béla bácsi az iparos, ő dirigálta most a munkát, ő az első nádverő. A nádtartó lécre fölfektetik a kévébe kötött nádat. Nagy acél nádvarrótűbe acélhuzal, drót van fűzve, azzal varrják, fűzik rá a nádtartó lécre. Azután oldják le a kévéről a zsúpkötést. Végig kötnek egy sort az egész tetőn. Utána fűrészfogas alakú nádverő fakefével csepegőre verik fel a nád töves végét. A fedés erős és tömör. Nem ázhat be, és a vihar sem bonthatja meg. Az ember megnyugszik ha látja, biztos fedél alatt van a családi fészek. Béla bácsi befejezi, leköti a gerincet. A nád tetejére még két sor cserépszindelynek is erősít fel léceket. A cserepeket és a kúpcserepeket már könnyű felrakni.

Még ennél is könnyebben szakad fel az ember torkából a csendes „Hál’ Istennek”. Nem is egyszer mondja Apám. Anyám ebben erősen segíti Őt, hiszen számára is megváltás ez, mert ezzel megszűnt a szokatlanul nagy sütés-főzés, ami csaknem kimerítette már. Ehelyett egy új tűz gyulladt mellkasukban, az a jó meleg belső érzés, hogy tető alatt van az ő saját tulajdon házuk, amely már az övéké és csak az övéké, senki másé. Nem szólt Apám, de ahogy anyámra nézett, az minden beszédnél többet mondott. „No látod úgy-e?! Mit mondtam én neked?! Amit én eccer megmondok, annak úgy kell lenni!! Most mán itt van. Ez mán a mienk!!!”

Anyám pedig olvasott az Apám szeméből. Mindent, folyékonyan, félreérthetetlenül. A bizalom erősödött most bennük egymás iránt, tisztán igazán, őszintén. Jó volt találni egymás szemén az örömet, most sem a fáradtságot, sem a sebek fájdalmát nem érezték.¹

† dög Emánuel

¹ A szerzőről lásd *Bathó Edit* búcsúztatóját a 90. oldalon (*Szerk.*)

A mátyusföldi Negyedről az indiai Bloomingtonig

Décsy Gyula professzoromnak ajánlom

Amikor 1969-ben Erdélyből menekülve Hamburgba érkeztem, a Finnugor Intézet igazgatója, Décsy Gyula fogadott a Hartungstrasse 13. II. emeletén lévő szobájában. Mögötte magyar, finn, orosz, német, angol, szlovák könyvek. Ekkor már jó egy évtizede tanított az észak-német hanzavárosban, s nem egy doktori dolgozatot indított útjára – köztük az Amsterdamban tanító Beöthy Erzsébet, a hamburgi profil szerkesztője, Hellenbart Gyula és Gudrun Kobilarov-Götze munkáit, s a hamburgi finnugor tanszék mai vezetője, Wolfgang Veenker könyvét, Angela Plöger disszertációját, Renate Stoebke munkáját. A dolgozatok témái a finnugor népek égtáj-megjelölései, a magyarba került német jövevényszavak, Lukács György és a magyar irodalom viszonya, az oroszba került finnugor kölcsönzések és a viszonyjelölő szavak a Keleti tenger finnségi nyelveinél.

Magam ekkor két ajánlatot kaptam Décsy Gyula professzoromtól: 1. Első magyar evangélium-fordításunk, a Moldvában, Tatros városában 1466-ban másolt *Müncheni kódex* szótári földolgozására, 2. Európa kis nyelveiről összefoglaló könyvszerkesztés kidolgozására. A fenti témák pusztán felsorolása is jó bizonyíték arra, mily átfogó nyelv-, táj-, és történelem-ismerete van annak a felvidéki református Negyeden 1925. március 19-én született magyar professzornak, akivel – Istennek hála – a sors az Úrnak 1969. esztendejének őszén összehozott. Professzorom révén ismertem meg Czegei és Szentgyeydi Wass Albertné, született Siemers Éva grófnét és családját.

Décsy Gyula gyermekkorát a kisalföldi Trianon után Csehszlovákiához került magyar református községében, szülőfalujában, Negyeden (Neded) töltötte. Úgy tanult meg jól szlovákul, hogy sohasem feledkezett meg magyar voltáról, sőt a kisebbségi évek, a magyar föliratok változó sorsa, az édesanyját is érintő – *ovázások* törvényes törvénytelenégei meg is acélozzák tudatát. Gombos Gyula lapjában, a hitleri terjeszkedéssel szembeszegülő *Magyar Út*-ban közli (1941 tavaszán) *A magyar ifjúság és a lelki egység* című írását, melyet a *legnagyobb rosszindulattal sem lehet nemzetiszocialista szemléletűnek tekinteni*. Ezidőtájt Décsy Gyula a *Református Élet*-nek is munkatársa, az *Érsekújvár és Vidéke*, valamint a *Hit és Élet* című lapokba is ír.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődjén, a Pázmány Péter Egyetemen kezdi tanulmányait – olyan tanárai vannak, mint Kniezsa István, Bárczi Géza, Pais Dezső. Magyarország legrégebbi barátai körének, a szláv nyelvnek tanulására szervezkedett *Kruzsok*-nak 1956-ig állandó tagja (magyar nyelvészek hozták létre az Erzsébet Kávéházban, elsősorban az orosz nyelv tanulására) Így nem véletlen, hogy térségünk – ma már egyre inkább természetessé váló – interetnikus kapcsolatrendszere, azaz az itt élő népek és nemzetek egymásra gyakorolt hatása meghatározza ünnepeit professzorunk tudományos és tágabb értelmű *honismereti* munkásságát. Első nagy munkája éppen a magyar függetlenségi háború évében, 1956-ban jelenik meg az Akadémiai Kiadó gondozásában német nyelven egy igen fontos szlovák nyelvemlékről, az első tót orvosi könyvről, jó 300 lapon hét képpel: *Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jahrhundert*. E címet ugyan az 1600-as évek lakosai pl. Pozsony németisége aligha értette volna (a múlt századtól szokásos a szlovák elnevezés, pl. Mikszáth Kálmán még *tót atyafiak*-ról ír, s igen sok rokonszenvvel), de Décsy Gyulának ekkor még, – hogy kitűnő munkája egyáltalán megjelenjen, – meg kellett tennie ezt a kompromisszumot. 1956. októbere után nem hajlik, s nem is kényszerül többé tudományos „megalkuvásra”, sőt 1971-ben a legszínvonalasabb nyugati magyar folyóiratban, a müncheni Új Látóhatárban *Tót szavunk jelentéstörténetéhez* címen közli e szóval kapcsolatos (igen megszívlelendő) véleményét, mely Dietrich Gerhardt hamburgi szlavista professzor és jó barát Amsterdamban ugyanez évben megjelent emlékkönyvében részletesebben és tudományos alaposágú okfejtéssel németül is kikerült a nyomdából. Itt föl kell figyelni arra a jelenségre, hogy ünnepeit professzorunk egy-egy világnyelven megfogalmazott írását – a nyugati magyarság és a kevés hozzáférő hazai és Kárpát-medencei magyar részére – anyanyelvén is megfogalmazza, emelve ezzel az összmagyarság tudományos tájékozottságát.

Jó tanítómesterünké válhat Décsy Gyula professzor, hiszen könyvei, mint a bolgár nyelv magyar kölcsönszavairól írott (Wiesbaden, 1959) bevezetése a finnugor nyelvtudományba – németül (*Einführung in die finnisch-ungarische Sprachwissenschaft*, Wiesbaden, 1965), *Yurak Chrestomaty* azaz jurák nyelvrokonaink, e nyugat-szibériai szamojéd nép szöveggönyve (*The Hague-Bloomington*, 1966), a Münchener kódex (Der Münchener Kodex, Wiesbaden, 1958 és 1966) I. és II. kötete, mely doktori dolgozatom, e kódex teljes, minden nyelvtani alakjára kiterjedő szótárához szolgált alapul és hatalmas, az egész európai térséget összefüggéseiben tárgyaló (*Die linguistische Struktur Europas*, Wiesbaden, 1973) Európa nyelvi szerkezete, valamint a (*Global Linguistic Connections*, Bloomington, 1983) azaz Átfogó nyelvi kapcsolatok, mely a világ összes nyelvei alapján igyekszik fejlődési irányokat és elkerülendő káros hatásokat elemezni – mind-mind a nyelvféltés, a nyelvóvás, az Ige, és a Név értékének védelme, ápolása jegyében született. Nincs olyan nagyobb magyar városunk, amely nevének eredetével ne foglalkozott volna. (Kolozsvér, Kassa, ...Pozsony)

Décsy Gyula úgy szereti és óvja önnön nyelvét, hogy sohasem szapulja, nézi le másokét. Szép, Kosztolányi Dezső, majd Szabó T. Attila hasonlata alapján: *az igazi anya úgy hajol bármely nyelvű és bőrszínű, fajú és vallású kisdéd bölcsője fölé, hogy tekintete szeretettel és megbecsüléssel teljes*. Ünnepeit professzorom ezt a szeretet tolmácsolta anyanyelve iránt szerte a nagyvilágban, s úgy, hogy minden egyes szomszédunk, a tágabb haza: Európa iránt, s a világ minden egyes népe, nyelve, faja, vallása és világnézete iránt akkor is türelmet és szeretetet árasztott, ha a türelmetlenség és a politikai megszállottság üldözte Őt el hazájából, majd Németországból is: 1956-ban és 1977-ben.

Bízunk benne, hogy Décsy Gyula rövidesen huzamosabb időre visszatér Budapestre, mert akkor – bármely vezetése is van az országnak – nyugodtabban alhatunk, s dolgozhatunk.

Szabó T. Ádám

Mit tudnak rólunk a hantik (osztjások)?

Előljáróban – néhány mondat erejéig – fordítsuk meg a kérdést. Az iskolai nyelvtankönyvben szerepel ugyan az az információ, hogy a finnugor nyelvrokonok közül hozzánk legközelebbi a hanti (osztják) és a manysi (vogul) nyelv, de életükről, kultúrájukról vajmi keveset tudunk. Ennek az az oka, hogy térben ők laknak tőlünk a legtávolabb, az Uralon túl, Nyugat-Szibériában, ahova a legutóbbi időkig lehetetlen volt eljutni. (1990. előtt ez mindössze egyetlen magyar kutatónak, Schmidt Évának sikerült leningrádi aspiránsként.) Néhány éve, mióta viszonylag könnyebb odautazni – legalábbis ami a hivatali akadályokat illeti –, több szó esik róluk; fotókiállítás készült az őket bemutató képekből, hagyományos kultúrájukat őrző és bemutató énekesiek több ízben is jártak nálunk, értelmiségük néhány képviselője is itt töltött hosszabb-rövidebb időt: magyarul tanultak, saját nyelvüket tanították, előadásokat tartottak, interjúkat adtak. Nálunk tehát már elég sokan tudják, kik a hantik, s az érdeklődők arról is tájékozódhattak, hogyan élnek ők.

1990-ben a magyar kutatók előtt is megnyílt a lehetőség, hogy kiutazzanak az Ob és mellékfolyói vidékére, és terepen töltsenek néhány hetet. Kollégáimmal együtt én is éltem ezzel, s három alkalommal az északi, kétszer pedig a keleti hantik között töltöttem összesen 19 hetet. Munkánkat nagymértékben segítették a városban élő, közigazgatásban dolgozó hantik: az ő meghívásuknak köszönhetően, hogy eljutottunk terepre, beszélhettünk a hagyományos életmódot, kultúrát máig élő és őrző családokkal.

Mit tudnak ők rólunk, miért segítenek nekünk? Ezt a kérdést nem lehet általánosságban megválaszolni. Igen nagy a különbség a városban és a tajgában élő hanti családoknak a külvilágról való ismeretei között. A városban élő, iskolázott hantik tudnak rólunk: tudják, hogy hol élünk, tudják, hogy rokonok vagyunk. Nem egyformán viszonyulnak ahhoz a gondolathoz, hogy magyar kutatók dolgozzanak náluk: egy részük azt mondja, hogy a hanti kultúra tanulmányozása a hantik joga és kötelessége, más részük viszont nem ért ezzel egyet, és örül annak, hogy a kevés hanti kutatót mások is segítik. Elsősorban az észti, finn és magyar segítséget üdvözlik örömmel.

Más a helyzet a tajgában élő családokkal. Többségük igen kevés iskolát végzett, egy-három osztályt. Mielőtt elítelnénk ezért őket, vagy tudatlan-műveletlen népségnek tartanánk, gondoljuk meg, hogy mit jelent náluk és számukra az iskoláztatás. Mivel 15-20 főt számláló családokban élnek a tajgában, egymástól 20-30 km-re, ott mindenféle helyi iskola megvalósíthatatlannak tűnik. Ezért a gyerekeket ősszel elviszik a mestersegesen kialakított falvakban lévő internátusokba, ahol szüleiktől, családjuktól elszakítva, orosz nyelven tanulnak. A tananyag sajnos nem alkalmazkodik az ő szükségleteikhez. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy néhány osztály után abbahagyják a tanulást. Az iskolában tehát nemigen szereznek ismereteket a finnugor rokonságról.

Akiknél mi jártunk, természetesen tudják, hogy a magyarok az ő Európában élő nyelvrokonaik. Tőlünk tudják, mert hiszen minden kapcsolatteremtésben az első a bemutatkozás, annak tisztázása, hogy a vendég kicsoda-micsoda, s mi járatban van. A rokonságunkról szóló beszámolót azonban mindenhol magától értetődő természetességgel fogadták, soha nem tapasztaltunk hitetlenkedést vagy csodálkozást, ellenben éjjel 12-kor is nagy lelkesedéssel ismételték a rokon szavakat, ízlelgetve a hasonló hangzású, azonos jelentésű magyar alakokat: szem, kéz, hal, három, négy, öt, hat, anya, atya, kés, eb stb. Attól kezdve pedig családtagnak érezhettük magunkat.

Az előbbieken szó volt arról, hogy a hagyományos életmódot folytató hantik közül is többen jártak nálunk. Természetesen ők és rokonságuk, közeli ismerőseik, barátai is tudnak a magyarokról. Képeket, képes folyóiratokat visznek haza, megmutatják a többieknek, és mesélnek rólunk.

A hagyományos életmódot folytató hantik máig nagycsaládi-nemzetségi közösségekben élnek. Természetes hát, hogy számukra a rokon egészen mást, sokkal előbb és szorosabb köteléket jelent, mint számunkra. Ez nemcsak a szülő-gyerek vagy testvérek közötti kapcsolatra vonatkozik, hanem mindenfajta rokonságra: így érthetővé válik az az öröm és az a meleg szeretet, amivel bennünk az újonnan megismert rokont köszöntik.

Az 1994. áprilisát Csepregi Márta nyelvész meghívására Magyarországon töltő hanti kutatót, Agrafena Peszikova Szopocsinát kérdeztem arról, hogy mit tud az átlagos hanti ember a magyar rokonságról. Válasza nagyon érdekes volt: a magyar rokonságról nem tudnak, de azt tudják, hogy valahol messze kell lennie egy velük rokon népnek. Régi énekeikben, legendáikban a hantik lovas nemzetként jelennek meg, rokonaikkal együtt, akik tőlük elszakadtak, s messze nyugaton telepedtek le. A meglepő az, hogy bár ez részükről nem konkrét tudás, pontosan fedi a valóságot. Az ugor együttélés korában valóban lovas nép volt a hanti is, erre utalnak meséiken, énekeiken és hitvilágukon kívül a lótarthoz kapcsolódó közös szavaink is. Később azonban, amikor a magyarok elődei nyugat felé vándoroltak, az obi-ugorok észak felé szorultak, s a tajgai körülmények alkalmatlanok lévén a lótarthra, visszatértek a fennmaradás egyetlen lehetséges módjához: a halász-vadász életmódhoz és a réntarthoz. Ha azonban azt hallják, hogy rokonaik élnek messze nyugaton, nincsenek meglepve.

A hantik nyelve igen gazdag a rokonsági fokok jelölésében: külön szavakkal fordulnak a velük rokon emberekhez, s másokkal azokhoz, akik ugyanolyan korúak, neműek, de nem rokonok. A magyarokat megszólítva a rokonságot kifejező szavakat használják, míg pl. az oroszok, tatárok esetében a másik, az idegenekre vonatkozó kifejezéseket. Ami igazán érdekes ezzel kapcsolatban: a magyarokat, finneket rokonnak tekintik, a velük szomszéd nyenyecet, illetve szölkupokat azonban nem. Pedig ők is rokon népek, igaz, kissé távolabbiak: a szamojéd népekhez tartoznak, melyek a finnugorsággal együtt alkotják az uráli nyelvcsaládot.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a hantik egy része iskolából, a náluk járt magyar kutatókból, illetve a Magyarországon járt hantik elbeszéléseiből tud a magyarokról. Más részük – és ez mondható általánosnak – nem tud a magyar rokonságról, de hagyományaikból úgy vélik, hogy messze tőlük rokonaik élnek akiket könnyen azonosítanak a magyarokkal. A rokonságot pedig komolyan veszik, ennek tehát meg kell felelnünk!

Lázár Katalin

Petőfi utolsó napjai és halála

A Heti Nemzeti Újság 1994. július 22-i számában *Süle Sándor* fölveti a kérdést a Művelődés rovatban: *Hol vagy, Petőfi?* A kérdés igazában a költőnek csak a *csontjaira* vonatkozik, melyeket a szerző hite szerint valóban megtaláltak 1989. július 17-én a szibériai Barguzinban. Ahogy bevezetőjében írja: „a tudomány jelen álláspontja szerint” azok Petőfi csontjai.

Nem értek egyet a cikk szerzőjével! Petőfi a segesvár-fehéregyházi csata után *nem kerülhetett Szibériába*.

Süle Sándor nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy „1989-ben a magyar kutatócsoportnak egy idős orosz mérnökember mutatta meg azt a helyet Barguzinban, ahol ő kisgyermek korában még látta a kiskőrösi születésű *Alexander Petrovics* sírkeresztjét”. Csodálom, hogy a szerző kritikátlanul fogadta ezt a nagyon homályos emlékezőt, hiszen az óriási kiterjedésű Szibériában ezer meg ezer *Alekszandr Petrovics* nevű személynék a sírja létezhetett és létezhet ma is. Ugyanakkor gúnyosan és megrovóan említi a cikk írója a Magyar Tudományos Akadémia „tudósait”, akik szerint a Barguzinban kiásott csontváz nem Petőfire utal, hanem női csontváz lehet. Azt írja: „A magyar akadémikusok megkötötték magukat, nem Petőfi. (...) Miért nem? Csak.” Ő inkább hisz egy clevelandi antropológusnak, aki a barguzini csontok rövid vizsgálgatása után ezt kérdezte: „Ki az a marha, aki ezt női csontváznak nézi?”

Nos, én inkább hiszek a Magyar Tudományos Akadémiának, már csak azért is, mert mindeddig semmi komoly bizonyíték (írásos dokumentum) nem került elő Petőfi Szibériába hurcolásáról s ottani – csak elméletben lehetséges – életéről, munkásságáról. Senki sem tud felmutatni egyetlen mondatot, amelyet a költő ott írt volna (saját kezével), sem másvalakinek egyetlen sorát, amely kétségtelenül bizonyítaná *Petőfi Sándornak* (tehát nem valamilyen *Alekszandr Petrovicsnak!*) a szibériai jelenlétét az 1849 utáni időben.

Tudjuk ellenben, hogy 1956 nyarán a Segesvárra kiküldött magyar-román Akadémiai Munkaközösség helyszíni kutatásai alapján sikerült hitelt érdemlően megállapítani a költő ottani, azaz Erdélyhez kötődő halálának körülményeit és *halálhelyét*, ami persze nem jelentette *sírhelyének* a megtalálását is. A sírhelye tulajdonképpen az egész hatalmas csatatér, amelyet Petőfi csontjainak megkeresése végett felásni lehetetlenség.

A költő nem élhette túl 1849. július 31-ét, a Segesvár-fehéregyházi csata napját, hiszen megbízható szemtanú látta őt az eleste után fél órával holtan feküdni Fehéregyházától keletre, egy forrás közelében. A csata napját követően viszont soha senki sem látta többé Petőfit. A legendák és a mindenféle találgatások helyett nézzünk szembe a tényekkel!

1849 júliusában már csaknem reménytelen helyzetbe jutott a magyar szabadságharc. A dicsőséges tavaszi hadjárat heteiben még úgy látszott, hogy erőegyensúly alakult ki Magyarország és Ausztria harcában: egyikük sem lehet sem győztes, sem vesztes, ha csak nem tud megnyerni segítségül egy harmadik hatalmat. Sajnos, *I. Ferenc József*

* Tekintettel arra, hogy a Heti Nemzeti Újság időközben megszűnt, helyet adunk a vitacikknek. (Szerk.)

császárnak sikerült beavatkozásra bírnia ellenünk *I. Miklós* orosz cárt, aki kétszázezer katonáját küldte 1849 nyarán Magyarországra és Erdélybe, hogy az osztrákokkal közösen verje le a mi szabadságküzdelmünket. Ekkor írta Petőfi az utolsó versét és benne a következő sorokat:

*Szörnyű idő, szörnyű idő!
S a szörnyűség mindegyre nő.
Talán az ég
Megesküvök,
Hogy a magyart kiirtja.
Minden tagunkból vérezünk,
Hogy is ne? villog ellenünk
A fél világnak kardja.*

Az Erdélyben előnyomuló cári csapatokat már a legendás hírű *Bem* altábornagy sem tudta feltartóztatni. Segesvári csatavállalása július 31-én a többszörös túlerővel szemben az első órákban sikerekkel indult. A cári csapatokat vezénylő egyik tábornok, *Szkarjatyin*, maga is halálosan megsebesült egy magyar tüzérségi lövedéktől. Dél előtt 10 órától délután 5-6 óráig tartott az elkeseredett küzdelem. 5 óra tájban a cáriaknak sikerült áttörniük a magyar sereg jobb szárnyát. Ekkor *Bem* kiadta a parancsot a hátrálásra, maga is menekült a táborkaráival.

Petőfirol tudnunk kell, hogy ő csak hat nappal ezelőtt érkezett meg – mezőberényi visszavonulása után – *Bem* erdélyi táborába. A csata idején nem volt se lóva, se fegyvere, se katonai egyenruhája, de megvolt az őrnagyi kinevezése, és egyenruháját előzőleg megrendelte Marosvásárhelyen egy szabónál. A költő – mint *Bem* segédtsíztje – a segesvári csata minden mozzanatát élénk figyelemmel kísérte, *Bem* azonban visszarendelte a legveszélyesebb helyekről: nem engedte a tűzvonalba. Petőfi a Sár-patak hídjánál helyezkedett el, onnan figyelte polgári ruhájában az ütközetet. Egy orosz ágyúlövedék alig harminc lépésnyire tőle ütközött a földre, s a fölvert por percekre ellepte a költőt. Hihetőleg a szemébe is jutott, mert azt „zubbonya szárnyával hosszasán törülgeté” – jegyezte föl *Lengyel József* székelykeresztúri sebész, aki ott volt a közéletben, s aki a vesztes csata után lóva segítségével meg tudott menekülni.

Petőfi csak akkor hagyta el ezt a helyet, amikor vezérét, *Bem* tábornagyot gyorsan visszavonulni, illetőleg menekülni látta, a kiinduló állomásuk, Székelykeresztúr irányába. *Bem* és táborkara még át tudta vágni magát a kis magyar sereg bekerítésére törő cári ulánusok (=lovas katonák) gyűrűjén, de Petőfi – magánosan és gyalog, az utolsók közt menekülve – fegyveres üldözőinek lett az áldozata. Az oroszok a harcnak ebben a végső szakaszában nem ejtettek hadifoglyot. „Tébolyult vérengzés kezdődött – írja Petőfi-könyvében *Illyés Gyula* –, az oroszok *Szkarjatyin* és hétszáz bajtársuk elesete miatt nem ismertek hadifoglyot. Aztán iszonyú embervadászat: a katonák az elesetteket kifosztották.”¹

Dienes András, az 1956. évi magyar-román Akadémiai Munkaközösség tagja, aki évtizedes munkával tüzetesen földerítette a költő utolsó hónapjainak és élete utolsó napjának történetét, így rekonstruálja ma már kevésbé ismert könyvében Petőfi utolsó perceit és halálát: „*Háromnegyed hat tájban* *Lengyel József* orvos látja utoljára élve Petőfit – Fehéregyháza és Héjjasfalva feleútján, egy úthajlat környékén. *Hat órakor* Petőfit az úthajlaton és egy kaptatón túl, az Ispánkút (románul: Fintina Spanului) nevű forrás közelében utolérték az üldözésre küldött (...) ulánusok, és dzsidáival leszúrták. Egy szemtanú – *Heydte* dragonyos őrnagy – félóra múlva egyetlen sebhelyet látott a mellén, a szúrás bizonyára a szívét érte.”²

¹ *Illyés Gyula*: Petőfi Sándor. Bp. 1972. 502-503. old.

² *Dienes András*: Az utolsó év. Petőfi és a szabadságharc. Bp. 1962. 289. old.

Fél hét tájban járt ott *Heydte* báró, a *Lüdersz* tábornok (cári vezér) mellé küldött császári – osztrák – összekötőtiszt, akinek a foglyok átvizsgálása, a „politikai vétkesek” őrizetbe vétele és az ütközetek utáni temetésekről való intézkedés volt a feladata. *Heydte* őrnagy, aki osztrák lévén, *Petőfit* nem ismerhette, őt kozák lovas kíséretében érkezett lóháton az Ispán-kúthoz, s itt – az írásban fennmaradt jelentés szerint – egy polgári ruhás férfi, egy leszúrt „felkelő” tiszt holtteste hívta fel magára a figyelmét. A magyar tiszt mellett, akit addigra már kiraboltak s aki „már nadrágjáig le volt vetkőztetve”, több, vérrel bemocskolt irat hevert: valószínűleg a nem sokkal előbb arra járt üldöző kozákok, miután a tisztet leszúrták, találták azokat nála, de „eldobták, mert rájuk nézve nem volt értékük”.

Heydte báró – amint a bécsi császár titkos levéltárában fennmaradt jelentésének magyar fordításában olvashatjuk – mégis úgy gondolta, hogy érdemes megnézni ezeket az iratokat, ezért a melléje beosztott egyik kozákkal fölszedette őket. Nagyon megörült, mert fontos okmányok kerültek a kezébe. Az egyik irat *Bem* távol levő alvezérének, *Kemény Farkasnak* jelentése volt *Bem*hez csapatainak állásáról, a másik egy parancs fogalmazványa volt *Bem* nevében arról, hogy *Stein* honvéd tábornok támadja meg *Haszford* cári tábornokot Nagyszebenben. A holttesttől néhány lépésnyire körülbelül száz darab magyar dekoráció (kitüntetés) is hevert, zsineggel összefűzve. Ezek kiosztásra váró érdemjelek voltak. *Heydte* báró e jelekből mindjárt megállapíthatta, hogy a halott *Bem* közvetlen környezetéhez tartozott. Meg is nézte az ismeretlent alaposan.

„A lelet, amelyből arra kellett következtetnem, hogy a halott tisztnek *Bem* mellett volt állása – folytatja jelentését *Heydte* báró –, arra bírta, hogy közelebbről szemügyre vegyem a holttestet... De a halott előttem teljesen ismeretlen volt, sovány, kicsiny, száraz arcú, nagyon határozott kifejezéssel és nagy fekete körszakállal. Nadrágja fekete pantalló volt.”³

Ebből a leírásból határozottan *Petőfire*, *Bem* segédtisztjére ismerünk. Más polgári ruhás magyar tiszt, aki *Bem* vezérkarához tartozott, nem is vett részt a segesvári csatában. *Heydte* egy későbbi visszaemlékezésében nagyjából ugyanilyen személyleírást ad: „...kétségtelenül halott volt. Egy lándzsaszúrástól kellett elesnie, a mellén vértócsa állt. Amennyire ezt futólagos vizsgálattal meg lehetett állapítani, a holttest középnyiségűnél kisebb volt és sovány, az arc eltorzult, az arcbőr sárgás, a haj és a hegyes szakáll fekete. A csizma és a kabát hiányzott a holttestről, az ing finom és a mellen redőzött volt, a nadrágja fekete.”⁴

Majdnem pontosan ilyennek látjuk *Petőfit* a két-három héttel előbb készült, utolsó, egész alakos képén, amelyet rokona és barátja, *Orlai Petrich Soma* festett róla Mezőberényben. Amikor *Heydte* közölte az idézett személyleírást a Segesvárnál elfogott honvédtisztekkel, azok határozottan kijelentették, hogy az így jellemzett halott nem lehetett más, mint a költő. Mindenki, aki az utolsó napon látta őt, emlékezett a polgári öltönyére, fekete pantallójára. Őrá vall a finom ing is: *Petőfi* – a hagyomány szerint – sokat adott arra, hogy mindig finom inget viseljen. Akik az Ispán-kútnál leszúrták ezt a polgári ruhás „felkelő” tisztet, értékes zsákmányként vehették magukhoz a számukra különleges, nem katonai zubbonyát.

Itt jegyzem meg, hogy az oroszok a magyar hadifoglyait – az osztrákokkal való megállapodásuk értelmében – nem vihették magukkal Oroszországba, hanem át kellett adniuk őket az osztrák hatóságoknak, minthogy hazánkat I. Ferenc József császár birodalma részének tekintették. Ezt figyelembe véve is teljes lehetetlenség elképzelnünk *Petőfinek* hadifoglyaként a nagyon távoli Szibériába való elhurcolását.

³ *Illyés Gyula* i.m. 516. old.

⁴ *Dienes András* i.m. 260. old.

Illyés Gyula megjegyzi könyvében, hogy a lengyel szabadsághős Bem nem tudott magyarul, sőt németül is rossz kiejtéssel beszélt. „A költővel (mint a ránk maradt levelek bizonyítják) viszont könnyen tudott franciául értekezni. Föltehető tehát, hogy Petőfi elsősorban fordítói és tolmácsi munkát végzett mellette. Talán Kemény Farkas jelentését is fordítás vagy a válasz megírása végett adta át neki a vezér. A táborban Bem után (...) az országos hírű költő volt a legismertebb ember; valószínű, hogy a kitüntetések ünnepélyes feltűzésénél a magyarul nem tudó Bem szintén szerepet szánt neki, a »nép-költőnek«, aki nemcsak a nyelvnek, de az ékesszólásnak is mestere volt. Meglehet, hogy a kitüntetések ügyének vezetését teljesen ráruházta; ezért volt a költőnél egy egész köteg dekoráció.”⁵

Dienes András valószínűsíti könyvében, hogy Petőfit nem az Ispán-kúttól távoli három tömegsír egyikébe, hanem a körülbelül ötven magános honvédsír valamelyikébe temették a tömeges temetésre másnap kivezényelt, őt nem ismerő helybeli polgárok. Ezek a sírhelyek ma már teljesen ismeretlenek. A költő testereklýéinek felkutatása reménytelen vállalkozás volna. „Ne feledjük – jegyzi meg ezzel kapcsolatban Dienes András –, hogy a magányos sír sohasem fekszik olyan mélyen, mint a tömegsír, a csontokat az ekevas is kiforgathatta; nagy vasútépítkezés is folyt erre...”

Petőfi csontjai ott porladnak valahol Segesvártól keletre, Fehéregyháza és Héjjasfalva között, a Nagy-Küküllő széles völgyében: *Erdély földjében*. De nem is a sírja a lényeges nekünk, hanem az életműve, amely halhatatlan. *Csontjainak hiábavaló keresése helyett olvassuk a műveit!* Huszonhat és fél éves korában elragadta őt körünkől a harcéri halál, de amit addig alkotott, azt reánk hagyta mindnyájunk nemes örökségül.

Pásztor Emil

Szűcs Sándor életrajzához

Mi, akik 1944-1945-ben Biharnagybajomból gimnazisták voltunk, Debrecenben, Hajdúnánáson, Nagyszalontán vagy Szeghálmon tanultunk. Azaz csak tanultunk volna, mert 1944. tavaszán a háború miatt minden tiszántúli gimnázium – ki hamarabb, ki később – befejezte a tanévet és diákjait hazaengedte a szülőkhöz. A Szeghalmi Református Péter András Gimnáziumban az 1943-1944 tanévet 1944. április 1-én fejeztük be. A térségbe 1944. októberében érkezett a II. Ukrán Front és így lehetetlen volt a tanítás megindítása, az intézmények működtetése. Siralmas idők voltak, a háború mindent és mindenkit meggyötört, számolatlanul szedte áldozatait.

1945. tavaszáig szóba sem került Biharnagybajomban, hogy a diákokat vissza kellene juttatni a középiskolákba, hiszen a közlekedés, a közellátás, az intézmények romokban, az élet újraindítása emberfeletti erőfeszítéseket igényelt mindenkitől. Ilyen helyzetben ismerte fel Biharnagybajom akkori értelmisége – köztük Szűcs Sándor is –, hogy az otthon szorult diákoknak valami segítséget kellene adni. Az ötlet dr. Rácz György gyógyszerész és dr. Bódis Gábor járási főjegyző agyában fogant meg, s elsőként csatlakozott kezdeményezésükhöz Szűcs Sándor is. A nemes kezdeményezést tett követte és rendkívül rövid idő alatt megszervezték a *Biharnagybajomi Particulat*, ahol több évfolyamból összeszedett tankönyvekből, sőt néha a kezdeményező diákkori könyveiből (pl. latin nyelvtant) tanultunk. Az oktatás módszerére – mai fejjel – azt mondanánk, hogy igazi „team-teaching” folyt, hiszen egészen különböző évfázatú diákok tanultunk együtt.

⁵ *Illyés Gyula* i.m. 516-517. old.

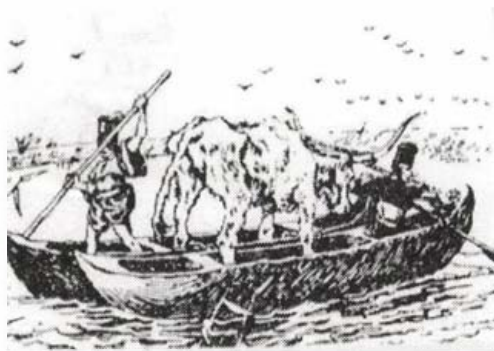
A tanárok néha „átoktattak” más csoportokba is, hiszen például a kémiát általában dr. Fodor Pál állatorvos tanította, de nyilvánvalóan e tárgyban dr. Csillag Imre orvos – aki egyébként egészségtant tanított – gyakran kisegített bennünket. Ugyanezt megtette többször a már említett dr. Rácz György gyógyszerész is, aki egyébként latin nyelvet tanított. A magyar nyelv és irodalmat a jószágos, angyal-lelkű Bódis Gáborné (Ibi néni) tanította. Nagy Sándor tanító úr az értesítőnkben mennyiségtan és mértan címen szereplő tárggyal próbált megbarátkoztatni bennünket, Ördög Lajos tiszteletes úr pedig a hit és erkölcsan kálvinista ágát igyekezett lelkünkbe ültetni.

Szűcs Sándor bácsi (mert ő akkor sem úr volt nekünk, hanem bácsi) a föld- és néprajz, valamint bizonyos mértékű természetrajz ötvözetét tanította, ami klasszikus tisztasággal egyik tantárgyunk értesítőbeli „kutricájába” sem volt beszorítható. Tőle hallottunk életünkben először (11 évesen) olyan történeteket, amelyeket híres munkáiban (különösen „A régi Sárrét világa”-ban) felnőtt fejjel később újra olvashattunk. Néprajzi gyűjtőútjain felszedett óriási élményanyagát egy mondabeli „regős” kifogyhatatlan találékonyságával, csendes derűvel végeláthatatlan meseszövéssel mondta, mondta és újra mondta.

Feleltetni természetesen sohasem feleltetett, az osztályzatokról, mint olyanról, szó sem esett. Ezeken az órákon igazi gyöngyéletünk volt! Házifeladatot azonban adott, sőt néha nagyon keményet. Egyik alkalommal azt kérte, hogy az alföldi szekér valamennyi alkatrészének a nevét gyűjtsük össze. Természetesen óriási rohangászásba kezdtünk, mivel megadta az összesített darabszámot, hogy hányat is kell megneveznünk. Nem akarok számot írni, de határozottan emlékszem, hogy a töredékét tudtuk csak összegyűjteni az adathalmaznak, amit ő a végén elárult és le is íratott velünk. Pedig az igyekezet óriási volt bennünk több okból is. Egyrészt nagyon szerettük Sándor bácsit, s szerettünk volna kedvében járni, másrészt volt bennünk egy egészséges vetélkedés, amely mindenkit arra sarkallt, hogy egyik szomszédtól a másikig, kerékgyártó mestertől a kovácsig rohanjon és próbáljon meg kiszedni belőlük minden használható adatot.

Nagy igyekezetünk eredménye igencsak szerény volt az ő általa megkívánt végeredményhez képest, ennek ellenére a jutalmunk nem maradt el, hiszen újabb és újabb pásztor-történeteket, sőt számunkra akkor „szemnyitogató”, kissé sikamlós tanyai történeteket is kaptunk jutalmul. Felejthetetlen néprajz, földrajz, természetrajz, szociológia, filozófia, vagy Isten tudja milyen órák voltak, de élvezetesek és nagyszerűek.

A történet vége igazi happy-end, hiszen 1945. július 14-én valamennyien sikeresen levizsgáztunk, ki-ki a saját osztályának anyagából (én a második osztályból) és a Szeghalmi Református Péter András Gimnázium vizsgáztató tanárai – bár óriási jóindulattal tettek tanúbizonyságot – viszonylag szép osztályzatokat írtak be gimnáziumi értesítőnkbe.

Jeney Lajos

KRÓNIKA

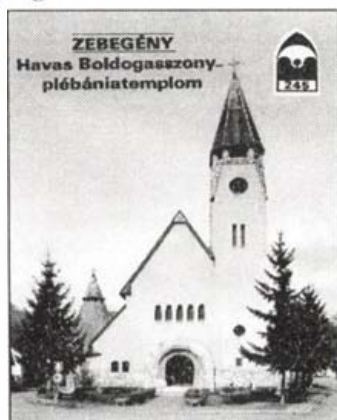
A Tájak-Korok-Múzeumok mozgalomról

Tizenöt évvel ezelőtt indult útjára az a TKM kiskönyvtársorozat amelynek nemrég jelent meg az 500. kötete! Maga a mozgalom 1977 őszén kezdte meg működését. Lelkes népművelők, természetbarátok, pedagógusok, környezetvédők és honismereti aktivisták hozták létre olyan célkitűzésekkel, amelyek hosszú távra szolgálhattak iránytűként. Ezek:

- a környező világ természeti, történeti, építészeti és kulturális értékeinek megismerése és megismertetése, megőrzése, gyarapítása;
- a valós történelemszemlélet kialakításának, a hazához, a lakóhelyhez kötődés elmélyítésének segítése;
- a természeti és épített környezet rombolásának, pusztulásának megakadályozása;
- a szabadidő tartalmas eltöltésének az egészséges életmód, a közösség érdekében való együttes cselekvés ösztönzése.

E célkitűzések valóra váltásának érdekében indult el az ország természeti értékeinek, műemlékeinek, múzeumainak megismerésére, rendszeres látogatásra serkentő ún. *bélyegzős játék*: amelyekben eddig kb. ötven ezer ember vett részt. Közülük mintegy húsz ezer fő nyerte el az arany fokozatú és az egy évre szóló ingyenes múzeumi belépőt. (Sajnos az utóbbi években kb. felére csökkent a múzeumlátogatók száma, és egyre több kiállítóhelyen ezt úgy kívánják egyensúlyozni, hogy nem veszik figyelembe a TKM-kedvezményt)

Az évek során több százan készítettek *mestermunkát* a vándorkönyves játék keretében, ahol úti élményeiket, lakóhelyük értékeit, honismereti jellegű témákat dolgoztak fel, mutattak be amatőr lelkesedéssel – profi színvonalon. Külön említést érdemel az *ifjúság* részvétele ebben a mozgalomban. Ők teszik ki a tagság kb. egyharmadát. Találón állapította meg egy pedagógiai tanulmány, hogy ez a mozgalom valóságos *híd* a közoktatás és a közművelődés napjainkban veszedelmesen mélyülő szakadéka felett, amely lehetőséget teremt a korszerű művelődésszervezői programra vállalkozó iskoláknak arra, hogy a szűken vett tanításon túlmenően kerete legyen a tanórán kívüli tevékenységeknek.

Évente egy-egy időszéri történelmi évfordulóhoz kapcsolódva több ezer fiatal vett részt azokon a pályázatokon, amelyeknek boldog nyertesei szaktáborokban élhetők-játszhatták újra Mátyás korát, a reformkort, a barokk világát, vagy legutóbb a XIX. század második felének „teremtő félévszázadát”. Közülük a legjobbak otthoni és táborig kutatómunkájuk eredményeiről a TV által is közvetített országos vetélkedőkön adhattak számot. Hasonlóan népszerűnek bizonyultak azok a regionális casino-játékok amelyek egy-egy történelmi kor komplex ismeretét várják el a résztvevőktől.

A mozgalom életében jelentős változást hozott 1985-ben a TKM-Egyesület megalakulása, amit több tucat klub létrehozása követett. Ezek a klubok sok helyen igen jó együttműködést alakítottak ki a lakóhelyükön lévő természetbarát szakosztályokkal, honismereti, környezetvédelmi és egyéb kulturális jellegű szervezetekkel, baráti körökkel. A közel kilenc ezer főt tömörítő tagcsoportok önállóan alakítják éves programjukat, amelyekben városnéző séták, kerékpáros túrák, múzeumlátogatások, zenés diavetítések, ünnepi megemlékezések, hazai és külföldi kirándulások, tudományos előadások, történelmi színjátékok bemutatása, kiállítások, stb. egyaránt megtalálhatók. Tevékenységükről gyakran olvashatunk a helyi sajtó hasábjain is. A tagcsoportok közti együttműködést a klubvezetők által választott klubtanács és az egyesület szervező irodája segíti.

Az egyesületi jogosítványok között szerepel a *kiadói* tevékenység is, amely fontos részét képezi a TKM munkájának. A mozgalom indulása után ugyanis azonnal nyilvánvalóvá vált a megfelelő honismeret-turisztikai szakirodalom hiánya – főként a kevésbé ismert tájegységeken. E hiány pótlására az első lépést a *Magyarország látogatható múzeumai, műemlékei, természetvédelmi területei*. című térkép kiadása jelentette. Az igényt jól jelzi, hogy ez az első, százezres példányszámú kiadvány néhány hónap alatt elfogyott. A térképet követte a *TKM Kiskönyvtára* sorozat megindítása 1978-ban. Ezek a praktikus kis formátumú, 16+4 oldalas, színes borítójú, térképekkel, fényképekkel illusztrált könyvecskek kezdetben tízezer példányban jelentek meg Éri István és lelkes kis szerkesztő gardája kitartó munkájának eredményeként. Az elmúlt 15 évben összesen mintegy 8,5 millió példányszámban, az ország 330 településéről illetve nagyobb tájegységéről jelent meg e sorozatban ismertetés. A turisztikailag jelentős városok (Budapest 83, Sopron 23, Pécs 18 kiadvány) mellett kb. 250 olyan kisebb település látnivalóiról is tájékozódhatunk, amelyről e füzeteken kívül másféle ismertető anyag nem jelent még meg. Érdemes arról is megemlékezni, hogy főleg a kezdeti időszakban csupán ebben a sorozatban jelenhettek meg kevésbé ismert egyházi műemlékekről szóló ismertetések. A külföldi látogatók igényeit is figyelembe véve eddig 62 füzetet fordítottak le német, angol nyelvre, illetve 140 füzetben található idegen nyelvű tartalmi kivonat, képalírás. Az utóbbi években – a csökkenő kereslet miatt – már csak 5-6000 példányban jelenik meg egy-egy füzet. Az elfogyott példányok pótlását 362 utánnyomás szolgáltatta. E téren „listavezető” a debreceni nagytemplom, amely 15 kiadásban 145 ezer példányban jelent meg. Az eddig megjelent ötszáz kötetet országos hírű szakemberekből és elsőkönyves helytörténészekből álló, csaknem négyszáz fős szerzőgárda alkotta. A gazdasági nehézségek ellenére biztató jel, hogy egyre újabb közösségek igénylik saját lakóhelyük értékeinek bemutatását, ami a sorozat életképességét bizonyítja. Ennek reményében fogalmazta meg a jövő évek változatlan feladatáért Éri István, a TKM Kiskönyvtár felelős kiadója: „Nemzeti értékeink közérthető, mégis szakavatott stílusban megírt ismertetését, nagy példányszámban és lehetőleg olcsón történő terjesztését.”

Az újabban megjelenő füzetek nyomdai, technikai kivitelezésének színvonala is jelentősen javult. Ez persze az árak emelkedésével járt együtt: a kezdeti 8-10 Ft. helyett jelenleg 50-60 Ft-ba kerül egy-egy példány. Az emelkedő árak ellenére ez a sorozat olyan hiánypótló szakirodalom, amelyet nehezen nélkülözhet bármely túravezető, pedagógus vagy egyszerű országjáró kiránduló.

A TKM Egyesület itt csupán vázlatosan ismertetett munkáját az utóbbi években különféle kitüntetésekkel is elismerték. Elsőként 1990-ben „településeink védelme és szépítése érdekében végzett kiemelkedő munkájának elismeréseként” *Kós Károly Emlékéremmel* tüntették ki, 1991-ben az ifjúság hazafias neveléséért *Ifjúsági Díjat* kapott, 1992-ben pedig hatékony publikációs tevékenységéért a *Fehér Rózsa Díjban* részesült.

Dr. Tóth József

A Pro Patria szövetségről

Öt évvel ezelőtt alakult szervezetünk. Akkor az volt a nagy kérdés, hogy van-e létjogosultsága hazánkban egy olyan új szervezetnek, amelynek eszmeisége, jelképei, programja a nemzeti hagyománykincsre alapozódik. Jelenleg 39 ezer a nyilvántartott tagunk, zömmel általános iskolások, de vannak középiskolai, főiskolai csapataink is.

A határokon túl már két Pro Patria szövetség alakult, Kárpátalján és Erdélyben. Rövidesen a Felvidéken is szövetségbe tömörülnek csapataink. Megkezdődött gyarapodásunk a nyugati világban.

Mindenütt elfogadják alapelveinket a Pro Patria csapatok. Ezek: felfedezői vagyunk szülőföldünknek, a világ minden táján élő magyar gyermekek, ifjak: testvérek! Pedagógiánk szerint a gyermekek szinte akaratlanul megkapják életük első szülőföldhöz kötő talentumukat. Am a többihez az igazi gazdagodáshoz már igen jól jön a honismereti közösség.

Már a felvételi próbán, tehát egészen fiatal korban minden gyermek találkozik a gyönyörű feladattal: *nemzeti örökséget választ szülőföldjén*. Azt ami neki ott a legjobban tetszik, és amit majd az avatáskor el is mond. Ez már a saját *talentuma* lesz. Később, ahogyan egyre jobban kitárul előtte a haza horizontja, egyre több lesz a választott öröksége, már önmagától is lehajol egy maréknyi földért, ha nemzete megszentelt helyén jár, mert tudja, hogy van szövetségünknek egy szent helyeket gyűjtő Hármashalma, ami a gyerekek földadományából gyarapodik.

Mindebből adódik: szövetségünk céljai megegyeznek a Honismereti Szövetség eszmeiségével. Magyarország felfedezői vagyunk. Igric néphagyományörzőink elterveztek, hogy megismerik *az országhatárok mentén élő hagyományokat*, azokat az értékeket, amelyek összetartják a magyarságot. Először a hazai, majd a kárpátaljai Bereg tájait kutatták gyűjtőúton, együtt a Kárpátaljai Szövetség tagjaival. Azután az Őrség, majd a burgenlandi Őrvidék következett, majd az Ipoly folyó két oldalán élő magyarság megismerése. 1996-ra, a honfoglalás ünnepére kiállításon mutatják be, hogy a gyermekek, ifjak gyűjtőútjai milyen értékekkel gazdagítottak mindnyájunkat.

A *kárpátaljai gyűjtőutat* a Honismereti Szövetség anyagilag is segítette. Ettől az évtől egy érdekes gyűjtésbe, kutatásba kapcsolódnak szövetségünk tagjai. *Keresük a magyarok házait*. A szülőföld, a lakóhely legrégebb házait, vagy házmaradványait kutatják a gyerekek. Az ősi házak évei már megszámláltattak. Rajzok, fotók, leírások őrzik majd emléküket.

Szövetségünk minden évben megrendezi a történelmi országjáró programokat. A *Damjanich Expedíció* kerékpárosai a szabadságharc győztes csataterére indulnak. Jászberény a toborzó, gyülekező város, ahol 1848-49. gyerekhőseinek emlékét keresik. Sokat segít ebben, hogy a város megalapította a szabadságharc legifjabb honvéd hőseinek múzeumát. Tápióbicskén történelmi játékkal idézik fel a híd visszafoglalását. Nagykáta polgármestere *díjat alapított* a legifjabb hagyományörzőknek. Jászberény, Jászjákóhalma, Vaja, Tarpa, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szigetvár, Szabolcs-Szatmár-

Bereg megye, Kőszeg elismerő kitüntetést alapított az országot felfedező hagyományörzőknek.

Közeledik a Honfoglalás Millecentenáriuma. Szövetségünk csapatai elkészítik majd *a szülőföldek, lakóhelyek örökségtérképeit*. Ezek sokkal többet mondanak a turista térképeknél, hiszen a gyerekvilág kötődését jelzik a szülőföld szép tájaihoz, nevezetességeihez. Azt szeretnénk, ha válaszul az önkormányzatok olyan helyi elismerést, kitüntetést alapítanának a legjobb honkereső, felfedező gyerekeknek, amely évről-évre visszatérően ébren tartaná a szülőföld szeretetét.

A haza felfedezésének másik nagy játéka *a várfelderítők mozgalma*. Az idén már az ötödik országos találkozójuk volt Kőszegen. A program azzal kezdődött, hogy egy egész napja volt minden gyereknek a város, a vár felfedezésére. Ebben a feladatban is volt egy szép tét: a sok gazdagság közül ki kellett választania minden gyereknek a saját nemzeti örökségét. Tehát az egyetlen, amit mégiscsak a legértékesebbnek tart. Aztán eljött a történelmi játék napja. Először a szultán sátrát kellett megtalálni a gyerekeknek a vár feletti magaslaton. Ott kellett megszerezni a várba vezető térképet, ahol küzdelemmel ugyan, de áttörve a török védőgyűrűt jelentkezhettek védőnek.

Eddigi munkánkból kirajzolódik néhány fontos alapelv.

Az első, hogy a szülőföld, a haza felfedezése *élmények, játékok útján* válik felejtetlenné. A másik: a gyermekeknek egyénileg is kell kutatniuk, megfigyelniük, választaniuk. A nemzeti örökséget így soha sem fogják elfelejteni.

Aki történelmi hagyományörző, felfedező akar lenni, annak egyéni próbákkal kell megszereznie a fokozatokat, a próbajelvényeket. A történelmi expedíciók, játékok, a vándordiakok országjáró útjai is mindig az egyes gyereket keresik, neki adnak élményt, feladatot. A honkereső, felfedező élet a gyerekeknek, ifjúnak sok évre ad megmért programot, olyan perspektívát, amelyben mindenki sikereket érhet el, sőt elismerő kitüntetések is. Megszerezheti például a *Rákóczi örököse* kitüntetést, amelyért Borsiba kell elmennie. Lehet *Kossuth tiszt* és avatása Monokon történhet. Történelmi városaink polgármestereitől veheti át élete első nagy, igazi kitüntetését.

Kárpátalján már készülnek a *verেকেi táborozásra*, a *munkácsi várjátékra*, Erdélyben *Orbán Balázs útjainak* meghívóit tervezik. Közeledik az 1100. évforduló, amit azzal is megünnepelünk, hogy *Julianus expedíciókat* indítunk azoknak a nagy magyarok szülőföldjére, akiknek sorsdöntő részük volt nemzetünk, népünk megmaradásában. Nevelőszervezet vagyunk, a közösségépítésre alapozzuk munkánkat. A szülőföldhöz, a hazához kötés az egyik legnagyobb nevelőerő.

A honszerelem már gyermekkorban is megszülethet.

Rakó József

Emese álmának megfejtői

A mítosz és a történelem, a régmúlt korok felidézése, összefüggéseinek, tartalmának megfejtésére való törekvés kötelességünk. Ebben a munkában profi és amatőr, tudós és egyszerű ember, idős és fiatal egyaránt jeleskedhet, mert az általunk elért és igazolt eredmények mind- történelmi ismereteinket gyarapítják. A múltunk pedig egy olyan kimeríthetetlen erőforrás, amelyből folyamatosan táplálkozhat a magyar nép jövőt építő nemzedéke.

Nemzeti ünnepre készülünk, honfoglalásunk 1100 éves évfordulójára. Számos rendezvény, szakmai program szervezése folyik itthon és a határainkon túli magyar lakta területeken. Sok hasonló, vagy majdnem azonos ötlet, kezdeményezés lát napvilágot, így az lenne a legszerencsésebb, ha az ötletgazdák, a szervezők összefognának a megvalósításban. A magyar nép történetéről szóló, középiskolás korú diákok számára megrendezett történelmi vetélkedő EMESE ÁLMA címmel ezt az összefogást példázza.

Emese álmának megfejtői közül a határon túli csapatok sok egyéb díj és jutalom mellett meghívást kaptak a Hét Vezér Alapítvány Szolnokon és Tiszaföldváron rendezett történelmi felkészítő táborába. Eddig három alkalommal fogadtuk a határokon túlról érkező 12-16 éves magyar diákokat. A táborok szervezéséhez az a felismerés adta az ötletet, hogy a honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából rendezendő történelmi vetélkedőn a határokon túl élő diákok csak akkor szerepelhetnek eredményesen, ha segítjük őket felkészülésükben.

A nyári hónapokban szervezett 8-10 napos táborozások a magyar őstörténet, honfoglalás, államalapítás, Árpádok kora témaköröket dolgozzák fel. Jól átgondolt napi-rend szerint követik egymást az előadások, csoportfoglalkozások, játékok, szórakozás, a 70-80 fős ún. táborokban, a hozott szerény ismeretek miatt, inkább csak ízelítőt kapnak a gyerekek. Hamar kiderült, hogy bárhonnán jöttek-jönnek, a magyar történelemmel kapcsolatos ismereteik szegényesek, illetve nagyon felszínesek. A táborozók érdeklődése azonban óriási, szívesen tanulnak reggeltől estig. Egy-egy vendégelőadó előadása, ami a tudományos kutatások jelenlegi állásáról és irányairól is tudósított, tovább fokozta az érdeklődést. Nagyon fontosnak látjuk azt, hogy egymástól országghatárokkal elválasztott gyerekek itt Tiszaföldváron ismerkednek meg egymással, és itt döbbennek rá, mit jelent számukra ma magyarnak lenni.

Próbáljuk megvilágítani azokat az okokat, amelyek e térség nemzetiségi problémáihoz vezettek és vezetnek. Ezek a beszélgetések általában spontán alakuló „kiscsoportos” foglalkozások, amelyek hangvétele és érvrendszere sokszor a napi politikai események által meghatározott (pl. 1992 nyara Vajdaság, 1994 Felvidék). A tábor lakóinak hangulatán, idegi állapotán jól érzékelhető, hogy milyen súlyos problémákat „hagytak otthon”.

A kezdő táborok letehetősebb 30-35 hallgatója a következő nyáron „jutalomként” ún. haladó táborba jöhet. A tényleges behívást a haladó táborba azonban csak azok kapják meg, akik a számukra elküldött 3 feladatlapot kitöltik. A tábor előadó tanárai által összeállított feladatok a felvételi színvonalát közelítik, meghaladják a gimnáziumi tananyag mélységét.

A haladó táborok a fenti korszakok tematikus feldolgozását végzik el (politikátörténet, történelmi topográfia, művészetek fejlődése stb.). Kifejezetten célunk, hogy a gye-

rekek megismerkedjenek a legfontosabb forrásokkal is. A kirándulások (Pusztaszer, Magyar Nemzeti Múzeum), a megtekintett filmek (Juliánus barát; István a király) mind-mind segítik a kor mélyebb megismerését, növelik a gyerekek tájékozottságát.

A táborozók egy-egy délutánt tiszaföldvári családok vendégeiként töltenek el. Három év adatai jelzik, hogy tartós barátságok születtek itt a gyerekek, de szüleik között is.

Egy ilyen módon szervezett országos mozgalom hihetetlenül megerősíthetné a Kárpát-medencében élő magyarság összetartozás-érzetét. Azok a levelek, személyes beszélgetések, amelyek a hozzátartozók véleményét tükrözik, azt mutatják, hogy a táborok jelentősége messze túlmutat a pusztai történelmi ismereteken.

Az Emese álma címmel meghirdetett történelmi vetélkedő fordulóra felkészülve egyre több szakmai tábor, önképzőkör, diákműhely szerveződik. Az ott megforduló diákok és tanáraik tartós szakmai és emberi kapcsolatokat építenek ki, ami a kezdeményezés továbbélését segítheti elő. Történelmünk kutatásával, anyanyelvünk ápolásával a nemzeti ünnepek elmúltával is foglalkoznunk kell. Ezért igyekszünk a létrejött csoportokkal szoros kapcsolatot kiépíteni, szakmai és anyagi segítséget nyújtani működésükhöz. Akik ehhez bármilyen módon csatlakozni akarnak és tudnak, keressék meg a Honismereti Szövetséget, ahol minden segítséget, felajánlást köszönettel fogadunk.

Kalóz Sándor – Petraskó Tamás

Az Európa-díjas Alba Regia táncegyüttes

Az *Európa-díj a népművészetért* rangos kitüntetés a néphagyomány ápolóinak körében. Alfred Toepfer hamburgi nagykereskedő alapította a díjat 1973-ban kimondottan azzal a céllal, hogy az egyre gyorsabban urbanizálódó világban a néphagyományra irányítsa a figyelmet. Szerinte a sokszínű nemzeti kultúra szebbé, változatosabbá teszi az európai kultúrát, és tudatosan törekedett a tradíció ápolására, az értékek megmentésére, továbbéltetésére. A hamburgi F.V.S. Alapítvány eddig 66 alkalommal adományozta az *Európa-díj a népművészetért* kitüntetést a térség különböző országaiban tevékenykedő csoportoknak. Mostantól a székesfehérvári Alba Regia táncegyüttes is a kitüntetettek közé tartozik.

Magyarországot immár ötödször érte az a megtiszteltetés, hogy a független nemzetközi kuratórium innen választott együttesnek nyújtotta át a kitüntetést. Először 1975-ben a Timár Sándor vezette Bartók-együttes kapta meg az Európa-díjat, majd a debreceni Hajdú Táncegyüttes vonta magára a figyelmet 1978-ban. Egyéni díjat kapott Erdélyi Zsuzsanna 1983-ban az archaikus népi imák gyűjtésében elért páratlan eredményekért. Hazánk negyedik jutalmazottja az érdi Bukovinai Székely Népdalkör volt 1991-ben. Most 1994 őszén újra hazánk felé fordult a figyelem, amikor Botos József átvette az Alba Regia táncegyüttes részére a megtisztelő Európa-díjat.

Az Alba Regia táncegyüttes egyike Magyarország legrégebbi együtteseinek, most éppen 45 éves, 1949-ben hívták életre a néptáncot szerető fiatalok, diákok. Azóta jelentős fejlődésen ment át, és igen szép eredményeket tudhat magáénak. Büszkéek arra, hogy 1974 óta rendszeresen szerepelnek külföldön, és a magyar kultúra követeként terjesztik a magyar népművészet jó hírét Spanyolországtól Kínáig, Kanadától Indiáig. Több, mint egy évtizeden át rendszeres vendégei voltak a hajdani Szovjetunióban rendezett találkozókknak, és Finnországban, Olaszországban is visszatérő vendégekként jelentek meg. Jó hírük segítette őket Hamburgban is, ahol négy alkalommal lehettek vendégei a F.V.S. Alapítványnak. (Sokan kérdezik, mit is jelent a három betűs rövidítés. Csak találgathatjuk, hogy Friedrich von Schiller vagy inkább Freiherr von Stein nevének kezdőbetűit kereshetjük mögötte kiknek egyénisége inspirálhatta 1931-ben a tehetsős nagykereskedőt Alfred

Toepfer urat a kulturális alapítvány létrehozásában.) Az Alapítvány nemcsak a népművészetet támogatja. Ma már 28 különböző díj élte tovább a 99 éves korában elhunyt Toepfer úr nevét. Támogatta a kelet-európai tudományok művelőit a Herder-díjjal. Különösen azok a tudósok, művészek, építészek érdemelték ki a díjat, akik sokat tettek Kelet- és Nyugat-Európa közeledéséért. Megbékélésre inspirált a francia-német közös kutatásokat végzők körében a Strasbourg-díj. A német-angol kapcsolatok elmélyítését jutalmazta egy másik kuratórium a Shakespeare-díj odaítélésével. Kiemelkedő politikusi tevékenységére is odafigyelt az „European Prize for Statesmanship” átnyújtásával, hogy csak néhányat emeljek ki a sorból. Magyarországon az F.V.S. Alapítványok közül az évenként kiosztásra kerülő Herder-díj kapott legtöbb visszhangot, de nem szabad elfeledni, hogy Robert Schumann-díjat kapott 1992-ben az akkori kormányfő Antall József.

Az Európa-díj átadása mindig ünnepi körülmények között történik. Így volt ez az Alba Regia kitüntetésekor is. A kuratórium állandó tagja, a magyarországi zenei életben otthonos gráci professzor, Wolfgang Suppan mondta a laudációt. Beszédében három gondolatot emelt ki. Hangsúlyozta, hogy az idén ünnepeljük Herdernek 200 éves születésnapját, aki a népköltészet felfedezője és ráirányította a figyelmet a sokszínű európai kultúrára, annak egyenrangú értékeire. Hangsúlyozta továbbá, hogy a kis népek körében a történelmi helyzet sokszor eredményez idegengyűlöletet. Az idegen elnyomás elleni tiltakozás egyik formája a néphagyomány felé fordulás. A régi, tradicionális kultúra megőrzése egyben ellenállás az idegen civilizációval szemben. A kis népeknek a saját, belső értékeinek megismerése és ápolása történelmi szükségszerűség is. Magyarországon a hagyomány ápolása széleskörű mozgalommá duzzadt. Ezt nagyon pozitívnak vélte, hiszen a harmincas években Kodály Zoltán, Bartók Béla maguk is támogatták a kezdeményezést. Tudásuk, szaktekintélyük, emberségük, mély humánus magatartásuk egyben biztosíték volt a tudományos szint megtartásának. Harmadjára Suppan professzor úr méltatta a táncegyüttes értékeit. A jól kidolgozott programot, a tudatos kitekintést az egész országra, a technikai felkészültség magas szintjét, a látvány és művészség összhangját, a fiatalok hagyományos kultúra iránti igényességének kifejelesztését.

Magyarországon a népi kultúra iránt érdeklődők tudják, hogy a magyar néptáncmozgalom kiemelkedő képviselője az Alba Regia táncegyüttes. A kulturális örökségére büszke város évtizedek óta segíti a néphagyomány értékeit bemutató társaságot. Az együttes vezetője Botos József határozott egyéniségével, néprajztudomány eredményeiben való jártasságával szerencsésen irányítja a felnőtt és gyerek csoportokat. A művészi vezető nem csupán művészeti kérdésekben jár elől, hanem menedzseri adottságai révén helyet keresett az Alba Regia számára a magyar táncmozgalom egészében. Nevét jól ismerik a néptánc kutatók és a táncmozgalom körében dolgozók. Ez pedig fontos tény, hiszen a tánc csoportok nagy száma miatt mindig a legjobbakra irányul a figyelem.

Magyarországon a városokban tevékenykedő táncegyütteseknek jelentős történelmi múltjuk van és több-kevesebb társadalmi figyelem övezi tevékenységüket. Ezek között az Alba Regia a második világháború utáni időktől viszonylag folyamatos működéssel szerepelhetett. Új lendülettel fejlődött a néptánc és népzene mozgalom az 1970-es években. A többször megszervezett tehetségkutató akciók révén országos vetélkedőket szerveztek, és a TV népszerűsítésével ismertté váltak a legtehetségesebbek. Ezzel egyidejűen a tánc kutatás szintje olyan fokra jutott, hogy az elméleti eredmények gyakorlati hasznosítása lehetővé vált. A néptánc magas szintű művelése 20 évvel ezelőtt a Bartók Együttes nevével kapcsolódott össze. A csoport vezetője akkor Timár Sándor volt, a szakmai tanácsadó pedig a kiváló tánckutató, Martin György. Az ő személyiségük és tevékenységük alapvetően befolyásolta a néptánc mozgalmat, az együttesek fellépését, az autentikus forrásokból merítkezést.

Az Alba Regia együttes is ehhez a fő vonalhoz kapcsolódik. A helyi adottságok még inkább erősítették a táncfolklór hiteles megismerését. Székesfehérvárott dolgozott a magyar táncutatók egyik legtehetségesebb képviselője, Pesovár Ferenc. Az ő több évtizedes, lelkiismeretes, szakszerű táncfolklórisztikai kutatásai nélkül nem juthatott volna az Alba Regia együttes mai reprezentatív szerepéhez. Repertoárjuk még ma is az ő tudományos eredményein alapszik. Ebben áll különleges helyük összehasonlítva sok kiváló magyar táncegyüttesrel. Pesovár Ferenc ismerte a magyar táncművelés történeti rétegeit, tudta, hogy a régi híres királyi központ, Székesfehérvár a polgárosodás miatt eltávolodott a rurális hagyománytól. A népi kultúra ápolása tudatos feladatvállalás volt. Azon a helyen, abban a városban, ahol nagyon sok középiskola működik, de az egyetem hiányzik, ott, ahol jelentős ipari tevékenység miatt az értelmiség száma nagy, szükség van a néphagyomány értékeinek bemutatására, továbbvitelére. A népi kultúra természetesen nem a lokális kultúrát jelentette, hanem az egész magyar népeét. Ennek megfelelően alakult az Alba Regia arculata, szerepvállalása.

A programjuk egyik régi darabja a tyukodi tánc volt. A magyarok körében Tyukod falu neve többet jelent, mint egy egyszerű földrajzi név. Tyukod neve összefonódott a Rákóczi szabadságharcral, a függetlenségért küzdő szegénylegények sorsával. A hiteles gyűjtésekre alapozott táncfeldolgozás a történeti előzményeket állítja előtérbe. A mozgáskultúra a tánc nyelvén fejezi ki a virtussal, kényszerű küzdelemmel természetesen együttélő férfisorsot, a szabadság utáni vágyat.

Dunántúl sokáig fehér folt volt a folklóristák előtt. Úgy gondolták, hogy a másutt még meglevő tradicionális kultúrát felváltotta az urbanizált stílus. A szakemberek segítségével napfényre hozott gazdag táncgyógyomány a korábbi feltételezést megcáfolta. Alba Regia együttes pedig feladatának érezte az eredmények népszerűsítését, terjesztését. Szerepléseik nyomán ma már széles körben ismerik a mezősegi táncokat, azok közül is különösen az ugrós pásztortáncokat. A virtuóz mozdulatok, az ügyességi táncok a variálódásra, továbbélésre igen alkalmasak.

Az Alba Regia Táncgyüttes figyelmet fordított a határon túli magyarság táncaira. Nem csak a lokális vagy tágabb értelmezett pátriájuk, Dunántúl folklóráját vitték színpadra, de a messzi Erdélyből való székely táncokat vagy Kolozsvár szomszédságában lévő Kalotaszeg falvaiból származó, vagy Széken megismert nemesen egyszerű mozgáskultúrát képviselő táncokat is.

A tánc mellett a népdal, népzene is mindig jelen van. A táncosok egyúttal jó énekesek is. A művészeti vezetők figyelmet szenteltek az énekek és zene önálló előadására is. A zenei hagyomány kiváló ismerője Kneffel Imre, a zeneiskola igazgatója hosszú évek óta erősíti a táncgyüttes munkáját. A gazdag repertoárral rendelkező együttes a hazai és a nemzetközi találkozásokon sokszor szerepelt, és a kitüntetések sorát tudhatja magáénak. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az Alba Regia tevékenységét a határon kívül éppolyan jól ismerik, mint itthon. Az F.V.S. Alapítvány meghívására többször szerepeltek Hamburgban és minden alkalommal nagy elismeréssel köszöntötte a csoportot Alfred Toepfer úr. Az ő kívánsága volt az Alba Regia kitüntetése is. Toepfer úr egész életét végigkísérte a Kelet-Európa felé fordulás, az ottani kultúra értékeinek felkarolása, ápolása és továbbvitele. Az Alba Regia szerencsésen képviseli a magyar táncgyógyományt és népszerűsíti azt a nyugat-európai országokban, sőt a tengeren túl is. Azzal, hogy a táncgyüttes a régi magyar táncokat éppúgy ismeri, mint a XIX. századi új stílust, képes volt változásokat is megjeleníteni.

A dunántúli nagyváros, Székesfehérvár táncosai az ország egész területének hagyományából merítve képviselték az egész magyar folklórt. A táncdialektusok megtanulása a művelt szakemberek és néprajztudósok segítségével történt. A városi fiatalok, akik a rurális kultúrától távol kerültek, így másodlagosan, de mégis hiteles közvetítéssel ismerték meg a néphagyományt. A táncokat nemcsak megtanulták, hanem próbálták

átélni annak belső jelentését. A jó tanároknak itt nagyon nagy szerepük volt. Éppen ezért az a közvetítő feladat, amely a táncfolkloristák eredményei és a színpadon bemutatott jelenetek között láthatatlanul megvan, az ő vállukon nyugszik. Bármennyire is rutinos szereplő az Alba Regia, tudjuk, mégis milyen sok gyakorlás, ösztönzés, odafigyelés van minden résztvevő munkája mögött. A fáradhatatlan vezető, Botos József nagy segítséget kapott Kneifel Imrétől, a zenepedagógia avatott szakemberétől, valamint Hahn-Kakas Istvántól és Török Sándortól, a tánckar vezetőitől. Az együttesnek otthont adó Székesfehérvár évek óta támogatja őket és büszke rájuk. Sem a gazdag ruhatár beszerzése, sem a külföldi turnék finanszírozása nem valósulhatott volna meg a szponzorok anyagi támogatása nélkül. A város elismerésére rászolgáltak, hiszen ott-hon a rendszeres szereplések révén mindenki ismeri a felnőtt és junior tagokat, és ezen túl országos szintű megmérettetésekor harminc alkalommal hoztak haza sikert bizonyító kitüntetést, nívódíjat.

A magyarországi néptáncművelés ma nagyon gazdag, sok jó táncegyüttese van hasonló célkitűzéssel és szakmai felkészültséggel. Ezek közül mégis kiemelkedik az Alba Regia együttes, mert jól képviseli a magyar táncművelést, népzenei műveltséget, és ezen túl, állandó szereplésével Európa legkülönbözőbb színpadán népszerűsítette azt, így fontos feladatot vállalt Kelet és Nyugat között, Európa még mindig kettészakított részei között. Az F.V.S. Alapítvány kitüntetése az *Európa-díj a népművészetért* nagy megtiszteltetés és elismerése egyben az eddigi eredményeknek. Ebben a szellemben nyújtotta át a laudáció elhangzása után a jutalmat az Alapítvány képviselőjében Helmut Schmidt úr.

Őszintén gratulálunk ehhez a kitüntetéshez, és sok szép további eredményt, töretlen hagyományápolási kedvet kívánunk Botos Józsefnek és az együttes minden tagjának.

Krizsa Ildikó

Emléktábla avatás Losoncon

„Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék...” – Vörösmarty gondolata szellemében öröndetesen szaporodnak a Felvidéken a magyar történelem és irodalom ott született, élt, tevékenykedett jeles személyiségeinek emléktáblái. A zólyomi és kékkői Balassi-emléktáblák nyilván az 1994-es év legjelentősebb „termései”. Kevesebb nyilvánosságot kapott az az emléktábla, melyet 1994 október 29-én lepleztek le Losoncon a magyar cserkészlet úttörői; Szilassy Aladár és Scherer Lajos tiszteletére.

A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség kezdeményezésére, a Rákóczi Szövetség támogatásával Nagy János szobrászművész által készített bronz domborműn a két személyiség portréja látható a következő (szlovákul is olvasható) szöveggel:

SCHERER LAJOS 1874-1957
gimnáziumi tanár
az *A Mi Lapunk* c. diák- és cserkészújság
szerkesztője és kiadója 1921-1932

IFJ. DR. SZILASSY ALADÁR 1879-1912
a magyarországi cserkészlet megalapítója
(1910)

Elhelyezte
a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség és
a Rákóczi Szövetség 1994-ben

A szilasi és pilisi Szilassyak Mátyás királytól kapták adományba Losonc környéki birtokaikat. A család férfitagjai, Szilassy Aladár közvetlen felmenői, a XVIII. sz. végétől tevékeny közéleti személyiségek voltak. A dédapa, id. Szilassy József koronaőr, a hét-személyes tábla bírása, főispán stb. A nagyapa, ifj. Szilassy József királyi tanácsos, ref. egyházmegyei főgondnok, a losonci ref. gimnázium pártfogója volt. Az apa, id. Szilassy Aladár jogász, tisztt. teológiai doktor, a budapesti, illetve egyetemes ref. egyház életében szerzett érdemeket, egyebek közt a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) létrehozásában. Ilyen családi hagyományok vezérelték két fia pályáját is. Béla utóbb a csehszlovákiai Egyesült Magyar Párt prágai képviselője lett. Az ifjabb, Aladár orvosi tanulmányai befejeztével Angliában tett tanulmányutat és első magyarként ismerhette meg a helyszínen a Baden-Powell tábormok által 1908-ban elindított „scouting” mozgalmat. Szilassy Aladár a keresztény erkölcsi alapokon nyugvó ifjúsági mozgalomról szerzett tapasztalatait megosztotta barátjával Megyericsy Béla ref. lelkésszel (neki tulajdonítják a „cserkész” elnevezést), és együtt alapították meg 1910-ben az első hazai cserkészcsapatot, a Budapesti Református Keresztény Ifjúsági Egyesület 1. sz. csapatát a serdülő bibliakör tagjaiból. A cserkészmozgalom elterjedését, kivirágzását Szilassy már nem érte meg, fiatalon, 33 évesen tüdőgyulladás miatt fejezte be életét. Losoncon temették el a családi sírkertbe.

„Szilassy a cserkészetet nemcsak középiskolai tanulóknak szánta, hanem ebbe bele-vonta a társadalom összes osztályának gyermekeit, hogy egymást megismerjék, megszeressék, s csapatában békésen működött együtt az iparos és kereskedőinas a diákfi-úkkal. Társadalmi egyenlősítés és gyakorlati tudás elsajátítása mellett jó polgárokat nevelni Istennek és a hazának, ez volt a cél.” Ezekkel a szavakkal emlékezett nagy elődjére 1921-ben, az akkor indult losonci cserkész- és diáklap szerkesztője, maga is cserkészparancsnok, Scherer Lajos.

A bácskai Óverbáson, német földműves családban született Scherer Lajos a pozsonyi evangélikus liceum diákjaként vált tudatosan magyarrá. A kolozsvári egyetemen szerzett magyar-német szakos tanári oklevéllel került 1898-ban Losoncra, az ottani nagy múltú, jó nevű állami főgimnáziumba, ahol 1919-ig rendes tanár, majd 1929-ig szerződéses tanár volt, míg nem a csehszlovák hatóság nyugdíj odaitétele nélkül „nyugdíjazta” a kisebbségi magyar közéletben rendkívül tevékeny tanárt. Scherer Lajos pályája során tanított, nevelt, írt, publikált, szép- és szakirodalmat, tankönyveket, helytörténeti írásokat egyaránt. Ugyanakkor számtalan közéleti tisztséget töltött be, helyi egyleteken túl alapító tagja volt a Szlovenszkói Általános Tanító Egyesületnek és a Magyar Tudományos Irodalmi és Művészeti Társaságnak (Masaryk Akadémia). A cserkészetrel még a tizes években kapcsolatba került, a losonci gimnázium cserkészeinek volt parancsnoka. Az államfordulat után pedig az ő kezdeményezésére határozták el az önálló Szlovenszkói Magyar Cserkészszövetség megalapítását. Ennek 1921. szept. 24-én Lučenecen (sic!) kelt alapszabály-tervezetét a csehszlovák hatóságok ugyan nem hagyják jóvá, mindazonáltal a szlovákiai magyar cserkészet élt és virult elsősorban Scherer Lajosnak köszönhetően. Diákjai, cserkészei – persze nemcsak a losonciak – számára *Lajos bácsi* folyóiratot is teremtett, 1921 és 1932 között ő szerkesztette és adta ki az *A Mi Lapunk* című diák- és cserkészlapot, mely hamarosan túlnőtt az eredeti, szűkre szabott kereteken, és a húszas évek második felében egy új nemzedék, az „újarcú magyarok” (Győri Dezső) szellemi műhelyévé vált. Olyan munkatársak formáltak azzá mint Balogh Edgár, Szalatnai Rezső, Peéry Rezső, Szombathy Viktor, Dobossy László, Boross Zoltán és sokan mások.

Scherer Lajos, aki csaknem fél évszázadot élt és munkálkodott Losoncon, megírta a város történetét is, 1945-ben, etnikai tisztogatás áldozataként egy batyuval a hátán kényszerült elhagyni Ráday Pál és Kármán József városát.

A Szilassy Aladár és Scherer Lajos emlékét megörökítő bronztábla a hajdani gimnázium (jelenleg magyar tannyelvű alapiskola) homlokzatán adósságtörlesztés, nemcsak a cserkészmozgalom, nemcsak a szlovákiai magyarság, hanem az egyetemes magyar nemzet részéről.

Az emléktáblát Hodossy Gyula, a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség elnöke és dr. Vigh Károly, a Rákóczi Szövetség alelnöke leplezte le (az A Mi Lapunkat a losonci születésű dr. Vigh Károly édesapjának nyomdájában készítették). Az emléktábla-avatáson, és Szilassy Aladár sírjának megkoszorúzásán a helybelieken és környékbeli-eken kívül megjelent a Magyar Köztársaság pozsonyi nagykövetségének és kulturális központjának képviselőjében dr. Kása Sándor valamint Szabó László, a Határon Túli Magyarok Hivatala részéről Kelemen Gertrúd, valamint a Magyar Cserkészszövetség és a Magyar Cserkészforum képviselőjében Arató László. Az ünnepség keretében az A Mi Lapunk történetét felelevenítő dokumentum-kiállítást nyitott meg e sorok írója, ahol Hodossy Gyula bemutatta a dunaszerdahelyi Lilium Aurum Kiadó ez alkalommal megjelent könyvét, melynek címe: A magyar cserkészlet forrásainál.

Böszörményi István

Emlékmű az Úz-völgyében¹

1994. augusztus 26-án, 50 esztendővel azután, hogy a szovjet csapatok a második világháborúban elérték a Keleti-Kárpátok vonalát és a II. Ukrán Front katonái iszonyú vérengzést vittek véghez az Úz-völgyében, kopjafás, kötömbös emlékművet avattak a helyszínen. Az emlékműállítást a Volt Hadifoglyok Háromszéki Szövetsége kezdeményezte, ezt karolta fel a Háromszéki Mikes Kelemen Közművelődési Egyesület s ehhez társult segítőszándékkal a csikszentmártoni polgármesteri hivatal és az RMDSZ szervezet. Az Úz-völgye ugyanis adminisztratív szempontból Csikszentmártonhoz tartozik, innen 33 kilométerre, a Kárpátok Moldva felé lejtő völgyében van, a történelmi Magyarország és a bécsi döntés utáni magyar-román határszakaszon. Az egykori virágzó faiparnak szállást adó, többszáz embernek megélhetést nyújtó település ma romokban, nyolcgatteres fűrészüzeme a háború napjaiban pusztult el s azóta sem építették újra. Most mindössze hét család él ott, összesen tizenegy ember, a legfiatalabb is idősebb ötven évesnél. Az Úz-völgyében 1940-1944 között boronából összeácsolt, dránicával (fánc nélküli zsindegy) fedett villaszerű épületeket emeltek a magyar katonaság és a tisztikar számára. Ezekben ma a moldvai Bákóhoz csatolták a területet erdészeti szempontból is csikszentmárton mintegy 5000 hektáros erdőterületéről a kitermelt faanyagot Moldva felé szállítják. Így azután az Úz-völgyi emlékműavató ünnepségen igen sok román is tartózkodott az általunk mintegy hétszáz főre becsült, főleg Háromszékről és Hargita megyéből autókkal ideérkező tömeg mellett.

Csikszentmárton felől az út csak terepjáró kocsikkal járható, ezért hatalmas kerülővel: a csikiak a Gyimes völgyén keresztül érkeztek az Úz-völgyébe, a háromszékiek az Ojtozi szoroson mentek át, majd a Tatros völgyén kanyarodtak vissza. Dormányig (Darmanesti) és úgy érték el a völgyet. Moldvai csángóvidékeken haladtak át, köztük volt Csikszentmárton magyarországi testvértelepülése, Kunszentmárton negyvenfős kirándulócsoportja és még néhány magyar rendszámú kiskocsi.

Az ünnepség fegyelmezett és felemelő volt, a papok ökumenikus istentiszteletet tartottak, beszélt Gergely István csikszentmártoni polgármester, az úz-völgyi 1944-es eseményekről két veterán, dr. Szóts Dániel és Vánca Albert szólott, mindketten sepsiszentgyörgyiek. Verset mondtak, jelen volt a sepsiszentgyörgyi fúvószenekar is, köztük több háborús veterán.

¹ A képeket lásd a hátsó borítón. (Szerk.)

Az úz-völgyi harcok egyik érdekessége, hogy ott románok nincsenek eltemetve. Miután az oroszok Észak-Moldvában szétverték a német és román csapatokat és megtörtént a román átállítás, két napra rá hatalmas emberfolyamaikkal már lerohantak a Kárpátok vonaláig. Az átállott román hadsereg ekkor még fel sem ocsúdott a fegyverfordítás sokkjából, ekképpen román csapatokkal az Úz-völgyében és a csiki medencében 1944. augusztus 26. és szeptember 11. között, amíg a harcok folytak, nem kerülhetett sor román-magyar katonai konfrontációra. Ezért román katonák el sem eshettek ott, el sem kellett temetni őket. Annál több volt viszont a magyar, orosz és német halott.

A háromszéki emlékműállítók az ünnepség napjáig 90 úz-völgyi katonahalottat tudtak azonosítani, ezek neve került a hatalmas patakbeli görgetegkőbe beágyazott réztáblára. A kötömb mellett kopjafa áll, a ráírt szöveg: VILÁGHÁBORÚS HALOTTAINK EMLÉKÉRE, 1944-1994. A kötömbös emlékmű ötletét is kényszer szülte. Az emlékműállítók adományokból összegyűjtött kevéske pénze, egyrészt. Másrészt az Úz-völgyében távoleső, még a települések belterületén lévő emlékműveket is megcsúfolták, nem is egyszer. A faragatlan kötömbhöz ha hozzávernek valamit, még szebb lesz. Kényszer alakította ki a végleges plasztikai térformát is, a kötömböt az eredeti elképzelés szerint függőlegesen kellett volna elhelyezni az ugyancsak faragatlan patakkőből kialakított talapzaton. A távoli völgyben szinte járhatatlan utakon emelőrudakhoz sem lehetett hozzájutni, csak egy fakitermelő erőgéphez. Ez fenyőgerendákon a talapzatra fel tudta húzni a sziklatömböt, de hogy ezzel a szerkezettel fel is tudjuk állítani, erről eleve lemondunk. És akkor, mikor a kő rábillent a gerendákról a talapzatra, majdnem egyszerre kiáltottuk: ezt innen többet nem mozdítjuk el.

A talapzaton fekvő szikla sebesült vagy halott katonát is asszociál, egyszerre szarkofág és kőkoporsó. Tájbailleszkedése is csodálatos, hatalmas fenyezők sztrázsálnak körülötte, ezek közül többet valami betegség szokatlanul sudárra rontott, grafikai rajzolata emiatt különleges. A kő keménysége illik a háború, a történelem durvaságához, két oldala kissé felemelkedik az alapról, mintha fel akarna tápáskodni. „Jó is volna – mondta az egyik csiki veterán, úz-völgyi harcos –, ha még egyszer felkelne.”

A kötömbre márványtábla támaszkodik Kölcsey idézettel: *Négy szócskát vess jól kebledbe, s hagyd örököül fiadnak, ha kihunysz: A haza minden előtt.*

Dr. Szótscs Dániel bibliai idézettel zárta az emlékmű melletti beszédét: „Bizonyáság legyen ez a rakás kő és bizonyáság ez az emlékoszlop, hogy sem én nem megyek el a rakás kő mellett tehozzád, sem te nem jössz át énhozzám a rakás kő és az emlékoszlop mellett gonosz végre.” Ezt üzenjük román testvéreinknek – folytatta –, hogy mi békében akarunk élni, és nem megyünk el egymás mellett, vagy egymással szembe gonosz szándékkal. Az ünnep szónoka tévedett. Már akkor éjszaka a román sajtóiroda – ROMPRES – bákói tudósítója elképesztő beszámolót röppentett világgá. Ezt másnap már a Román Televízió fő műsoridőben kommentárszöveggént használta fel. E szerint a fűvös zenekar a magyar állami himnuszt játssza. Ezzel szemben a képsoron az látzott, hogy éneklük a székely himnuszt. A magyar himnusz eléneklésére éppen azért nem került sor, hogy a sértődésre hajlamosakat ne irritálja. *Néhány autóra kitérték a magyar zászlót* – acsarkodott tovább. Egy terepjáró kocsira valóban rá volt terítve egy korona nélküli zászló. Jellemző, hogy egy, a Székelyföldről Svédországba menekült „magyarkodott”. Magyar színek voltak láthatóak még a kunszentmártoni koszorún is, jellemző, hogy a polgármester, ismervén a körülményeket egy pótszalagot is hozott – fehérét – s ő kérte a helybelieket, hogy a szalagot a koszorúzási ceremónia után vigyék magukkal Csíkszentmártonba.

A magyarországi jelenlét minden esetben hisztériás rohamokat vált ki. Így volt ez a marosvásárhelyi vérengzés idején is. Most is. Összeszámolták, hogy hány kocsi érkezett, filmezték, fotózták. Ez még hagyján. A bákói tollnok kisütötte, hogy a ceremóniát Magyarország nemzeti ünnepére terveztük, holott ez augusztus 26-án volt.

Mindez csak előkészítette a fő hírt: ...a falu temetőjében tartották (az ünnepséget), ahonnan két nappal azelőtt, egyes helyiek állítása szerint, akik nem óhajtják magukat megnevezni, eltávolítottak minden román keresztet, egy részüket földhalom alá rejtették, más részüket éppenséggel elégették.

Tudjuk immár, egyetlen román kereszt sem volt ott, hisz román katona sem esett el a harcokban. Ez a hír aztán bejárta az országot, bejutott a parlamentbe, ott még tovább cicomázták. Egy hisztériás parlamenti felszólalásból megtudhattuk – Corneliu Balan bákói egységpártos képviselő –, hogy a szónokok megfedkeztek a történelmi igazságról, arról, hogy akikkel a magyar katonák harcoltak, akiket közös vagy egyéni sírokba temettek el, román és orosz katonák voltak, s azért hozták a véráldozatot, hogy Észak-Erdélyt a horthysta-fasiszta szörnyű iga alól felszabadítsák. Kiderült továbbá, hogy a Kunjcz-Sanmartin (Kunszentmárton akar lenni) delegációja az ünnepséget szervező magyarokkal együtt egy tonnánál nehezebb határoszlopot akart felállítani a történelmi határra, de az eső megakadályozta.

Aznap nem volt eső. De a hisztéria zuhog, árad, nyakunkba ömlik.

A két nép közötti kommunikációs képtelenségre jellemző, hogy hivatalos tiltakozásunkat az ellenzéki román lapok nem közölték. A Háromszékben negyvenrészes dokumentumriportot közöltünk az úz-völgyi eseményekről. Senki el nem olvasta közülük, vagy ha igen, csak bibliabéli kódobálás szándékával.

A tanulság: a magyar himnuszt, zsoltárként, csupa óvatosságból nem énekeltük el. Hát érdemes volt? Amúgy is elfúvatták utólag velünk. És ez mindig így történik.

Sylvester Lajos

Átadták a városnak Bernády György szobrát

Marosvásárhely régi központjában, a valamikori Vár téren, a Teleki ház előtt, 1994. október 29-én felavatták a város egykori polgármesterének bronzszobrát. (Bernády György életéről bővebben lásd Tófalvi Zoltán ismertetését e szám 96-98. oldalán.)

A szobor felállításának gondolata az 1960-as évek végén vetődött fel először, de arra akkor éppen csak gondolni lehetett. Több mint húsz esztendőnek kellett eltelnie, amíg 1990 nyarán – noha tán még el sem hagyták a kórházat a márciusi magyarellenes pogrom áldozatai – ismét megfogalmazódott a szoborállítás szándéka. Ezt követően 1991 őszén kérte a megyei RMDSZ a város vezetőségétől és Maros megye prefektusától Bernády György szobra felállításának engedélyezését és támogatását. Románia nemzetiségi politikájának kétszínűségére jellemző, hogy az engedélyt megadták, de sem a megyei sem a városi költségvetésből egyetlen banival nem támogatták a szoborállítást, így annak összes költségét közadakozásból és alapítványi támogatásból fedezték.

1992-ben hozta létre az RMDSZ a Bernády György Közművelődési Alapítványt, amely az év októberében felkérési pályázatot hirdetett erdélyi szobrászok körében a Bernády szoborra, továbbá felhívást tett közzé, amelyben pénzt, valamint rezet és bronzot kért a szobor javára. Több forduló után végül is a szovátai *Bocskay Vince* kapott megbízást a szobor elkészítésére. A szoboravatásra megjelent *Bernády György Emléknap* című kiadvány hat oldalon sorolja fel azoknak az alapítványoknak, intézményeknek, testületeknek és magánszemélyeknek névsorát, akik hozzájárultak elkészültéhez.

Az ünnepélyes avatáson *Borbély László*, a Bernády György Alapítvány elnöke köszöntö meg a segítséget és jelképesen átadta a szobrot Marosvásárhely városának, *Nagy Győző* polgármester pedig átvette azt. Az ünneplők többezres tömegében többek között ott volt *Rudas Ernő*, a Magyar Köztársaság bukaresti nagykövete, *Csoóri Sándor*, a Magyarok Világszövetségének elnöke, *Joan Racolta*, Maros Megye prefektusa és *Sütő András* író. Az Egyesült Államokban tartózkodó *Markó Béla*, az RMDSZ elnöke, levélben köszöntötte a szoboravatókat.

„Igazi közös munka volt ez a szobor” – hangsúlyozza az avatásra megjelent kiadvány. „Az önbizalom, a tenniakarás, a helybenmaradás jelképe. Az első lépés azon az úton, hogy a magunk dolgait mi magunk rendezzük és újra felállítsuk elpusztított szobrainkat...”

Halász Péter

Kossuth dombormű Abonyban

Szeptember 25-én, Kossuth Lajos alföldi toborzókörútja abonyi évfordulójának előestéjén bensőséges ünnepségen vettek részt az abonyiak. A zeneiskola falán – amelynek szomszédságában állt az ún. régi városháza, ahol Kossuth fegyverbe szólította az abonyiakat – felavattuk Blaskó Sándor fiatal abonyi szobrászművész bronz reliefjét.

Adósságot törlesztett ezzel a város, hiszen az önkormányzat jogelődje – a múlt század-végi mezőváros képviselőtestülete – Kossuth haláláról értesülvén – azt határozta, hogy díszpolgárának szobrot állít. Megalakult a szoborbizottság s Temesközy Gerzson városi tisztviselő irányításával hozzá is kezdett a pénz előteremtéséhez. Előadások, táncvigadalmak bevételei és gyűjtés nyújtotta volna ehhez az alapot. Össze is gyűlt 1910-ig csaknem 600 korona, amit kamatozó betétbe helyeztek. A pénzt azonban „elvitte” az első világháború. Sok évtized telt el azóta, s bár a helyet 1967-ben emléktáblával jelölte meg az emlékezet, az adósság maradt.

A Múzeum Baráti köre ez év elején elhatározta a megvalósítást s Kossuth halálának 100. évfordulóján Sellei Zoltán előadóművész közreműködésével szívet-lelket melengető estet rendezett, melynek bevétele ezt a célt szolgálta. Közben megbíztuk Blaskó Sándort s elindítottuk a gyűjtést is. Helyieket és az ország különböző tájain élő, régen elköltözött abonyiakat, barátokat, ismerősöket, régi iskolatársakat kerestünk meg s kértük támogatásukat. A siker nem maradt el. A szükséges pénz „összecsordogált”. (Legnagyobb összeggel a Kossuth Mezőgazdasági és Szolgáltató Szövetkezet segítette.)

A csaknem egészalakos, templomi hangulatot árasztó keretbe foglalt Kossuth úgy áll az abonyiak előtt, ahogy Őt a nemzet apraja-nagyja a múlt évtizedek változásaiban is lelkének-szívének, szeretetének virágjaival felöltöztetett – mondotta többek között méltatásában Dévai István a MBK. tagja. Gajdos István polgármester megköszönte a MBK., a Falumúzeum, a Szoborbizottság (tagjai: Acsai Ferenc, Bárány Pál, Fehér Jánosné elnök, Györe Csaba, Györe Pál, Kókai Béláné, Kővágó Lászlóné és Szabó Andrásné) munkáját, a csaknem hatszáz adakozó abonyi áldozatkészséget, s gratulálva a művésznek átvette Magyarország legújabb köztéri Kossuth-emlékét. A koszorúzást követően a Szózat hangjai zárták az ünnepséget.

Györe Pál

Dr. Zákonyi Ferenc emlékünnepeég Siófokon

1994. augusztus 28-án Siófokon, a 85 esztendeje született *dr. Zákonyi Ferenc* (1909-1991) jeles balatonkutatóra, idegenforgalmi szakemberre, számos monográfia és tanulmány szerzőjére, Siófok egykori főjegyzőjére (1954-1951), Balatonfüred és Siófok díszpolgárára emlékeztünk.

A Szabadság tér 6. szám alatti ház – a Somogy Megyei Idegenforgalmi Hivatal Főirodája – falán *dr. Pongor Tamás* Siófok város jegyzője avatta fel *Andrássy Kurta János* a Magyar Köztársaság keresztjével kitüntetett szobrászművész által készített portré dom-borműves ruskikai márvány emléktábláját. *Keresztury Dezső* a jó barát költő, akadémi-kus fogalmazta meg kérésre az emléktáblára vésett mementőt: *A szolgálat volt mindene; / és a legvonzóbb alkalom, / miben teljes lett élete: / a Balaton.*

Emlékbeszédet Rosta Sándor a Balaton Alapítvány ügyvezető igazgatója mondott. Ezután a siófoki Városháza zsúfolásig megtelt dísztermében Regionális Tudományos Tanácskozást rendeztek a Balatonról és dr. Zákonyi Ferenc munkásságáról, amelyet dr. Pongor Tamás jegyző nyitott meg s a levezető elnöki tisztelet dr. Kanyar József az Országos Honismereti Szövetség elnöke töltötte be. Emléklés keretében neves előadók, barátok, pályatársak: dr. Lengyel Márton, egyetemi tanár, Tüskés Tibor József Attila-díjas író, a Somogy főszerkesztő-je, dr. Kanyar József történész, Halász Péter, a Magyar Művelődési Intézet igazgatója s a fel-kért hozzászólók Falvy Károly néprajzkutató, a Magyar Táncudományi Társaság alelnöke, Farkas János, Köő Dezső, dr. Fodor János idegenforgalmi szakértő, Csákvári Árpád, a Balatontourist Rt. vezérigazgatója, *Lackner László* a Zalatour Kft. ügyvezető igazgatója, *dr. Kovács Miklós*, a Siotour Rt. elnök-vezérigazgatója és *Matyikó Sebestyén József* a Kálmán Imre Múzeum igazgatója – méltatták dr. Zákonyi Ferenc munkásságát.

Zákonyi Ferenc pályája során foglalkozott helytörténettel, honismerettel, néprajzzal, természetvédelemmel, turisztikával, miközben egy eredendően új minőségű szakterü-letet teremtett: a tudományos idegenforgalmi ismeretterjesztést.

A rendezők a három Balaton-parti megye (Somogy, Veszprém, Zala) kulturális ösz-szefogásának elmélyítését tűzték ki célul, hisz dr. Zákonyi Ferenc egész életében a Balaton régió vendégforgalmának összehangolt fejlesztésén munkálkodott. A siófoki Kálmán Imre Múzeum által szervezett mostani emléklés fölhívta arra is a figyelmet: Zákonyi Ferenc számos munkája maradt kézirat formában az asztalfiókjában. Ezek gondozása, rendszerezése és kiadása már az utókor feladata lesz. Az emlékünnepeég

eseményeit hang- és képfelvételek rögzítették, a tudományos tanácskozás anyagát pedig a szervezők kötetébe szerkesztve tervezik megjelentetni a közeljövőben.

Matyikó Sebestyén József

Honismereti múzeum készül Királyhelmeceen

A Kelet-Szlovákiai Bodrogközi járás egykori és jelenlegi központjában fekvő kisvárosban *Királyhelmeceen* az önkormányzat kezdeményezése nyomán megvalósulóban van egy régóta dédelgetett terv: rövidesen megnyitja kapuit a határon túli magyarság számottevő gyűjteménye a Királyhelmecei Honismereti Múzeum. A város vezetése igen reprezentatív épületet a Bodrogközi Tiszaszabályzó Társulat 1895-ben emelt székházát bocsátotta a kezdeményezők rendelkezésére, akik szándékát leghatékonyabban az Illyés Alapítvány és a Rákóczi Szövetség támogatta, de csatlakozott a finanszírozók sorához a Szlovák Állam is. A támogatók által megajánlott összegekből hozták rendbe a vízjárta táj szabályozásában fontos szerepet játszó épületet. A múzeum szervezéséhez hatékony szakmai segítséget adtak a sátoraljaújhelyi és miskolci múzeumok és levéltárak munkatársai.

A kiszemelt épület felújításával párhuzamosan megkezdődött az érdemi munka szervezése, amelynek szálai *Bogoly János* igazgató kezében összpontosulnak. A táj természeti értékeit és történetét évtizedek óta kutató direktor tanári állását cserélte fel jelenlegi beosztására. Munkájának eredményességét és a kezdeményezés életrevalóságát bizonyítja a szépen gyarapodó a könyv-, a térkép- és az iratállomány és az is, hogy a helmecei, valamint a környékbeli polgárok máris nagyon sok becses és értékes tárgyat, mezőgazdasági eszközt ajánlottak fel, *Gyimesi György* író igen gazdag hímes tojás gyűjteményt adományozott a múzeumnak. Úgy tűnik sikerült megalapozni a tájhoz kötődő jeles személyiségek: Majláth József és Mécs László emlékének ápolását. Nemcsak a helybeliek, hanem az elszármazottak körében is híre ment és visszhangja is támadt a múzeumalapításnak. Petrő Zoltán a kanadai Hamiltonban élő elszármazott a tájra jellemző kivándorlás emléktárájának felgyűjtése mellett a Majláth-család leszármazottait is felkutatta. Felvették a kapcsolatot a város életében jelentős szerepet játszó, az egykor itt élt zsidók leszármazottaival, akik közül a ma New Yorkban élő Braunschlag reagált pozitív módon a megkeresésre. A hamarosan megnyíló múzeum vezetője és támogatói ezúton is kérnek minden elszármazottat, hogy régi tárgyaikat, irataikat és egyéb dokumentumaikat ajánlják fel a gyűjtemény számára.

Pethő László

Görög Sándor emlékére

A honismeret művelői és olvasói közül is viszonylag kevesen ismerhették a közelmúltban 82 évesen Budapesten elhunyt Görög Sándort. Hatalmas tudásanyaga ellenére a publikálásra ösztönző nógatásokat szerényen hártotta el, mondván: „kevés az én tudásom”. Életművét így nem jelzi könyv, cikk, tanulmány, de több ezerre tehető, adatokkal telezsúfolt levelei – melyeket szerte az országban különböző személyeknek írt (köztük e sorok írójának) – tanúsíthatják, hogy jó tollú, színvonalas helytörténetíró lett volna belőle.

Ki volt Ő? Honnan indult?

Hajdúdorogon született 1912-ben hatgyerekes paraszti családban. Gyermekként élte a hasonló adottságú tanyasi gyerekek életét. Fagyban, sárban rótt a kilométereket a

rosszul fűtött iskoláig, majd hazatérve kivette részét a család mindennapi munkájából: állatok legeltetése, őrzése, trágyahordás stb. Tanulásra csak ezek után jutott idő, sokszor már csak a petróleumlámpa fényénél, de bizony gyakran megesett, hogy a petróleummal is takarékoskodni kellett. Ilyen körülmények között is jól tanult, és – szigorú nevelési elveiről ismert – apja lehetővé tette a továbbtanulását a nyíregyházi Felső Kereskedelmi Iskolában. Ezt elvégezve, egyetemre már nem mehetett, mert szülei eladósodtak és nem vállalhatták a további tanítatás költségeit. Egy esztendeig a községházán ingyenes gyakornokként dolgozott, majd szeretett volna jegyzőtanfolyamra menni. Ez a terve nem sikerült, így kénytelen volt valamilyen megélhetés után nézni. Pestre gyalogolt és rövid időn belül elhelyezkedett egy bakelit üzemben présmunkásként, napi 12 órát dolgozva, heti 10 pengő bérért.

Ekkor ismerkedett meg – a hajdúdorogi főjegyző fiának Gedeváry Lászlónak a közreműködésével – Simándy Pállal, aki Bajcsy-Zsilinszki Endre lapjának volt a szerkesztője. E találkozás meghatározó jelentőségű volt egész későbbi életére. Simándy Pál nyitotta fel szemét a világra és rövid időn belül politizáló, olvasó, könyvszerető emberre formálta. Két év után hazakerülve az Országos Központi Hiteluszítványhoz hajdúdorogi fiókjánál került alkalmazásba. A Pesten kapott indíttatás itthon kezdte éreztetni hatását: a már említett Gedeváry Lászlóval (aki később az orosz fronton tűnt el) megalkotották a Hajdú Ifjak Körét, amely a dorogi ifjúság tájékoztatását, nevelését, önművelését hivatott volna előmozdítani. Előadónak meghívták Bajcsy-Zsilinszki Endrét, Veres Pétert majd Zilahy Lajost.

Sándor bátyám az előadásokat már nem élvezhette mert „angyalbőrbe” kellett öltöznie. Katonai évei alatt megnősült és felesége személyében méltó élettársat kapott a későbbi nélkülözések elviselésére és remek megértő segítőtársat munkájához. 1940-ben leszerelve előbb Debrecenbe, majd Máramarosszigetre a Kereskedelmi Bankhoz ment dolgozni. Itt éltek 1944-ig, amikor ismételen behívták, megjárva az aradi és más romániai frontokat, sorozatos visszavonulás után Ausztriában amerikai fogságba esett.

Hazatérte után folytonos bizalmatlanság kísérte „nyugati” fogsága miatt. Különböző állásokban dolgozott alacsony bérért, volt tisztviselő, fizikai munkás, még klozet-pucoló is. Végül sok hányattatás után, de töretlen gerinccel, 1972-ben a Metalimpex-től ment nyugdíjba.

E rövid életrajz felvillantása akár szokványosnak is tekinthető, hiszen nagyon sokan éltek át hasonló megpróbáltatásokat az ő korosztályából. Ami kiemelte őt a mindennapok átlagából: az a következetes, céltudatos önművelés, a szűkebb szülőföld Hajdúdorog múltjának megismertetéséért, jelenbeni felemelkedéséért végzett áldozatos kitartó munkálkodás. Hajdúdoroggal, a görög katolikus vallással kapcsolatos tárgyi és szellemi értékek gyűjtése a szerény anyagi lehetőségek ellenére, nem rekedve meg a provincializmus sekélyes szintjén, hanem beágyazva az egyetemes magyarság iránti elkötelezettség vállalásába.

Különösen érdeklődött a Trianon által elszakított magyarság sorskérdései iránt, mindezt tette akkor, mikor még nem volt divat és nem volt ajánlatos erről még beszélni sem. Gyűjtötte irodalmukat, ezzel kapcsolatos nehezen hozzáférhető folyóiratokat, könyveket böngészve. Barátjának vallhatta a „magyarok apostolát” Domokos Pál Pétert, levelet váltott az utolsó nagy erdélyi polihisztorral a „szent öreggel” Koós Károlylyal. Baráti körének Malomtó presszóbeli találkozásakor többször megtisztelte asztalukat Illyés Gyula is. Az anyaországba ritkán jöhető erdélyi, felvidéki, vajdasági személyiségekkel nagyon sokszor megosztotta lakását, kenyerét.

Ilyen magas szintű elfoglaltsága közepette sem feledkezett el szülővárosáról. Nagyrészt neki is köszönhető, hogy az oldalági ős, Görög Demeter munkássága ismertté vált Hajdúdorogon, vagy a másik ős, a múlt században élt Görög Péter alapítvány tevő nemeslelkűsége a ma élőknek is útmutatást adhat. Az elsők között adott hírt

Hajdúdorog másik híres szülőttéről, Mészáros Károlyról. Csaknem két évtizedig ostromolta a helyi vezetőket és pedagógusokat (az utóbbiakat különösen kritikus szemmel nézve, a város szellemi életében húzóerőnek tartva) egy helytörténeti gyűjtemény létrehozásáért, valamint egy középiskola alapításáért. Egészen más területen is hallatta szavát a hajdúdorogiak érdekében: ipartelepítést sürgetve a városba.

A sors kegye folytán álmaiból, megfogalmazódott céljaiból nagyon sok életében megvalósult: létrejött a város helytörténeti gyűjteménye (magvát ő alapozta meg értékes ajándékaival), 1991-ben megalakult a hajdúdorogi Görög Katolikus Gimnázium (mintegy 2500 db. könyvet ajándékozott könyvtárának megalapozásához), dombormű jelöli Csokonai hajdúdorogi legációjának emlékét, megalakult a Honismereti és Városvédő Egyesület, színvonalasan működik a népzenei hagyományokat ápoló Bocskai Népzenei Együttes. A felsorolt eredmények elérésében oroszlánrésze volt Görög Sándornak. Szülővárosán kívüli adakozó kedvét számtalan köszönőlevél jelzi.

Utolsó éveit megromlott látással, majd teljesen vakon élte, megfosztva a neki mindent jelentő olvasás örömétől.

Ki volt Ő? Honnan indult? – kérdeztem emlékezőm elején. Életének summázata talán így fogalmazható meg tömören: egy életen át komolyan vette Szabó Dezső mondatát miszerint „minden magyar, felelős minden magyarért”. Tette mindezt – sokszor fizikailag nélkülözve, megnemértéssel, közönnyel találkozva – mindhalálig.

Majdnem késve jött szülővárosától az elismerés: 1994 szeptemberében a Hajdúdorog Városáért Érdemérem kitüntettetttje lett. Testvéröccse, a hasonló utakat járó Görög Imre vitte neki a hírt kórházi ágyához, és még tudatáig eljutva egy halk köszönőmöt rebegett, de október 23-án a kitüntetését már nem vehette át, megtért őseihez. Mi, hátramaradtak akkor őrizzük méltóképpen emlékét ha az általa kitaposott ösvényen haladunk, következetes munkával kitartással.

Bocz Péter

Görög Sándor testvére, Görög Imre és Domokos Pál Péter társaságában, 1986.

(Hajdú Demeter Dénes felvétele)

Ördög Emánuelre emlékezve

Nem oly régen még köztünk volt, s együtt vártuk nagy izgalommal a pályázatok eredményhirdetését, s most fájón érezzük hiányát, hogy többé már nem lehet velünk. Ördög Emánuel, jászárokszállási ácsmester, a pennát legalább úgy forgatta, mint az ácsszekercét. Első találkozásom nem is magával Manó bácsival, hanem a dolgozatával volt. 1986-ban még a kisfiammal voltam odahaza gyermekgondozásin, amikor a megyei néprajzi pályázatra beérkezett munkák közül néhányat elküldtek hozzám bírálatra. Köztük volt Manó bácsi *Sors és remény* című életrajzi írása is, amit én kiválónak találtam, s mindenképpen helyezésre javasoltam. Aztán eltelt jó pár hónap, s én már újból dolgoztam, amikor egy délelőtt beállított a múzeumba, egy számomra ismeretlen, magas, idős ember, s engem keresett: „No hiszen, hát hiába várom én magát?” – szegezte nekem a kérdést. „Engem? De hát kit tisztelhetek Önben?”

„Én vagyok az, akinek a dolgozatáról olyan sok szépet írt, hogy második helyezést nyertem vele. Arra gondoltam, már csak kíváncsi rá, hogy ki az az ember, akit úgy megdicsért.” Hát, így ismerkedtem meg, s kötöttünk barátságot Manó bácsival, aki jöllehet „ördög” is volt, „manó” is volt – mint ahogyan sokszor tréfásan magát nevezte –, de mindenekelőtt egy jó humorú, szeretetreméltó, tiszta szívű ember volt.

Ördög Emánuel nyugdíjas korában kezdte papírra vetni emlékeit a gyermekkoráról, a tanyai életről, a katonaságról és az ácsmesterségről. Írásai nyomán megelevenedtek előttünk a jászági népelet verejtékes, keserves hétköznapi és mindent feledtető ünnepnapjai. Jó stílusú, hangulatos írásait szívesen olvastuk, s osztoztunk örömeiben, ha dolgozatai megyei vagy országos helyezést értek el. Sok terve volt még, sok emlékét szeretne volna még örökölni hagyni az utókorra, de ez már nem adatott meg neki, mert 1994. február 6-án, 73 évesen, örökre le kellett tennie a tollat. Manó bácsi elment, s magával vitte megvalósítatlan álmait, lelkesedését, bizakodását és emberekbe vetett hitét. Reánk hagyott írásai azonban megőrzik majd emlékét az utókoroknak, s nem feledjük őt mi sem, mert bár hosszú útra indult, de szívünkben örökké velünk marad.¹

H. Bathó Edit

¹ *Sors és remény* című önéletrajzából e számunk 59. oldalán közlünk részletet (Szerk.)

KÖNYVESPOLC

BAJI ETELKA – CSORBA LÁSZLÓ:

Kastélyok és mágnások

Az 1992-es téli könyvvásár szép darabja volt Jalsovszky Katalin és Tomsics Emőke: A tegnap világa c. könyve, ami korabeli fotókon és szövegeken mutatta be a századforduló magyar városait. E munka folytatásának tekinthető a Történeti Fényképtár anyagából való újabb válogatás, Baji Etelka reprezentatív albuma, ami kétszínnyomásban is ragyogó színeket sejtet, téli könyvvásári darab.

A születésénél fogva az e-réteghez tartozó, vagy nem tartozó, de mindenképpen már a későbbi generációk embere, érdeklődve és kíváncsian veszi kezébe a könyvet. A kötet alapötlete kitűnő! Először a megközelített kastély képe tárul fel előttünk. Belépünk a parkjába, majd az előcsarnokába, a fogadószobába, a belsőbb termekbe, találkozunk lakóikkal, vendégeikkel. A látvány révén magunk is részt veszünk életükben a születéstől a halálig. A férfi és a nő pozícióit, a társadalmi- és magánéletet, a munkát és szórakozást egyaránt bemutatja. Teszi ezt több család több élethelyzetét ábrázoló felvétele között válogatva, a mintegy 50 évnyi magyar és monarchiabeli fényképész alkotásaiból – és így összeáll az arisztokrácia családi albuma. Történeti szociológiaként működik: életmódot, politika- és művelődéstörténetet mutat be úgy, hogy eszköze és fő mondanivalója a látvány. Igen, a látvány! Még akkor is, ha a kötet társszerzője, Csorba László történész bevezető szövegeket és egyes esetekben hosszabb képaláírásokat készített a fotókhoz. A megoldás vitatható, részben a kötet már ismertett képi rendező elve miatt, részben a történész szerkesztő hiánya miatt. A szöveg hol elemző, hol csípősen kritikus, olykor kuriozitást kereső, néha tárgyyszerű, bravúros rövid összefog-

láló, de akad köztük néhány mini pamflet is a szó szelídebb értelmében. A fotók objektivitása azonban nem bírja el ezt az eredeteskedő stílust. Álljon itt erre két példa:

Az 51. oldalon pl. gróf Széchenyi Pál – a szöveg szerint „roskadozó vén gavallér” – és második felesége, Zichy-Ferraris Emilia látható. Azonban nem e kettősről tudunk meg a fentieken kívül bármit, hanem gróf Széchenyi Istvánról és Pál első feleségéről árul el intimításokat. (Itt jegyzem meg, hogy gróf Széchenyi István sajnos csak kísértétként van jelen az albumban, mert őt ábrázoló fotó gyakorlatilag nem létezik, eddig nem találtak. A „különös sorsú zseni”-ről csak a döblingi szanatóriumi szobabelsők és mellettük az elmeorvos feljegyzései találhatók a kötetben.) A 80. oldalon Windischgrätz Lajos herceg és Széchenyi Mária grófnő 1907-ben készült esküvői képe alatt Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül című kötetéből azt idézi Csorba László, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök milyen lesújtó véleménnyel volt a hercegről Károlyi előtt, egy Károlyit is érintő eset kapcsán. A további három rövid sorba a frankhamisítási ügyet sűriti, ami ismét csak a herceg minősítése és nem a történetek ismertetése (ez lehetetlen is volna), de a történelemben tájékozatlan olvasót zavarba hozza. Arról pedig csak találgatni tudunk, hogy a kitűnő operatőrnek, Kardos Sándornak, milyen része volt a kötet arculatának kialakításában? Az összhang, a közös munka, alighanem hiányzott. Nemcsak a szerzőkkel, de a könyvtervező tipográfussal, Ráczi Juliannával is, mert ez többek között zsúfolt, áttekinthetetlen címoldalt eredményezett.

Az album vitathatatlan erőssége a régi és a mai fotográfusok szakértelme, kiváló munkája. A tudással és szorgalmas elhivatottsággal alkotó Klösz György gyönyörű kastélyokat és pompás belsőket örökített meg. Wosinszky Mór Zichy Jenő 1895-ös

Kaukázusbeli expedíciójáról tudósít, ezeket a korabeli Vasárnapi Újság is közli – a magyar sajtófotó kezdetei ezek a felvételek. A kötet fotótechnikai érdekessége egy 1897-ből származó Strelisky alkotás, ami – fotómontázs! Báli jelenet a budai királyi palota dísztermében – ez a képen rajzos háttér – előtérben a királyi főhercegek, majd a többi „részvevő”, mind mind egyedi felvételekről (néhányat láthatunk is) összedolgozva. Ezeket a korábbi bravúrokat menti meg, ismétli meg a kötet számára, számunkra a Történeti Fénykép-tár két nagyszerű fotósa Farkas Árpád és Jaksity László.

Az album végére érve állítássá válik az egyedül lehetséges preconcepció arról, hogy kik ők? Emberek, és egyenként sokfélék. Ki léha, néha család, ki könnyelmű, bohém, vagy nagyon is kötelességtudó, elhivatott politikus és államférfi, képzett vagy amatőr tudós, művész, műgyűjtő, polihisztor, vagy akár zseniális elme. Arisztokratának születtek, alapos, „jó” nevelést kaptak, a többi rajtuk múltott. Ezt tanúsítják a korábbi években megjelent arisztokrata memoárok: az idézett Károlyi Mihályon és Andrássy Katinkán kívül Pallavicini Andrássy Borbála kitelepítési és 56-os naplója, Erba Odescalchi Sándor Testamentumja és Széchenyi László: Mégis kisüt a nap című emlékezés kötete. Megannyi alkalom az arisztokrácia világának megismerésére! (Bp. 1994.)

Dr. Stockné Horváth Mária

Frontnaplók a Don-kanyarból¹

A történetírás az eseményekben részt vevő kismember tudatának vizsgálatához – a visszaemlékezések mellett és helyett – a frontnaplókat, a harctéren lévő katonák hazaküldött leveleit tekintette és tekinti autentikus forrásnak. A napló – műfajából

következően – alkalmas arra, hogy az írója által átélt történések pontosan kerüljenek lejegyzésre, és a pillanat hangulata, a naplóírónak az eseményhez fűződő érzelmi viszonya is hitelesen tükröződik bennük. 50 évvel a 2. magyar hadsereg pusztulása után azért is különösen izgalmas olvasni az egykorú híradásokat és reflexiókat, mert a Donnál történetekre emlékezni is alig lehetett, a naplók publikálása végképp lehetetlen volt.

A kis kötet forrásértékét jelentősen megemelte a Szabó Péter tollából származó kitűnő hadtörténeti tanulmány – Zalai honvédek a Donnán (1942-1943) – amelyből megtudhatjuk, hogy a 2. magyar hadsereg három hadtestének egyikét dunántúli alakulatok alkották. 1942. májusban indultak el azok a vonatok, amelyek Nagykanizsáról, Zalaegerszegről és Csáktornyáról vitték a frontra a katonákat. A Kurszkba érkezés után, májusban-júniusban a védelmi berendezések tökéletesítése volt a feladatuk; a támadás 1942. június 28-án tüzérségi előkészítéssel indult. A kedvezőtlen terepadottságok miatt két napig tartó súlyos harc folyt Tim városáért, s a 9. könnyű hadosztály embervesztesége elérte a 20 %-ot. A szovjet csapatok Urivnél, majd a csucsjei doni hídfőnél 1943. januárjában áttörték az arcvonalat. Nehezítette a helyzetet, hogy a visszavonuló magyar egységek mozgása a németek akadályozó tevékenysége miatt lelassult, és gyakran harcba keveredtek partizánokkal is. A 2. magyar hadsereg megmaradt egységeinek Kievtől 100 km-re volt a gyülekezőhelye. A megfogyatkozott állomány végül is 1943. április 28-án érkezett meg Nagykanizsára.

Az itt csak vázlatosan felidézhető, körültekintő forráshasználattal elkészített eseménytörténeti összefoglalás mellett a hadtestek mozgását feltüntetett térképek is kiválóan segítik az olvasót a naplókba sűrűsödő információk pontos értelmezésében. És a közölt 24 fotónak is a frontnaplók hangulatát erősítő funkciója van; lényegesen többet jelentenek egyszerű illusztrációnál. Hogy a történetírói forráskritika szolgálatában állanak a naplók

¹ Szerkesztette, és a naplókat sajtó alá rendezte: *Molnár András*. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Szabó Péter*. Kiadja a Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1992. 130 oldal.

szerzőiről közölt rövid életrajzok, valamint a földrajzi- és személynevek gondos feloldásai is.

Tanulságos lesz ezek után a frontnaplók néhány adatát, megállapítását is idéznünk. Az első napló szerzője, Németh József tizedes szerint „Június 28-án hajnali 2 óra 20 perckor megindult a nagy támadás (...) Életünk csupa egyforma, éjjelként puskaropogástól visszhangzik minden, de mi álljuk a helyünket.” A hősi helytállás kötelező parancsa ilyen sorokat írat vele: „Ha meg annyi muszka jön, akkor is, ha mindnyájan elveszünk, mi már akkor sem engedünk.” A későbbi bejegyzések viszont már a szenvedéstől elfásuló katonáknak beletörődését és tehetetlenségét tükrözik: „Én már belenyugodtam sorsunkba, hogy itt kell elvesznünk valamennyiünknek.” A magyar és a német katonaság viszonyát érzékelteti a következő részlet: „A németeket borzasztóan utálok, ha házba megyünk, mindjárt kizavarnak bennünket. Fegyvereinket, s kinél pisztoly van elveszik, ennivalót hetek óta nem kapunk (...) Mire besötétedett a németek kizavartak bennünket egy házból, és így későn, hóviharban kellett szállás után nézni.”

Sípos Béla szakaszvezető, aki Zalatárnokról került a frontra, rövid tömondatokban számol be az embervesztéséről és a szenvedésről. Nyilván nem véletlen, hogy parasztember lévén az időjárás változásait jegyzi fel következetesen. Dervalics László szakaszvezető, aki szintén földműves volt, hasonlóan minden bejegyzésénél az időjárást emlegeti, pedig naplója 1943. január 28-án már be is fejeződik. A három közkatona egykorú feljegyzései mellett Nyíri Zoltán hivatásos hadnagy, később orvos naplóját ismerhetjük meg. A kiutazás során ő turista-szemmel nézi a Vág-völgyét: naplója tartalmazza a vidék földrajzi leírását, néprajzi jellemzőinek futó említését. Beszámol róla, hogy jó tiszthez illően neveli, gyakorlatoztatja a rábízott katonákat, „erkölcsi oktatást” is tart nekik: „Közben iskolázom, hogy a sebesülteknek, halottnak se higgyenek.” Örömmel jegyzi fel

június 26-án, hogy „végre már támadunk”, megjegyezvén: „meg kell mutatnunk, hogy a magyar katona derekasan megállja a helyét”. Majd három hét múlva: „nehéz volt, véres volt, de a magyaros lendület eredményessé tette.” A támadások között békés, már-már idilli életmenetről számol be: tarokkznak, társasjátékot játszanak; őmaga napozik, és sajnálkozik, hogy nem hozott fürdőruhát.

Ezek a kiragadott részletek is sejtetik, hogy a három közkatona helyzete, háborúhoz való viszonya, szemlélete mennyire más volt mint a tiszté. A Don-kanyarban harcolók megpróbáltatásai tulajdonképp csak a közkatonák feljegyzéseiből olvashatók ki. A fiatal tisztnaplóját olvasva az az érzésünk, mintha tudatosan őrizkedett volna a kritikus hangvételtől. Egykorú ellenőrzésre, afféle cenzúrára persze nem gyanakodhatunk: attól nem tarthattak a naplóírók, hogy a feljebbvalóik felhasználhatják ellenük „titkos” feljegyzéseiket. Hiszen önmagában az a tény, hogy egyetlen megyében több frontnapló is fennmaradt, s ezek korántsem a hadvezetőség felfogása szerint alkotnak véleményyt az eseményekről, azt bizonyítja: kiki a maga számára készítette feljegyzéseit. A feljegyzett tények és a hangvétel különbségét nyilván az élmények különböző voltával és személyiség-jegyekkel lehet értelmezni. A kötetben közölt négy frontnapló, a bevezető tanulmány és a forráskritikát segítő apparátus – összefoglalóan is ezt kell hangsúlyoznunk – nem csupán a harcokban elesettek, illetve a még élő résztvevők előtti méltó tisztelgés, hanem egy, mindeddig kevés figyelemre méltott forrás-csoport fokozottabb kiaknázására való figyelemzetes is. Nyilván más megyékben is lappanganak még hasonló forrás-értékű naplók!

Sz. Bányai Irén

VENCZEL JÓZSEF:

A falunka útján

Az első világháborút követően, mikor Trianonban darabokra szaggatták Magyarországot, a nemzet jövőjéért aggódó, a nép-

ben-nemzetben gondolkodó elméken egy ideig bénult fásultság vett erőt, és ez a levertség, a kilátástalanság denevérszárnyának ránktelepedése, csak lassan, fokozatosan oldódott. A nemzetért felelősséget érzők tájékozódni kezdtek, s a magyarság lehetőségeit fürkészve az elvesztett államiság helyett az újra felfedezett népiségben vélték megtalálni a nemzetet megtartó erőt. A maradék Magyarországon a népi írók, a Felvidéken a Sarló mozgalom elkötelezettjei, Erdélyben pedig a falukutató fiatalok láttak hozzá, hogy feltárják a szépirodalom és a szociográfia eszközeivel, és az egész nemzettel megismertessék a magyar falu helyzetét. Szakítva a korábbi romantikus, a néphez lehajoló, érte rajongó, de túl nagy közöséget nem vállaló szemlélettel, a falusi lakosság valóságának megismerésére törekedtek. Ők voltak a két világháború közötti társadalom *falukutatói*.

Egyik legkiválóbbja a Csíkszeredán született Venczel József, akinek az erdélyi faluval foglalkozó írásait *A falumunka útján* címmel nemrég adta ki az Orbán Balázs Közművelődési Egyesület – magyarországi segítséggel – Székelyudvarhelyen. A könyvet *Székely András Bertalan* szerkesztette.

Miről szólnak ezek az írások? Mit tudhat meg belőlük és általuk a hazai olvasó?

Mindenekelőtt megismerkedhet az erdélyi, azok között is a székely falvak sorskérdéseivel. Nem Tamási Áron, vagy Nyíró József szívárványos, fenyőzúgásos, népdalos világa ez – bár abból is kapunk ízelítőt –, hanem a munka után a Regátba induló, a földreformra hiába várakozó, a szociális és a nemzetiségi gondokkal egyaránt küszködő erdélyi falvak nyers valósága. Nem a szépírói lelkület, a költői ihlet varázsolja elének a látnivalókat, hanem a statisztikai adatok rideg, ám annál meggyőzőbb világa. Szó esik benne a falukutatás módszertani kérdéseiről, de az írások túlnyomó része a gyakorlati helyzettel, a gyakorlati munkával, a gyakorlati tennivalókkal foglalkozik. A Honismeret olvasóit talán az a fejezet érdekli leginkább, amelybe a népismereti, önismereti

írások kerültek, Venczel József gondolkodásában erre kell felépíteni az új, nemzeti alapokra helyezett művelődéspolitikát.

A kötetet Katona Ádám bevezetője nyitja és a szerkesztő Székely András Bertalan tanulmánya egészíti ki. A Függelékben Venczel József életére és munkásságára vonatkozó cikkeket, dokumentumokat találunk, köztük a legfontosabb a Márton Áron, Venczel József és társaik ellen folytatott per anyaga, valamint a Venczel temetésén mondott Márton Áron beszéd szövege.

Aki végigolvassa Venczel József írásait, az közelebb kerül az erdélyi falvakhoz és népkükhöz, amelyről ma sokat beszélünk, de nagyon keveset tudunk. Mert hiszen – sajnos – mindaz, amiről ezekben a – zömükben a két világháború között keletkezett – írásokban olvashatunk, az jórészt ma is időszerű, ma is megoldatlan kérdés.

A román nemzeti kommunista rezsim nem tűrhette a valóságfeltáró Venczel József tevékenységét. 1950-ben őt is letartóztatták és Márton Áron püspökkel, valamint az erdélyi magyarság más szellemi vezetőivel együtt elítélték. 12 esztendő múlva szabadult a börtönből, de tudományos falukutató, szervező munkáját már nem folytathatta Ceaușescu Romániájában. Néhány esztendeig szürke munkatársként dolgozott a Kolozsvári Egyetem Szociológiai Tanszékén, de meggyöngült egészségi állapota miatt hamarosan abba kellett hagynia a munkát. Az 1972-ben elhunyt Venczel József írásai azonban őrzik világos felismeréseit, kíméletlen, de igazságos ítéletét. (Székelyudvarhely – Bp., 1993.)

Halász Péter

THULLNER ISTVÁN:

Moson vármegye helytörténeti olvasókönyve

Újra divat lett mostanában a helyismereti olvasókönyvek, szöveggyűjtemények, dokumentumtárak kiadása. Csak a Honismeret 1994. évi 1-4. számában hármat is ismertet belőlük Kovács Dániel. Az abaúji

Kázmárk *helyismereti tankönyve* az általános iskolai oktatás számára készült, míg Kanyar József *történelmi olvasókönyve* (Harminc nemzedék vallomása Somogyról) mindenki számára ajánlható, Naszádos István Sárvári *helytörténeti olvasókönyve* pedig már feszegeti, sőt szét is feszíti a hagyományos olvasókönyv műfaji kereteit. Ugyanis míg az első két kiadvány levéltári dokumentumokat, cikkeket, könyvrészleteket és történelmi dokumentumokat közöl, Naszádos István átmeneti jellegű könyvében a monografikus tárgyalást és a mozaikokból építkező szöveggyűjteményt egyaránt megtaláljuk. Helyesen állapítja meg Kováts Dániel, hogy a könyv ugyan így tömörebb és olvasmányosabb lett, de elvesztette az eredeti szövegek dokumentumértéke. Thullner István könyve műfajilag Naszádoséhoz áll közel, s fölveti e „keverék-műfaj” létjogosultságát, értékét. Thullner munkájában ugyanis a monografikus tárgyalásmód uralkodik, s jóformán csak a bőségesen idézett dokumentum-részletek miatt nevezhetjük úgy-ahogy olvasókönyvnek. A szerző bizonytalanságát igazolja, hogy a belső címlapon zárójelben szerepel a kismonográfia műfaji megjelölés is.

Nos, éppen Thullner István művével szeretném bizonyítani, hogy bár egyetértetek Kováts Dániellel abban, hogy ilyen szövegkörnyezetben, ilyen arányokkal az idézett szövegek sokat veszítenek dokumentum-értékükből, mégis szükség van hasonló kiadványokra a klasszikus monográfiák és a hagyományos szövegközlések, olvasókönyvek, dokumentumgyűjtemények mellett. A történelmi Moson megyéről ugyanis nincs korszerű szemléletű, friss monográfia. A két kéziratban lévő közül az egyik félévszázadnál, a másik egy évszázadnál idősebb és ma már egészítések és szövegkritika nélkül érenyeik ellenére sem használhatók igazán. Thullner István tehát azt cselekedte, hogy a föllelhető forrásokat egybevetve és összeszedve monográfiát készített Moson megyéről, amelyben egyes forrásokra csak a könyv végén lévő irodalomjegyzékben hivatkozott, másokat tömörített,

ismét másokat szó szerinti közölt egészben vagy részletekben.

Könyvét Mosony vármegye címerével és közigazgatási térképével kezdi. Ezt követi a helységek és földrajzi nevek etimológiai kisszótára és egy nagyszerű kronológia. A természetföldrajzi képben sorra veszi a tájegységeket, folyókat és hegyeket, majd hét fejezetre bontva megírja a megye történetét. Függelékben közli a vármegye főispánjainak nevét egészen a vármegye 1923. évi megszűnéséig, s utána a számára oly kedves és fontos mosonmegyei németiség történetét és néprajzát foglalja össze. Az irodalomjegyzék után 39 helyi mondát közöl.

Hogy a könyvet iskolai segédkönyvnek is szánták, abból is kitetszik, hogy a Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet adta ki a megyei közgyűlés, intézmények, gazdasági szervezetek, alapítványok, egyesületek támogatásával. Ennél sokkal meggyőzőbb azonban a mű világos, olvasmányos stílusa, „tanáros” fogalommagyarázatai, nagyszerű tipográfiai kiemelései, áttekinthető szerkezete és az olvasó biztatása további források kézbe vételére.

Jó, hogy Thullner István vállalkozott a szűkebb szülőföldjéről szóló ismeretek összefoglalására, alvó kéziratok és feledésbe merült források föltámasztására, sok-sok írás szerves egybeforrasztására, s gyerekeknek és felnőtteknek lehetővé tette, hogy szórakozva ismerje meg Moson megye történetét alakulásától 1923-ig. Figyelméből futotta az előzményekre is, s külön erénye, hogy igazi történész módjára értékeli, minősíti is forrásait. Így: „X.Y. meg nem nevezett forrásra hivatkozva...”, vagy „állítólag”, vagy a „néphagyomány szerint” stb. Vaskos könyve kellemes olvasmány, s megerősít bennünket abban, hogy e régió népei évszázadokon át egyetértésben munkálkodtak szerencsés és nehéz korszakokban a maguk és gyermekeik boldogulásán. (Győr-Mosonmagyaróvár, 1993. 352 old.)

Tuba László

Bernády György városa, a város Bernádyja

Ritka kincset, a legigényesebb bibliofil elvárásokat is messze kielégítő, ugyanakkor színes, érdekesítő kötetet tart kezében a Tisztelt Olvasó. A marosvásárhelyi Dr. Bernády György Alapítvány és a Maros megyei RMDSZ valóban impozáns, színes és fekete-fehér fényképfelvételekkel, reprodukciókkal illusztrált albumban jelentette meg Marosi Barna 1968-ban írt izgalmas krónikáját.

Marosvásárhely lassan újjászülető magyar könyvkiadását dicséri, hogy a szerkesztés (Szepessy László munkája), a grafika (Bartha József), a fényképfelvételek (Barabás Zsolt) tökéletes összhangban szolgálják a nem mindennapi esztétikai élményt.

„Az egykori Marosvásárhelyről készült, mohás felvételek szíven ütnek majd téged is, kedves olvasó. Felettük rémlátó képzelet nélkül is úgy fogod érezni magad, mintha roppant méretű kriptába indultál volna bolyongó nézelődésre. Betiltott múltunkba, konkvisztádorok uralmának rágalmozott történelmünkbe.” – írja az előszóban Sütő András.

Talán a fényképeknel is jobban szíven üt Marosi Barna szövege, a furcsa „időgépen” tett képzeletbeli utazás. A századelő sajtóját, a korabeli levéltári feljegyzéseket, kortárs méltatásokat és ellenvéleményeket tanulmányozva született meg az irodalmunkban és közírásunkban bizonyos fehér hollónak számító krónika. Bár sokban elüt Nagy Szabó Ferenc, Fogarasi Sámuel emlékiratától, a város történetéhez ezernyi szállal kötődő szellemi nagyságok vallomásaitól, egy azonban közös bennük: a Város iránti szeretet és tisztelet, a gondjaival való teljes azonosulás.

Így kap – úgymond – történelmi hátszelet a városépítő dr. Bernády Györgyről rajzolt portré. Az 1634-ben elhunyt várépítő főbíró és diplomata Borsos Tamás halála után a Székelyföld nyugati peremére épült város az 1900-as évek elejéig valójában semmit sem változott. Ugyanaz a nagypiaci feneketlen sártenger, kilátástalanság fogadta a látogatót, mint jó há-

romszáz évvel korábban. „Itt még a fantázia is tapasztos padlójú!” – írhatta az ugyanacsak vendégként érkező, majd szintén itt ragadó Molter Károly.

Ekkor lépett a kisváros magisztrátusa elé egy nagy fantáziájú, harmincnyolc esztendőes férfi: „Ruházza rám a Tekintetes Tanács a bizalmat, a rendelkezés jogát és a Pecsétet, és én egy új várost építünk önöknek!”

Mindez valahogy úgy hatott, mint a város világhírű megalapozó Bolyai János levél: A semmiből egy új, más világot teremtettem! Alig akad ma olyan magyar, akinek a szíve ne verne hevesebben, amikor ezeket a sorokat olvassa.

Marosi Barna érdeme, hogy nem von glóriát a városépítő polgármester feje fölé: a támadások pergőtűzében álló nagyszerű diplomatát és – divatos kifejezéssel szólva – menedzsert varázsolja az olvasó elé. Bernádyt szinte mindenért támadták: a Főtér aszfaltozásáért, a vízmű és kanalizáció megépítéséért, a város történetében valóban páratlan építkezési lázért. 1909-ben például egyetlen hét leforgása alatt 16 cikkben marasztalták el a polgármestert! 1907-ben a katonai alreáliskola építésének versenytárgyalását nem egy vásárhelyi vállalkozó, hanem a pesti Grünwald Testvérek elnevezésű cég nyerte meg.

A négymillió koronás üzlet még a nagytekintélyű cég számára sem megveendő. Hogy a tanács fellebbezési jogát, a polgármester törvény biztosította lehetőségét megtorpedózzák, a legnagyobb titoktartás mellett a cég egyik képviselője 40000 koronát juttatott el Bernádynak. Az ügy természetesen kipattant, támadó cikkek sorozata, ösztüze, interpelláció, s végül pedig a „nagy” per. Ekkor a törvényhatóság előtt – krisztusi pózban – szólásra emelkedett dr. Bernády György, s mondotta el szállóigévé nemesedett vallomását. „Én odakint a református temetőben, haló poraimban is nyugodt lelkiismerettel fogok pihenni, mert ennek a városnak egyetlen fillére kezemhez nem ragadt!”

A per első órájában, a város képviselője bemutatta jegyzőkönyveket: Bernády György az ajándékozás napján a város

pénztárába befizetett 40000 koronát! Aból fizették ki a somostetői lövölde, vendéglő építési költségeit. Bernády György zsenialitása éppen abban rejlett, hogy nagyvonalúan könnyedén átgázolt a kisváros szűklátókörű, vicinális gáncsoskodásain.

Nézem a monumentális életművet élénk varázsoló albumot. Beleszédülök. Mennyivel világosabban látott ez a nagyszerű stratégia, mint kortársai közül bárki, a nagy hazafiúi lelkesedésben! „Mi nem a mának építünk, a mi épületeink az eljövendő századokat, unokáink utódjait is kell szolgálják egykor!” – érvelt a taktikusnak is kiválóként fellépő Bernády, a „Cifra palota” – az ő idejében Városháza, most megyeháza – építését nagy vehemenciával ellenzők előtt. Bebizonyította, hogy az ilyen kis poros fészket éppen az ilyen fényűző paloták emelnek városrangra. A közművelődési Ház – népszerű nevén: Kultúrpalota –, a villanytelep és turbinaárok, a hadapródiskola (ma Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem), a polgári fiúiskola (jelenleg a műszaki főiskola egyik épülete), a Városháza melletti Nyugdíjpalota, a Széchényi István nevet viselő kereskedelmi Fiúiskola – az egyik legkorosabb iskolaépület az egész Székelyföldön! – (ma a műszaki főiskola központi épülete), a római katolikus Fiú Főgimnázium, bentlakás, a Bolyai Farkas nevet viselő Református Kollégium, a Közigazgatási Iskola (jelenleg a szakszervezetek és egy magánegyetem bérlő), „Marosvásárhely sz.kir.város Világítási és Erőátviteli telepe”, a város műszaki fejlesztésének legfontosabb központja (nyolc évtized után is itt van a közüzem), az egykori székelyföldi Iparkamara, iskolák, középületek egész sora, mind-mind dr. Bernády György polgármestersége idején épült. Nem kell különösebb jósnak lennem ahhoz, hogy kijelentsem: ezt az életművet túlszárnyalni nem lehet!

További levéltári kutatást igénylő érdemlő feladat: Bernády amerikai útjának teljességre törekvő bemutatása. A kissármási hatalmas földgázmező felfedezése után ő az első, aki kijelenti: a jövő-

ben a földgáz fogja eltartani a várost, az fizeti vissza majd a kölcsönöket, kamatokat, az lesz az aranyfedezet!

Zseniális „rendezőre” vall, ahogyan megszervezi Ady Endre, később Elek Apó, Móricz Zsigmond fogadását, ahogyan a Kultúrpalota freskóin megörökítette kora Vásárhelyének hírességeit, köztük második feleségét, Madarász Erzsébetet. (Ő a Kékruhás hölgy!) „Szinte megnő szemünkbe, ha emlékezve rá, halmozzuk gyarlóságait, hiszen csak kivételes emberrel lehet ezt megtenni! És gyakran, amit éppen hibájának róttak föl, részéről a pillanatnyi népszerűtlenséget is (...) Életműve lett az a tegnapi város.” – írja Marosi Barna. Politikusi csalódásai visszakényszerítik az egykori vidéki fészkekbe, s hogy megmutassa mire képes, belevetette magát a veszett iramú városépítésébe.

„Olyan gazdája volt ő a városnak, hogy a felelősség vállalásából, lelkiismeretességéből, következetességéből máig tanulhat tőle akárki!” – kiált fel a krónika végére érve Marosi Barna. 1938. október 22-én halt meg. Temetésének rendjét maga szabta meg: senki nem szónokolhatott, csupán a református lelkipásztor olvasta fel az evangéliumot. Mire a gyászolók körülvették a sírt, a koporsót már le is eresztették.

Mit akart még Marosvásárhelyen felépíteni Bernády György? A Vigadó- és Színházpalotát, úgy kívánta bővíteni a Közművelődési Házat, hogy legyenek egy helyen a kiállítási csarnokok, műtermek. A Somostetőre hatalmas TBC szanatóriumot álmodott Bernády György képzelete. A Mészáros-rét környékén épült volna fel a Kaszinó.

Azt tartották róla, hogy neki minden sikerült, mindenkivel tegeződött. A kisváros szemében valóban bálványá magasztosult Bernády Gyuri, a két világháború között született, a kisebbségi sors kálváriáját sorjázó politikai írásai azt példázzák, hogy a fő-hatalomváltozás után is megtudta őrizni páratlan népszerűségét, tekintélyét, úgy, hogy népének egyik legkövetkezetesebb szószólója maradt! Volt időszak, amikor a romániai magyarság

egyedüli képviselője volt a román Parlamenten. A „másik” a politikus Bernády György éppen úgy megérdemelt egy albumot, mint a nagybetűs Városépítő.

A városépítő Bernády Györgyről csak egy tényéni tereszkét nevezett el az a hatalom, amely kakukként költözött Bernády örökébe. Hetvenöt esztendőnek kellett eltelnie, hogy Marosvásárhely magyarsága végre felállíthatta a 75 éve szakadatlanul sürgetett Bernády-szobrot. Mesteremberek és idős nyugdíjasok, lelkes fiatalok, meglett férfiak és nők gyűjtötték a rezet és a bronzot, hogy végre méltó emléket kapjon az a férfi, aki nélkül ma Marosvásárhely egyike lenne a jellegtelen, embersilókkal teletűzdelt városoknak. „Újból és újból meg kell találnunk magunkban a reményt: a város, amelyet apáink emeltek az erdélyi tolerancia és a más-más ajkú népek békeességében visszafogadja egy napon száműzött fiait.” (Sütő András)

Tófalvi Zoltán

A 900 éves Magyarkanizsa¹

A Balkánon dúló háború és ennek a háttországnak való hatása ellenére titkon remélem, hogy Magyarkanizsa 900 éves évfordulójára megjelenik a már régóta készülő helytörténeti monográfia. Sajnos, nem így történt. A megjelent dokumentum- és forráskötet – jellegéből következően – nem tudja pótolni ezt a hiányt, de a szerkesztő bizottságnak nem is ez volt a célja.

Számos ismert és néhány, eddig magyarul nem publikált dokumentum került be a válogatásba, amely az 1870-es évekkel bezárólag keletkezett iratokat tartalmazza. Kanizsa mellett Martonos, Horgos, Adorján és Oromhegyes településekre vonatkozólag is található benne anyagot. Ezek a községek ma a Magyarkanizsa székhelyű járáshoz tartoznak.

Magyarkanizsa neve először 1093-ban szerepel *Cnesa* alakban egy Szent László király által készített, a pannonhalmi Szent Márton bencés főapátság vagyonleltárát tartalmazó, okiratban, annak 14. birtokaként, ennek fénymásolatát láthatjuk a kötetben is. Néhány későbbi dokumentumot említek cím szerint is: Kenesna birtok első leírása (1237-1240); Kanizsa illetve Földvár leírása és alaprajza Marsigli műveiben (1694-1697); Kanizsa az országos úrbérrendezés idején (1771); Kanizsa határleírása (1851); Kanizsa első monografikus leírása (1860) készítette Popovits György ókanizsai községi jegyző; Kanizsa és Martonos leírása Pesty Frigyes kézíratos helynévgyűjteményében (1864-1865).

Minden iratot Magyarázatok rész követi, amely nemcsak a kevésbé ismert fogalmak körülírása, hanem számos más hasznos információt is találhatunk benne. (Pl. innen tudjuk meg, hogy Kanizsa 1751-től mezőváros). A dokumentumok nagy részét eredeti (főleg latin) nyelven is közlik.

A válogatók, *Dobos János* és *Papp György* munkáját dicséri ez a kötet. Reméljük, a város monográfiájára sem kell sokáig várunk.

Györe Géza

Két miskolci folyóiratról

A *Néprajzi Látóhatár*, a Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata, 1992-ben indult s ma már a harmadik évfolyam első számánál tart. A folyóirat nem helyi, sőt még csak nem is országos jellegű, amennyiben a benne megjelent és megjelenő közlemények mindegyike a határainkon kívüli magyarság néprajzával foglalkozik. Ahogy Újváry Zoltán, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke beosztójában írta: „Régi terv valósul meg a Néprajzi Látóhatár indulásával. Több éve vetődött fel bennem egy olyan folyóirat megjelentetésének gondolata Nép és Nemzet címmel, amelynek célja, hogy a határainkon kívüli, elsősorban a Kárpát-medencében élő közel ötmillió magyarság orgánuma legyen és hozzájáruljon a

¹ **Kanizsa kilencszáz éves:** Dokumentumok és források Kanizsáról. – Szabadka: Üzenet. 1993. 375-484. old.

néprajzi, honismereti kutatások fellendítéséhez, a publikálási lehetőségek bővítéséhez. A folyóiratnak nemcsak tudományos szempontból, hanem a magyarságtudat erősítése tekintetében is jelentős szerepet szántam. Európa minden országában különös figyelemmel fordulnak a határokon kívüli népeiségük felé. Ez a figyelem Magyarországon évtizedeken át alig-alig nyilvánult meg... A Néprajzi Látóhatár az egész magyarságra való rátekintést szolgálja. Legyen ez közös és nemes feladatunk!"

Annak, hogy ez a nemzetközi kitekintésű folyóirat Miskolcon jelenik meg, több tiszteletreméltó oka is van. Mindenekelőtt a vidéken, Miskolcon való szerkesztésben és kiadásban a nálunk oly annyira gyerekcipőben járó kulturális decentralizáció határozott lépését kell látnunk. Az a körülmény pedig, hogy az öt, illetve hattagú szerkesztőbizottság – kizárólag külföldi magyarok – közül három Miskolchoz közelebbi helyeken él és dolgozik, mint Budapesthez, egyenesen megköveteli, hogy ezt a folyóiratot vidéken szerkesszék és jelentessék meg. De a kéttagú szerkesztőbizottsági elnökség egyik tagja is erős szálakkal kötődik Miskolchoz, noha Debrecenben él és dolgozik: *Újváry Zoltán*. Nem is szólva arról, hogy a szerkesztő, *Viga Gyula* Miskolcon él és dolgozik.

A másik miskolci folyóirat, a *Dimenziók* abban különbözik a Néprajzi Látóhatártól, hogy alcíme szerint is Felső-Magyarországi Szemle, tehát végeredményében regionális társadalmi-kulturális folyóirat. A *Dimenziók* a Felsőmagyarországi Irodalmi Alapítvány folyóirata, 1993-ban indult és ma már a második évfolyamnál tart. Ezen különbözőségek mellett a két folyóirat között igen sok a hasonlóság, mind formai, mind tartalmi téren. Ezt a többszörös hasonlóságot a szerkesztő személye biztosítja: *Viga Gyula*. Ugyanis a *Dimenziókat* is *Viga Gyula* szerkeszti a tőle megszokott alapossággal, pontosan és következetesen. A két folyóirat abban is hasonló egymáshoz, hogy láthatóan biztos alapokon állnak; igen jó kivitelben, rendszeresen, mondhatni

pontosan jelennek meg számaik, ami már önmagában is a bizalom növekedését eredményezi. Különben a *Dimenziók* nagy érdemét, különös értékét abban láthatjuk, hogy a felsőmagyarországi társadalmi-kulturális kérdéseket a színvonalas, széleskörű kitekintéssel készülő cikkek, tanulmányok képesek általános érdekűvé tenni.

Annak okát, hogy a Honismeret ilyen behatóan foglalkozik a két miskolci folyóirattal és felhívja rájuk a helytörténet-honismerettel foglalkozók figyelmét, a Néprajzi Látóhatár esetében könnyebben láthatjuk, megérthetjük. Hiszen ez a folyóirat a történettudomány, a helytörténet és a honismeret szempontjából elsőrenden fontos tudományággal, a néprajzzal foglalkozik. De a *Dimenziók* esetében se nehéz kideríteni, hogy a lapban sorra megjelenő, magas szakmaiságról tanúszkodó, legnagyobb részt aktuális társadalomtudományi, művelődéstörténeti, művelődéspolitikai, közgazdasági, művészeti stb. tárgyú tanulmányok ugyanazt a célt szolgálják, mint a Néprajzi Látóhatár közleményei: a színvonalas, korszerű és nem kevésbé fontos, hogy aktuális tudományos ismeretek, tájékozottság szerzésének ügyét, a tudatosulási folyamatokat, a torzulás nélküli öntudatosságot kell szolgálniuk.

Nagyon nehéz volna mindkét folyóirat már megjelent közleményeinek tartalmi ismertetése. Elvégre a Néprajzi Látóhatárnál eddig összesen 101 tanulmány, közlemény, tudománytörténeti cikk, krónika látott napvilágot. A *Dimenziók*-nál sem könnyebb a helyzet, mert itt 49 tanulmány, közlemény, könyv bemutatása várna ránk. Ezért azután ilyesmire nem is vállalkozunk, hanem az eddig megjelent számok mindegyikéből kiemelünk egy közleményt és rajtuk keresztül kíséreljük meg érzékeltetni a két folyóirat tartalmi sokoldalúságát, színvonalát, változatos voltát és hasznosságát.

Mindkét folyóiratnál kialakult a majdnem azonos rovatrend. Mindkettő *Tanulmányok* rovatval kezd és *Közlemények* rovatval folytatja. A Néprajzi

szerű, mint története során nem egy alkalommal. A könyv inkább iparművészet – történeti tanulmány, amely a bánáti szőnyegszövés negyedszázadát mutatja be Streitmann Antaltól Kovalszky Saroltaig, de mivel a szerző jó ismerője e földrajzi területnek és e témának is, bízunk benne, hogy a torontáli szőnyegek sajátosságait kimerítőbben részletező kiadványok is követik majd a jelenlegit.

A lexikoni meghatározás szerint a torontáli szőnyeg „gyapjú anyagból üzemszerűen készült, kelim szövésű, mértani mintájú, élénk színezésű használati szőnyeg”. Összefoglalóan: a Torontál megyében élő szerbek, románok, bolgárok, szlovákok és az al-dunai székelyek hagyományaira támaszkodó szőnyegtípus. Az eredeti népi motívumok a múlt század közepéig alapul szolgáltak. Európa az 1867-es párizsi világkiállításon ismerte meg a torontáli szőnyeget, majd az 1873-as bécsi kiállításon is szép sikert aratott, de aztán különböző piaci behatásoknak engedve művészi szintje romlani kezdett és elvesztette eredetiségét.

Amikor Streitmann Antal a megyeszékhelyre került, Nagybecskerekben lendületnek indult a bánáti háziipar, amely első sorban a nagyhagyományú torontáli szőnyegszövést jelentette. Streitmann festő, iparművész és gimnáziumi rajztanár volt, aki 1879-től haláláig Nagybecskerekben működött és majdnem négy évtizedes, fáradhatatlan tevékenységével minőséget adott és művészi szintre emelte a bánáti szőnyegszövést. Kezdetben a nagybecskereki szövőműhely felügyelője, majd a torontáli háziiparegylet titkára.

1881-ben az Országos Nőipari Kiállításon szép sikerrel részt vettek sok egyéb szöttesekkel, de főleg a szőnyegekkel. A siker következményeként szövőiskolát szerveztek Nagybecskerekben és Nagykindán. Műszövészeté kívánták fejleszteni a megye népi szövészetét. Ki akarták szűri a hibákat, vissza akartak térni az eredeti régi minták alkalmazásához és a lágy, puha színek használatához. Mindezek mellett széles szövőszékeket rendszeresítettek. Így alakult ki az új típusú torontáli szőnyeg.

1883-ban 700 taggal megalakult a torontáli háziiparegylet. Elnöke Hertelendy József, a megyei főispán lett. 1884-ben Nagybecskerekben szövőtanműhely létesült 9 növendékkel.

A szövészet felvirágoztatásában újabb lépést jelentett a keleti típusú (szmirna, perzsa) csomózott szőnyeg megjelenése ezen a területen. 1887-től 5 évig kísérletezett ezzel Streitmann Antal, olyan jó eredménnyel, hogy az első helyi megrendelő, Deutsch Zsigmond kérésére szőtt 16 m² szalonszőnyeget számtalan megrendelés követte. A csomózott szőnyeg nagyméretű elterjedése kiszorította a torontáli padlószőnyeget, amely ezután pad-, ágy-, asztalterítővé és bútorszövetté lépett elő. Kelet ősi motívumait a szövés technikájával alkalmazták. Az örökérvényű keleti szőnyegek befolyása elnyomta a régi, izléstelen naturalisztikus szőnyegekét. A nagybecskereki műhelyből hazatért tanulók szétvitték az egész vidéken az itt tanultakat és így lehetővé vált, hogy a szövőműhelyben elért sikerek, eredmények minél hamarabb általánossá legyenek. Rövid idő alatt még külföldön is híressé váltak e vidék háziiparának termékei. A nagybecskereki szövőtanműhely felszerelését korszerű szövőszékekkel bővítették, de a fejlődés, a sok megrendelés végül egy szőnyeggyár létrehozását tette szükségessé, amely 1894-ben meg is alakult. Termékeivel sok hírnevet szerzett e vidék szövőasszonyainak, nem utolsósorban munkahelyeket, ami megélhetést jelentett számukra. A gyár kötelezettséget vállalt a tanműhely fenntartására, amely továbbra is a tervezés, kísérletezés, újabb lehetőségek kipróbálásának (pl. fonás és festéstechnikák kidolgozása) színhelye volt.

1885-ben a Budapesten rendezett országos kiállításon egy szerb és egy „csángó” szoba összes szövött tartozékának bemutatásával szerepelt. Streitmann Antal több díjat is kapott ekkor. Nagyszentmiklóson torontáli ipari kiállítás nyílt, hogy csak néhányat említsünk a sok közül.

A nagybecskereki szőnyeggyár tehát nyugodtan támaszkodhatott a Streitmann Antal által vezetett szövőtanműhely mű-

vészeti irányítására. Kezdetben szmirna és perzsa szőnyeg készítésével indult a termelés, de néhány év múlva már áttértek a faliszőnyeg szövésére is és egyre több neves művész faliszőnyegterveit kiviteleztek. (Horti Pál, Nagy Sándor, Nádler Róbert, Lakatos Artúr stb.) Leghíresebb talán mégis Vaszary János festőművész, akinek leginkább köszönhető a világ különböző pontjain kapott elismeréseket. A milleneumi kiállításra is lázas előkészületek folytak. Ennek részeként 1896-ban két szőnyeg és több futószőnyeg készült a királyi pár megrendelésére.

Ebben az időszakban a nagybecskereki és kikindai mintára számos híres szövőtelep, műhely alakult többek között Melencén, Franyován, Eleméren, Törökbecsen. Leghíresebb talán a Kovalszky Sarolta által vezetett németeleméri szövőműhely lett, amelyről kiderült, hogy a gödöllői művésztelep szövőműhelyének távoli bányai csirája. Kovalszky Sarolta neve az 1881. évi budapesti női pári kiállításon való sikeres részvétele következtében vált ismertté, szerb szőnyegekkel és vánkosaival.

1898-ban elkészítette egy eddig itt ismeretlen technikájú szőnyeg másolatát, amelyet az Iparművészeti Múzeumtól kért kölcsön. Ezáltal ő honosította meg nálunk a svéd, scherrebeki technikát, melynek segítségével lehetővé vált „a modern törekvések szellemében” tervezni újabb és újabb darabokat. A „modern törekvések” alatt természetesen az akkortájt Európaszerte kibontakozó szecessziót értették. Az új technika viszonylag gyors elsajátítását a torontali kelim technikával való rokonság tette lehetővé. Ezután, több Vaszary János és Horti Pál által tervezett szecessziós szőnyeg szövése következett, amelyen a magyar népi motívumok is szerepeltek és a nemzetközi elismerés nem is maradt el: Torinó, ezüstérem. Az ilyen szellemben tervezett szőnyegek országszerte elismerésben részesültek (szegedi aranydíj, budapesti állami érem). Minden művészi érték és sikorsorozat ellenére, piac hiányában a németeleméri műhely nagy nehézségekkel küszködött, 1902-1903 körül a szövés megszűnt.

Körösfői Kriesch Aladár, mint a németeleméri szövőműhely közvetlen ismerője értesült a nehézségekről. A műhelyt átvette Kovalszky Saroltáról és Gödöllőre telepítette, hogy a magyar szőnyegművészet ne maradjon félbe. 1904-ben megindult a munka Gödöllőn. Kovalszky Sarolta még néhány szőnyeget itt is szőtt, de aztán tanítványa, Guilleaume Margit tanította szövésre a gödöllőieket.

Láthatjuk tehát, hogy Kovalszky Sarolta németeleméri szövőműhelye úttörő szerepet játszott a magyarországi szecesszió kialakulásában (még évekkel a gödöllői művésztelep megalakulása előtt), mert műhelyében honosította meg a képzővészre igen alkalmas scherrebeki technikát és ott kezdte szőni 1898-ban Vaszary János művészi tervei alapján az első, eredeti magyar motívumokkal készült szecessziós falikárpitokat. Ez a Gödöllőre átplántált tevékenység még a húszas évek elején is működött és hozta létre e kor maradandó művészi kivitelezésű szőnyegeit. (Fórum, 1993.)

Vándor Klára

DIÓSZEGI LAJOS:

Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából

A falumonográfia szerzője oktató nevelő munkája mellett több mint negyven éve honismereti szakkörvezető is, Hajdúszovát díszpolgára.

Könyve hat részre tagolódik. A község természeti viszonyainak rövid ismertetése után részletesebben foglalkozik a falu településtörténetével. Nyomon követi az első Szovát falut a kőkorszak legutolsó szakaszától napjainkig, a település vízparti, soros építkezését a Kösely folyó alakította ki.

Megállapítja a szerző azt is, hogy az első Szovát nem a mai helyen feküdt. Az 1594-es tatár támadás, az akkor Szabolcs-hoz tartozó települést feldúlta, s elpusztította. Az újjáépülő falu Báthory Gábor erdélyi fejedelem birtoka lett és lakói az új, református hitet követték.

Külön fejezet foglalkozik a polgárosodással, az 1848-49-es forradalommal és szabad-

ságharccal, s az első és a második világháborúval. A szerző közli annak a 69 szovátnak a nevét, aki részt vett a szabadságharcban. Az első világháborúban körülbelül 900 szováti katona harcolt, akik közül 198 halt hősi halált. Szemtanúk alapján részletesen leírja a falu körül zajló 1944-es harcokat, majd az élet újra indulását. A második világháború több mint 100 hősi halottjának nevét is közli a szerző.

Fontos fejezete a könyvnek a népeséssel, gazdasággal, életmóddal foglalkozó rész. Sajnos ebben a faluban is találkozunk a lakosság számának csökkené-

sével: 1939-ben 4258, 1991-ben 3710 fő volt Hajdúszovát lélekszáma. A szerző közöl a földrajzi és utcanevekből is. Színes leírásban elevenednek meg a falu ünnepei, ételei, s a lakodalmi szokásai. A befejező rész a község művelődésével, s a faluban élt és működött meghatározó személyiséggel foglalkozik. E fejezeten belül ismerteti a szerző a honismereti szakkör munkásságát, pályázatait, történetét.

A könyv hozzájárul a falu megtartó erejének növeléséhez (1994. 136. old.)

Szamosújvári Sándor

Csermákeresztúri tájház (Fazekas Tibor rajza)

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Adorjáni Dezső – Nagy István: Szent szervenvelő. Emléksorok Pápay Józsefről. Kiad.: a Nagyigmándi Önkormányzat Képviselő-testülete. Nagyigmánd, 1994. 120 old.

Bakó Ferenc: Egriség. Egrí öntudat a múltban és ma. Kiad.: Egrí Lokálpatrióta Egylet, 1994. 14 old.

Bakó Terézia – Bakó László: Kereszt-szemesek (Gyergyókilyénfalvi gyűjtés) Bukarest, 1994. 84 old.

Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza XVI-XX-század. Miskolc-Sárospatak, 1994. 290 old.

Balassagyarmati Honismereti Híradó, 1994. Balassi Bálint „örök és maradandó voltáról” Balassagyarmat, 1994. 78 old.

Balogh Zoltán: Vanyarc (*Nógrád megye települései* 3.) Salgótarján 1994. Mikszáth Kiadó 47 old.

Balassa M. Iván: A parasztház története a Felföldön. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1994. 310 old.

Beke György: Hadi utak Erdélyben. NIS Kiadó Kolozsvár, 1994. 155 old.

Belinszky Nagy Irén: Szerencs város története. Szerencs, 1994. 87 old. (*Független Alkotók Országos Szövetségének Könyvtára* 18.)

Bényei Miklós: Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról. Debrecen, 1994. 164 old.

Bényei Miklós: Helyismereti művek. Hajdú-Bihar megye 1992. Debrecen, 1993. 98 old.

„Beszélj el nekem a múltat s megismerem belőle a jövőt”. Pályaművek a 75 éves Munkácsy Gimnázium jubileumára. Kaposvár, 1994. Munkácsy Gimnázium 112 old.

Beszteri József: 100 éves a közcélú villamosenergia-szolgáltatás Észak-Magyarországon 1894-1994. Közread.: az Észak-Magyarországi Áramszolgáltató Részvénytársaság. Miskolc, 1994. 177 old.

Binder Pál: Az erdélyi magyar evangélikus egyházközösségek és iskolák története és névtára (1542-1860). Brassó, 1993. 182 old.

Bogoly János: „Betűkbe szedett régmúlt”. Bodrogköz és Ung-vidék községeinek történelme 1900-ig, az írott források tükrében. Királyhelmec, 1994. 144 old.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei olimpiai kronológia. (Összeáll.: *Varga Lajos*) Miskolc, 1994. ill. fotók. 1. rész (1896-1916) 149 old. 2. rész (1920-1944) 184 old.

Bödök Zsigmond: Harmatlegelő. Duna-szerdahely, 1992. 142 old.

Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfia 2. 1980-1990. Sátoraljaújhely, 1994. 120 old.

Csorba Zoltán: Kazinczy Gábor. Kiad.: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság Miskolc, 1994. 124 old.

Dombóvári János: Pusztafedémestől Tállyáig: Monográfia Lavotta Jánosról. Szent Maximilian lap- és Könyvkiadó, 1994. 189 old.

Erdélyi Magyarság 1994. 20. szám Kiad.: Primor Kiadó 64 old.

A tartalomból: Vasas Samu: Még az újságolvasás is bűn volt; *Máté József:* Emlékképek 56-ból; *Finta Ella:* Szilágyosmlyói sirató; *Orbán László:* Történet a 33-as cellából; *Szacs-vay Tamás:* Kaszárnya vagy börtön?; *Barkó Éva Mária:* Az alapszerződés feletti vitához; *Czegő Zoltán:* Ötmillió magyar; *Újvári Ferenc:* Szabad elhatározásból; *Pomogács Béla:* De! vidék; *Tolnai Ottó:* Orfeusz új lantja; *Tari István:* Fegyvertár; *Oláh István:* Az evilági dicsőség múlandó; *Beke György:* Bolgár történelem-magyar tanulságokkal; *Merényi László:* Az 1916-os erdélyi tragédia irodalmunkban; *Drágffy Kamilla:* Adalék a Márton Áron-per utóéletéhez; *Miklós-Sikes Csaba:* Kolozsvári királyszobor háttérzenével; *Katona Szabó István:* A kolozsvári magyar egyetem háromszori felszámolása; *Puskás Lajos:* Börtönapló (1947); *Huszár Sándor:* Naptó; *Égyed Ákos:* „Drága Honosaim!”; *Varga Imre:* Magyar sérelmek, szlovák bűnök; *Szevera Annamária:* Egyházak a határainkon túl; *Ludwig Emil:* Ameddig a Perkő látszódik; *Sik János:* Megkérdeztük Istent; *Urbán György:* Egy újkéletű tájnév karrierje és karakterisztikája; *Bágyi Jakab Bence:* Szabadulás a halálba; *Czegő Zoltán:* Erdély személyes ügy is; Erdély történeti kronológiája.

Érték a fotóban. Országos Fotótörténeti konferencia előadásainak anyaga. 1993. szeptember 27-28. (Főszerk.: *Pürészüé Molnár Anikó*) *Tudományos Füzetek* 9. Tata, 1994. 210 old.

Farkas György: A Hamvay-kúriától a helytörténeti gyűjteményig (1662-1982) Városi Múzeum, Gödöllő, 1994. 73 old.

Fáy Aladár: A magyarság díszítő ösztöne. Püski, 1994. 127 old.

Földi János: Dorog város zenei életének története. A németek betelepülésétől napjainkig. *Dorogi Füzetek* 7. Dorog, 1994. 27 old.

Fogarassy László: Magyar cserkészmozgalmak Csehszlovákiában 1919-1939. *Lilium Aurum* 1992, 159 old.

Földrajzi tanulmányok dr. Frisnyák Sándor hatvanadik születésnapja tiszteletére. Miskolc- Nyíregyháza, 1994. 238 old.

Frang József: A marcali járási könyvtár története. 1950-1966. Kaposvár, 1994. Megyei és Városi Könyvtár 59 old. (*Somogyi Könyvtártörténeti Füzetek* 1.)

Gyökerek. (Dráva menti honismereti folyóirat.) 5. sz. Szerk.: *Orsi Zoltán* Barcs, 1994. Dráva Múzeum 66 old.

Gyüsi László: Tatabánya 1956-ban. Tatabánya, 1994. 142 old.

Halas György: Volt egyszer egy kisvasút. Miskolc, 1994. Felsőmagyarországi Kiadó.

Hargita Kalendárium 1995. Csíkszereda, 1994. 223 old.

Hegedűs László: 1100 esztendő (Megújuló történelem) Kiadja a Miniszterelnöki Hivatal 1994. 96 old.

Híres iskolák, neves pedagógusok címmel rendezett nemzetközi iskolatörténeti konferencia előadásainak anyaga. Tatabánya, Esztergom 1994. ápr. 12-13. (Főszerk.: *Fürészné Molnár Anikó*) *Tudományos Füzetek* 10. Kiad.: A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat múzeumainak igazgatósága. Tata, 1994. 254 old.

Hodossi Sándor: A balassagyarmati reformátusság története. A Balassagyarmati Honismereti Híradó különszáma, 1993. 27 old.

Honismereti Közlemények. Különszám. Kecskemét, 1991. 81 old.

A tartalomról: Benkéné Molnár Erzsébet: Betyárok a Kiskunságon; *Kisfaludi Katalin:* Kecskemét mezőváros főbírái és tanácsai a 18. században; *Szekér Endre:* Négyszemközt dr. Orosz László irodalomtörténésszel.

Honismereti Közlemények. Kecskemét 1992. 77 old.

A tartalomról: Köhgyei Mihály: A katymári halastó és faunája; *Kulcsár Valéria:* Ásatások Kiskunfélegyháza, Pákapustán; *Tóth Ágnes:* Gondolatok egy film ürügyén; Egy néprajzkutató visszaemlékezései.

Ilon Gábor: Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe. (Segédkönyv a főiskolák történelem szakos hallgatói számára) Szombathely, 1993. 390 old.

Illyés Gyula: Érzelmes hátrapillantás. Szekszárd, 1994. 25 old.

Iskolai emléksorok III. Fegyverneki Ferenc magyar tanítási nyelvű egyházi alapskola, Ipolyság. 40 old.

Jánó Mihály: A gelencei műemléktemplom. Sepsiszentgyörgy 1994. 40 old.

Juhász Lajos: Sajókeresztúr krónikája. Kiadja a Sajókeresztúri Polgármesteri Hivatal. Sajókeresztúr, 1994. 76 old.

Kaczián János: Bátaszék története 1944-1962. Kiad.: Bátaszék Nagyközség Önkormányzata 1992. 207 old.

Kajzer János naplója (1827-1881) (*Ráckevei Múzeumi füzetek* 1.) Ráckeve, 1994. 116 old.

A Kaposvári Honvéd utcai Általános Iskola és Speciális Szakiskola jubileumi évkönyve. 1989-1993. Kaposvár, 1994. Honvéd utcai általános iskola 84 old.

Kaposvári Ki Kicsoda? Kaposvár, 1994. Pannon Hír. Kiadó 155 old.

A Kaposvári Munkácsy Mihály Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola jubileumi évkönyve 1918-1993. (Szerk.: *Bogdán Jánosné Jusztusz Erika*) Kaposvár, 1994. Munkácsy Gimnázium 254 old.

A Kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium évkönyve az 1992-1993 iskolai évről (Szerk.: *Reöthy Ferenc*) Kaposvár, 1994. Táncsics Gimnázium 74 old.

Kárpát-medencei kapcsolatok. Kulturális Hírlevél 1994. 2. szám

A tartalomról: Üzenet a vajdaságból; A magyarság népesedési helyzete a Vajdaságban; Kisebbségi dokumentumok.

A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára évkönyve 1994. József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya 1994. 166 old.

A tartalomról: Pifkó Péter: A Majer gyűjtemény az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban; *Gyüsi László:* Egy lelkipásztor följegyzései; *Kenyeri Kornélia:* Az ászári Római Katolikus Iskola és Könyvtára a századfordulón; *Körmendi Géza:* „Hol vannak a katonák...”

Kossuth emlékhelyek Zemplénben 1994; Megemlékezések a centenárium alkalmából. Sátoraljaújhely, 1994. 37 old.

Köteles Pál: Magyarság – európaiság. Bp. Magvető Könyvkiadó, 302 old.

Lengyel György: Népművészek között. Emlékezések, dokumentumok. Budapest, 1991. 89 old.

Lőrinc Sándor: Jelenlét (Interjúgyűjtemény) Kaposvár, 1994. Megyei és Városi Könyvtár 300 old.

Magyar Kálmán: A honfoglalás- és az Árpád-kor régészeti emlékei. (Nemzeti történelmünk I.) Kaposvár, 1993. 181 old.

Magyar Kálmán: Somogy megye régészeti múltja a honfoglalás és a középkor századaiban (Iskola és levéltár 37-38) Kaposvár, 1993. Somogy Megyei Levéltár 93 old.

Makó története a kezdetektől 1849-ig. (Makó monográfiája 4.) Szerk.: Blazovics László Makó, 1993. 720 old.

Manufaktúrák Magyarországon II.: Manufaktúrák és korai tőkésipari kisvállalkozások (Industria et Societas I.) Sátoraljaújhely, 1991. október 3-4. Miskolc, 1994. 269 old.

Marek János: Gondolatok és vívódások a szülőföldről és a hazaszeretetről. Kaposvár, 1994. megyei és Városi Könyvtár 40 old.

„Már elmegyek az örömbé” László Márton – Pintyer Feri Marcika halottaskönyve 1919. Bonyhádi Székely Kör – Tolna Megyei Könyvtár Szekszárd, 1994. 194 old.

A második világháború mindszei áldozatai. Mindszent, 1994. 121 old.

Matyikó Sebestyén József: Századvégtől, századvégig. Siófok-fürdőváros villanyfényben. Siófok, 1994. DÉDÁSZ 47 old.

Megyekönyv: Borsod-Abaúj-Zemplén. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés kiadványa. Miskolc, 1994. 79 old.

Miklós Tamás P.: Révfülöp történeti kronológiája 1211-1943. Révfülöp, 1994 86 old.

Mit ránk hagytak a századok... Vezető a Hermann Ottó Múzeum állandó régészeti kiállításához. Miskolc, 1994. 79 old.

Muharay György: Az 1900-as Párizsi Világkiállítás egy jász szemével (Dósa Imre párizsi útibeszámolója) Jászberény, 1994. 42 old.

Muhi Sándor: Szatmári arcképek. Szatmári füzetek 2. Szatmárnémeti 1994. 28 old.

Nógrádi tükör. Bibliográfia és repertórium. 1993/2 Balassi Bálint Könyvtár, Salgótarján. 127 old.

Pest megyei krónikás. XXII. országos Honismereti Akadémia helytörténész könyvtárosok országos tanácskozása. Vác 1994. 154 old.

A tartalomról: Mándli Gyula: Múltidéző öt év; Gaján Vilmos: Honismereti körök a Pilisben, a szlovák és német nemzetiség körében; Gaján Vilmos: Kántortanítók a Pilisben a két világháború közötti időben; Koczó József:

Helytörténeti szakkör Vámosmikolán; Köpöczi Rózsa: Nagybörzsöny középkori templomai és a Szent István Király Alapítvány; Lendvai Tibor: Kerékpártúra az Ipoly mentén; Száraz György: Alag jelentősége a honi lóversenyzés történetében; Pesek Gézáné: Honismereti vetélkedő Kemencén; Biczák Péter – Kiss László: Könyvtárak Pest megyében; Kissné Pásztor Éva: Közégtörténeti Baráti Kör – Szentmártonkúta; Kovácsné Mogorósi Erika: A helytörténeti dokumentumok felhasználása a gyermek-korosztály könyvtári művelődésében; Mándli Gyula: A szobi Érdy János Könyvtár és Információs Központ helytörténeti gyűjteményének használata; Pethő Németh Erika: Helytörténeti gyűjtemény Pest megyében; Tóth Lászlóné: Helytörténeti munka a monori Városi Könyvtárban; Weisz Gábor: Időszaki kiállítások egy nyilvános könyvtárban; Egey Tibor: A Pest Megyei Levéltárról és annak anyagáról; Horváth M. Ferenc: Weismantól Vácig – A Brechler család magyarországi életútja; Horváth Lajos: Zsidók és görögök Pécelen (1686-1849); Ikvainé Sándor Ildikó: Pest megye múzeumi és muzeális gyűjteményének kialakulása, mai helyzete; Gróf Péter – Gróf Dániel: Visegrád legújabb római kori emléke; Köpöczi Rózsa: Zebegény – Szőnyi István emlékmúzeum; Kürti Béla: Egy múzeum születése; Reznák Erzsébet: A ceglédi Kosuth Múzeum rövid története; Tettemanti Sarolta: A váci középkori vár; Takács Gábor: Pest Megyei Közművelődési Információs Központ; Bundovics Judit: Az Ipolyvölgyi Népiszkola hallgatója voltam; Horváth M. Ferenc – Német Péter Mikola: A három váci Madách-kör története; Köles Sándor: A zsámbéki-medence vízgyűjtő területe ökológiai rendezésének segítése I.; Nagy Júlia: A Zsámbéki-medence vízgyűjtő terület ökológiai szemléletű rendezési tervének segítése az animáció eszközeivel II. Tinnye; Takács Gábor: Európai város-ezentendre? Teknős Erzsébet: Újjászületik a Pest megyei amatőr fotós mozgalom; Vonzem István: A MTESZ. közművelődési szerepe Vácott.

Péter I. Zoltán: Nagyvárad római katolikus templomai. Literatus könyvek, Nagyvárad, 1992. 143 old.

Petercsák Tivadar: A képes levelezőlap története. Miskolc, 1994. 207 old.

Praznovszky Mihály: Horpács (Nógrád megye települései 4.) Salgótarján, 1994. Mikszáth Kiadó 60 old.

Sára Péter: A magyar nyelv eredetéről másképpen. Magyar-török rokon szavak, szó-

kapcsolatok. Arculat Bt. Budapest, 1994. 196 old. (A kötet határozottan szembefordul a kizárólagos finnugor rokonság elméletével, és azt bizonyítja, hogy ősi szavaink többsége nem finnugor eredetű, hanem a török nyelvekhez kapcsolódik és nagyrészt azokkal közös töről való).

Sáromberke 1319-1994 Kiad.:

Sáromberki református Egyházközség 1994. 200 old.

Schablauerne Kertész Katalin: A kézfo-gótól a keresztelőig. Toponári népszokások. Kaposvár, 1994. Csokonai Tanítóképző Főis-kola 78 old.

Sebestyén Ádám: Kakasi stációk. Kakasd, 1994. 184 old.

Somogy megye múltjából (Szerk.: *Szili Ferenc*) (*Levéltári Évkönyv 25.*) Kaposvár, 1994. 389 old.

Somogyi múzeumok közleményei 10. köt. (Szerk.: *Király István Szabolcs*) Kaposvár, 1994. Somogy Megyei múzeumok Igazga-tósága 308 old.

Stípkovits Ferenc: Szlovének a Rábamentén. Celdömölk, 1994. 89 old.

Strobel Árpád: Tata neve. Szájhagyomány a történelemben. Tata, 1994. Szerzői kiad. 96 old.

Szakál Aurél: Kiskunhalas anno... (Képek Kiskunhalasról 1880-1940) Kiskunhalas 1994.

Számadás: Mezőkövesd város önkor-mányzata 1990-1994. Kiad.: Mezőkövesd város önkormányzata. Mezőkövesd, 1994. 79 old.

Szamosújvári Sándor: Személyi bibliog-ráfiája. Debrecen, 1994.

Szatmár megye monográfiája.

(*Otthonom Szatmár megye*) 1993. 78 old.

Székely kalendárium 1994. Szekszárd 1993. Kerényi Kiadó 106 old.

Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti év-századok. Fejezetek a város múltjából. Kec-skemét, 1993. 71 old.

A székelyudvarhelyi Balázs Ferenc Vegyeskar (1928-1994) névadó ünnepsége emlékfüzete. 1994. 28 old.

Szili Ferenc – Erdész István: Egy évszázad tapasztalata 1894-1994. A kaposvári Cu-korgyár története. Kaposvár, 1994. 96 old.

Szűcs György – Zubicki András: Jándi Dávid (*Nagybánya könyvek 4.*) Miskolc, Mission Art Galéria. 1994. 159 old.

Szvircsek Ferenc: Nőtincs (1317-1944) (Nógrád megye települései) Salgótarján 1994. Mikszáth Kiadó 66 old.

Tarka lepke kis mese. Szerk.: *Kóka Ro-zália* (*Katolikus óvoda 3.*) Márton Áron kiadó 285 old.

Tata Barátainak Köre Évkönyve 1994. 16. köt. Tata, 1994. 84 old.

A tartalomról: *Hadiugyné Kiss Etelka:* „Ez a város születésem helye”; *Gyűszű László:* A zsidóság helyzete a tatái esterházy-uradalomban (XVIII-XIX. század); *Szentessy László:* Dobroszláv Lajos emléktáblájának avatása.

Téka 1994/1. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Tájékoztatója – Szentendre 1994. 44 old.

A tartalomról: A Nyugat-Dunántúl tájegység megnyitó ünnepsége 1993. szeptember 24.; Mozaikok a megnyitó ünnepségről; A dunaszegi képoszlop képeinek restaurálása és rekonstruálása; Barabás Jenő, Mendele Ferenc, Szolnoky Lajos: megemlékezés.

Téka 1994/2. Szentendre, 1994. 88 old. Emlékszám, mely Vargha László (1904-1984) építész és néprajzkutató előtt tiszteleg.

Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. Kecskemét, 1993. 221 old.

Gergely Katalin: Martos (Martovice) keresztnevei (1731-1982) *Magyar névtani dolgozatok 109.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszék-csoport Budapest, 1992. 132 old.

Végvári Lajos: Életrajzi bibliográfia.

(Összeáll.: *Prejczer Paula*) (*Miskolci Porthenon Tanulmányok 10*) Miskolc, 1994.

Vidinszky Emőke: Borsod-Abaúj-Zemplén megye helységneveinek rendszere. (*Miskolci Magyar Nyelvészeti füzetek 2.*) Kiadja Miskolci Bölcsész Egyesület Magyar Nyelv-tudományi Tanszéke. Miskolc, 1994. 26 old.

A Vörösmarty Mihály Általános iskola arculata a kialakulás, fejlesztés, önfejlesztés tükrében 1984-1994. Miskolc, 1994.

Zsidóság a „Somogy” tükrében 1866-1890 (Sajtórepertórium) Összeáll.: *Nagy Zoltán* Kaposvár, 1994, Somogy Megyei Levéltár, Megyei és Városi Könyvtár. 126 old.

Kedves Barátunk !

A Mikszáth Kiadó híven programjához, gyönyörű könyvvel járul hozzá Nógrád Megye bemutatásához, önismeretünk elmélyítéséhez. **Nógrádi Műemlékek** címmel adja ki új könyvét, várhatóan 1995. március 15-ig.

A kötet szervesen illeszkedik a Kiadó és az önkormányzatok által indított és éltetett „Nógrád Megye Települései” sorozathoz, noha kivitelezésében jelentős többletet kap ezúttal az olvasó.

A *Nógrádsáp, Nógrád, Mátraverebély, Pásztó, Szirák, Tereske, Cered, Karancskeszzi, Héhalom, Keszeg, Néza, Herencsény, Salgótarján Kisterenye, Szügy, Balassagyarmat, Litke, Egyházasgerge, Zabar, Cserhátsurány, Nógrádmegyer, Karancskeszzi, Erdőtarcsa, Szécsény, Hollókő, Benczúrfa, Egyházasdengeleg, Nádújfalu, Szentkút, Csesztve, Mohora, Tar* nevezetességeit felsorakoztató könyv FRICS GYULA szerkesztésében és szakszerű szövegeivel, 51 színes fényképpel lát napvilágot.

A művészi fotók élményeit fokozza az album harmónikus megtervezése és igényes kivitelezése. A könyvet fényes műnyomó papíron és keménytábla kötésben jelenteti meg a Mikszáth Kiadó.

A színes képeken látható felvételek leírását a *magyar mellett angol, francia, német, orosz és szlovák nyelven* is olvashatja és megismerheti a hazai és külföldi olvasó.

A **Nógrádi Műemlékek** nélkülözhetetlen segédanyaga lesz a történelem, művészettörténet és magyar irodalom tanításának, önismereti nevelésünknek általános és közép iskoláinkban. Remek ajándéknak ígérkezik családi és baráti körben. Vállalatok, pénzintézetek és vállalkozók számára az üzleti kapcsolatok keretében a figyelmesség kifejezésének finom eszköze lehet e szép album.

Nógrádi Műemlékek megrendelhető az ismertetőben leírt módon és a könyvesboltokban is megvehető lesz.

TISZTELT OLVASÓNK, KEDVES MEGRENDELŐNK!

A Mikszáth Kiadó szereti, ha megrendelői és olvasói törzsközönsége számára enyhíteni tudná az emelkedő könyvárakat. Ennek két feltétele van: könyveink megvásárlása, illetve terjesztésükben való közreműködés.

*Így van ez a **Nógrádi Műemlékek** című kötetünkkel is, melynek bolti ára 560 Ft lesz. Ezt az árat a terjesztők és a nyomdai munka magas költségei alakítják ki.*

KEDVEZMÉNYEINK:

- ⇒ Kötetenként 30 %-os (azaz 168 Ft-os) kedvezményt kapnak azok a megrendelőink akik 5, vagy annál több példányt rendelnek meg a könyvből.
- ⇒ Akik öt, vagy annál több kötetet adnak el teljes áron, a harminc százalékos kedvezményt jutalékként kapják a Kiadótól. (Iskolai könyvterjesztők, bizományosok, könyvügynökök, magánszemélyek, stb.)
- ⇒ Hasonló kedvezményt kapnak a Mikszáth Kálmán Társaság tagjai is.
- ⇒ Akik a megrendelésük általuk kiszámított ellenértékét befizetik csekkünkön, és azt a Mikszáth Kiadó 1995. február 20-ig megkapja, mint a kötet megjelenésének támogatói, név és cím szerint szerepelnek a könyvben.

Kérjük, megrendelési szándékát a négyzetek kitöltésével jelezze!

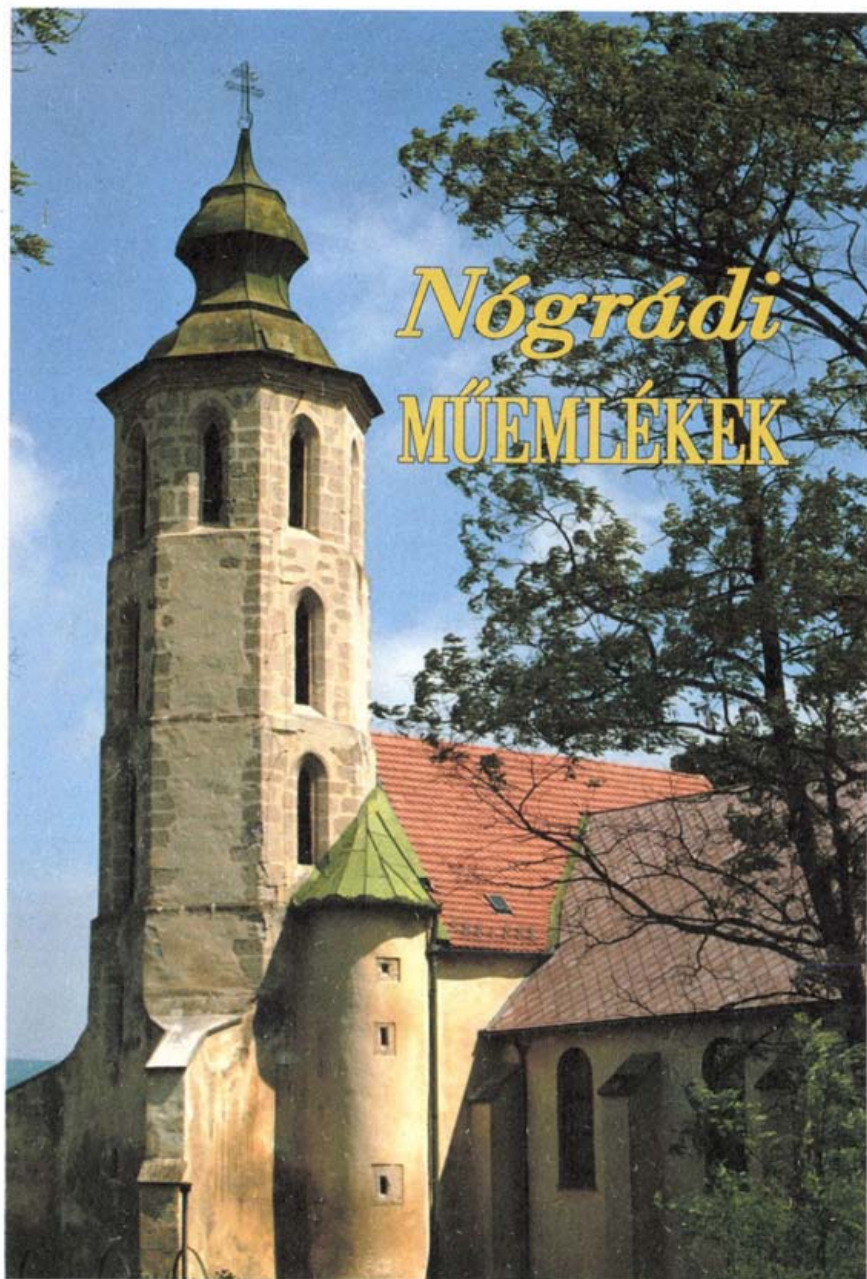
Megrendelem a **Nógrádi Műemlékek** c. könyvet ..... pld.-ban

A Mikszáth Kálmán Társaság tagja vagyok

A **Nógrádi Műemlékek** című könyv terjesztője leszek

Név, cím: .....

MIKSZÁTH KIADÓ MIKSZÁTH KIADÓ MIKSZÁTH KIADÓ MIKSZÁTH KIADÓ

A Nógrádi Műemlékek című könyv megrendelhető címünkön:
3100 Salgótarján Pf. 34.

Az Úz-völgyi emlékmű avatása Dr Szóts Dániel beszél *(Albert Levente felvételei)*
Háborús veteránok az emlékmű előtt

